

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Tarih Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TARİH DERS KİTABI YAZARLARI, TARİH
EĞİTİMCİLERİ VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Saime TÜFEKÇİ
ORCID: 0000-0002-7487-817X

Danışman
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
ORCID: 0000-0003-4583-284X

Konya – 2023

ÖN SÖZ

Tarih ilmi, devletlerin, devlet yöneticilerinin, toplumların ve insanların geçmişte yaşadıkları olaylar üzerinden çıkarılacak nice dersler ve tecrübeler içermesi nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Devletlerin güçlenmesi ve varlığını sürdürebilmesi için milli birlik ve beraberliği sağlayabilmesi, halkının devlete bağlılığını artırabilmesi gerekmektedir. Her dönemde dünyada yaşanan gelişmelerin ve değişen devlet yöneticisinin sahip olduğu ideolojinin de etkisiyle devlet politikalarında değişimler yaşanmıştır. Bu yenilikleri topluma aktarabilmek, benimsenen ideolojileri yeni nesillere aşılatabilmek ve istenilen niteliklere sahip vatandaşlar yetiştirebilmek için en başta tarihin yardımına başvurulmuştur. Devletlerin içinde bulunduğu sorunların ve yaşanan olumsuzlukların çözümü yine tarihte aranmış, bu sorunlardan olumsuz etkilenen toplum psikolojisi ise yine geçmiş tarihte elde edilmiş başarılar ve kazanılmış zaferlerle güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Tarihe yüklenen bu önemli görev ve dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte tarihin önemi daha da artmış dolayısıyla tarih alanında yapılan çalışmaların da sayısı artmıştır. Tarihsel süreç içerisinde tarih ve tarihçilik anlayışlarında değişimler yaşanmış ve elde edilen sonuçların birikimi sayesinde gerek bilgiler gerek bilginin aktarımında kullanılan öğretim yöntemleri zenginleşmiştir. Bu çalışma ile bu birikimin tarih eğitimine, tarih anlayışına ve tarih ders kitaplarına yansımaları incelenip değerlendirilerek günümüzdeki tarih eğitimi ve öğretimi alanına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler; incelenen dönemlerdeki tarihçilerin, tarih eğitimcilerinin ve tarih yazarlarının tecrübelerini, derslerinde ve ders kitaplarının yazımında kullanmış oldukları kendilerine özgü, faydası öğrencilerce de teyit edilmiş öğretim yöntemlerini aktarmaktadır. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinden günümüze kadar ulaşılmış olan bu bilgiler tarih öğretmenleri, tarih eğitimcileri ve tarih ders kitabı yazarları için ufuk açıcı bir niteliğe sahiptir.

Yüksek lisans tezi çalışma sürecim boyunca sabır ve hoşgörüsü bana destek veren değerli danışman hocam Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca tez süreci öncesinde derslerinde verdikleri bilgiler ve pratik kazandırmaya dair ödevlerle tecrübe sağlamış olan Dr. Öğr. Üyesi Züriye ORUÇ ve Doç. Dr. Kerim SARIÇELİK hocalarıma, Arş. Gör. Dr. Öztürk KART hocama ve aileme şükranlarımı sunarım.

Saime TÜFEKÇİ

Haziran 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU	vi
BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xi
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xiv
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Sınırlılıklar.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
A. Tanzimat Dönemi'nin Karakteristiğine Genel Bir Bakış (1839-1876)	3
B. Tanzimat Dönemi Tarih Eğitimcileri	5
1. Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)	5
a. Hayatı	5
b. Eserleri	6
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	6
2. Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)	9
a. Hayatı	9
b. Eserleri	10
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	11
3. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912)	15
a. Hayatı	15
b. Eserleri	17
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	18
4. Ahmet Vefik Paşa (1823-1891)	19
a. Hayatı	19
b. Eserleri	20
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	21
5. Muallim Naci (1849-1893)	22
a. Hayatı	22
b. Eserleri	23
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	24

6. Selim Sabit Efendi (1829-1910)	24
a. Hayatı	24
b. Eserleri	26
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	26
7. Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892).....	29
a. Hayatı	29
b. Eserleri	30
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	31

İKİNCİ BÖLÜM 33

A. Meşrutiyet Dönemi'nin Karakteristiğine Genel Bir Bakış (1877-1922)..... 33

B. Meşrutiyet Dönemi Tarih Eğitimcileri 35

1. Ahmed Rasim (1865-1932)	35
a. Hayatı	35
b. Eserleri	36
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	36
2. Ahmet Refik Altınay (1881-1937).....	38
a. Hayatı	38
b. Eserleri	39
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	40
3. Ali Reşat Bey (1877-1929).....	42
a. Hayatı	42
b. Eserleri	44
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	46
4. Ali Seydi Bey (1870-1933).....	48
a. Hayatı	48
b. Eserleri	50
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	51
5. Fatihli Mehmet Tevfik Paşa (1855-1915).....	54
a. Hayatı	54
b. Eserleri	54
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	55
6. Muallim Cevdet İnançalp (1883-1935).....	57
a. Hayatı	57
b. Eserleri	59
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	60
7. Mustafa Satı Bey (1880-1968).....	62
a. Hayatı	62
b. Eserleri	63
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	69
A. Cumhuriyet Dönemi'ne Genel Bir Bakış (1923-1938)	69
B. Cumhuriyet Dönemi Tarih Eğitimcileri	71
1. Emin Ali Çavlı (1888-1968)	71
a. Hayatı	71
b. Eserleri	72
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	72
2. İhsan Şerif Saru (1867-1939)	73
a. Hayatı	73
b. Eserleri	75
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	75
3. İhsan Şerif Sungu (1883-1946)	78
a. Hayatı	78
b. Eserleri	79
c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı	79
SONUÇ	81
BİBLİYOGRAFYA	83
EKLER	91

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Ders Kitabı Yazarları, Tarih Eğitimcileri ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma başlıklı tez çalışmamın toplam **100** sayfalık kısmına ilişkin, 14/06/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%28** olarak belirlenmiştir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Tez çalışması orijinallik raporu sayfası hariç
2. Bilimsel etik beyannamesi sayfası hariç
3. Önsöz hariç
4. İçindekiler hariç
5. Simgeler ve kısaltmalar hariç
6. Kaynaklar hariç
7. Alıntılar dahil
8. 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Necmettin Erbakan Üniversitesi Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve tez çalışmamın, bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranının (%30) altında olduğunu ve intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

19/06/2023

Saime TÜFEKÇİ

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ

Bu tezin tamamının kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar tüm aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez hazırlama kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını ve bu kaynakların kaynaklar listesine eklendiğini beyan ederim.

19/06/2023

Saime TÜFEKÇİ

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

a. g. e.: Adı geçen eser.

a. g. m.: Adı geçen makale.

a. g. t.: Adı geçen tez.

T. D. V.: Türkiye Diyanet Vakfı.

s.: Sayfa.

ss.: Sayfa sayısı.

Bkz.: Bakınız.

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Tarih Eğitimi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TARİH DERS KİTABI YAZARLARI, TARİH EĞİTİMCİLERİ VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Saime TÜFEKÇİ

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde 1839-1876 yılları arasındaki döneme verilen isimdir. Tanzimat Dönemi'ndeki yenilik anlayışı, etkilerini bugüne kadar sürdürmesi bakımından önemlidir. Bu dönemde ülkede yeniliklere ihtiyaç duyulması, halkın eğitilmesinin öneminin daha iyi anlaşılması ve bunun devletin sorumluluğu ve önemli bir görevi olarak görülmesi, Avrupa devletlerinin ülke üzerindeki baskısı gibi nedenlerle eğitim alanında yenileşme konusunda önemli adımlar atılmıştır. Eğitimin iyileştirilmesinin devletin çöküşünü engelleyebilecek bir yol olarak görülmeye başlanması ve eğitimin bilim olarak kabul edilip eğitim bilimiyle ilgili kitapların yazılmaya başlanması da bu adımların atılmasında destekleyici olmuştur. Tanzimat Dönemi, tarih bilimi ve tarih eğitimi açısından da son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nin bütününde görülen Batılılaşma çabaları ve modernleşme hareketlerinden tarih anlayışı ve tarih yazıcılığı da önemli ölçüde etkilenmiştir.

1877-1922 yılları arasını kapsayan ve Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen Meşrutiyet Dönemi'nde iç ve dış meselelere, askeri alanda alınan birçok yenilgiye ve çok büyük boyutlara ulaşmış mali sıkıntılara şahit olunmaktadır. Dönemin devlet adamları, aydınları, eğitimcileri, vatansever tüm fertleri devletin olumsuz gidişatını değiştirebilmek ve dağılmasını engelleyebilmek gayesiyle üstün bir çaba sarf etmiş, vatanına ve milletine karşı hissettiği sorumluluk bilinciyle ömrünü toplum yararına büyük ve önemli hizmetlerle geçirmiştir. Bu gidişatı değiştirebilmenin en etkili yolunun eğitim alanında yapılacak yenilikler olduğu konusunda toplum, yöneticiler ve aydınlar hemfikirlerdi. Yine eğitim alanında olduğu kadar tarih, tarih anlayışı ve tarih yazımına dair de çok önemli ve değerli gelişmeler yaşanmıştır. Fransız İhtilali sonrasında dünyaya yayılan milliyetçilik akımı, bu yüzyılda devletleri ve milletleri kendi geçmişini ve köklerini araştırmaya yöneltmiş, bu doğrultuda tarihin önemi günden güne artmış ve tarih, bilim olarak kabul edilmiştir.

Takvimler 23 Nisan 1920'yi gösterdiğinde ise Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip olan Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş Türk milleti egemenliğini ilan etmişti. Anadolu'daki işgallere karşı çıkan milletimiz durdurulmak istendiyse de bunda başarılı olamamışlardı. Yeni kurulan devletin, cumhuriyetin ve büyük zorluklarla kazanılan bağımsızlığımızın devamı için yine en önemli rollerden birisi eğitime düşmekteydi. Özellikle de tarih dersleri ve tarih ders kitapları: Cumhuriyetimizi ve devletimizin bağımsızlığını koruyacak, devletine ve milletine bağlı nesilleri yetiştirecek güce ve etkiye sahip olması nedeniyle büyük öneme sahipti. Bu dönemde de tarihe, tarihçilik anlayışına, tarih eğitimine, tarih ders kitaplarına dair önemli çalışmalar yapılmış ve Türk Gençliğiyle birlikte halkın da tarihini öğrenmesine çok büyük önem verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Eğitim, Tarih Eğitimi, Tarih Ders Kitapları, Osmanlı, Tanzimat, Meşrutiyet, Türkiye, Cumhuriyet.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Educational Sciences
Department of Turkish and Social Sciences Education
History Education Program
Master Thesis

A STUDY ON HISTORY TEXTBOOK AUTHORS, HISTORY EDUCATORS AND THEIR WORKS FROM THE TANZIMAT TO THE REPUBLIC

Saime TÜFEKÇİ

Tanzimat is the name given to the period between 1839-1876 in the Ottoman Empire. The understanding of innovation in the Tanzimat Period is important in terms of maintaining its effects until today. In this period, important steps were taken in the field of education for reasons such as the need for innovations in the country, a better understanding of the importance of educating the public and seeing this as a responsibility and important duty of the state, and the pressure of European states on the country. The fact that the improvement of education began to be seen as a way to prevent the collapse of the state and that education was recognized as a science and books on the science of education began to be written was also supportive in taking these steps. The Tanzimat Period was also a period of extremely important developments in terms of history science and history education. The understanding of history and historiography were also significantly affected by the Westernization efforts and modernization movements seen throughout the Ottoman Empire.

The Constitutional Monarchy Period, which covers the years between 1877-1922 and deeply affected the Ottoman Empire, witnessed domestic and foreign issues, many defeats in the military field and financial difficulties that reached enormous dimensions. The statesmen, intellectuals, educators and patriotic individuals of the period made an outstanding effort to change the negative course of the state and prevent its disintegration, and spent their lives with great and important services for the benefit of society with the sense of responsibility they felt towards their homeland and nation. The society, administrators and intellectuals agreed that the most effective way to change this course was through innovations in the field of education. Again, there were very important and valuable developments in the field of history, understanding of history and historiography as well as in the field of education. The nationalism movement that spread around the world after the French Revolution led states and nations to investigate their own past and roots in this century, and in this direction, the importance of history increased day by day and history was accepted as a science.

When the calendars showed April 23, 1920, the Grand National Assembly of Türkiye, which had extraordinary powers, was established in Ankara and the Turkish nation declared its sovereignty. Although our nation, which opposed the occupations in Anatolia, wanted to be stopped, they were not successful in this. One of the most important roles for the continuation of the newly established state, the republic and our independence, which had been won with great difficulties, was to fall to education. Especially history lessons and history textbooks: History lessons and history textbooks were of great importance as they had the power and influence to raise generations that would protect our republic and the independence of our state and raise generations loyal to their state and nation. In this period, important studies on history, the understanding of historiography, history education and history textbooks were carried out and great importance was attached to the Turkish youth and the public learning their history.

Keywords: History, Education, History Education, History Textbooks, Ottoman, Reorganization, Constitutional Monarchy, Türkiye, Republic.

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan, 1839-1939 yılları arasındaki dönemi kapsayacak olan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde tarihin, tarih yazımının, tarih anlayışının, tarih eğitim ve öğretiminin ve tarih ders kitaplarının gelişimi incelenecektir. Bu yüz yıllık sürecin incelemesi Tanzimat Dönemi, Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi şeklinde dönemlere ayrılarak yapılacaktır. Bu dönemler içerisinde yaşamış olan tarihçilerin, tarih eğitimcilerinin ya da tarih alanında önemli çalışmalar yapmış bazı isimlerin; hayatı, tarihe dair eserleri ve bu eserlerin değerlendirilmesi, tarih eğitimi alanındaki görüş ve düşünceleri ve tarih anlayışları ortaya konulacaktır.

1.1 Problem Durumu

Bu çalışmada Tanzimat Dönemi, Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış, tarih eğitimi ve öğretimi alanında yenilikçi düşünce ve görüşlere sahip, birçok tarih eğitimcisi ve eserleri üzerine detaylı araştırma, inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. Çalışmamızda yer vereceğimiz isimleri seçmemizde ve elememizde; isimle ilgili kaynakların sayısı ve bu kaynakların ulaşılabilirliği, tarihe ve tarih eğitimine dair yapmış oldukları çalışmaların niceliği ve niteliği etkili olmuştur. Seçmiş olduğumuz isimleri dönemlere göre sınıflandırırken doğum ve ölüm tarihleri, kaynakları tarama aşamasında isimlerinin daha sık geçtiği dönemler ve bilhassa tarihe dair eserlerini kaleme almış oldukları ve tarihle ilgili çalışmalar yaptıkları dönemler göz önünde bulundurulmuştur. İsimlerin sıralamasında ise alfabetik sıralamaya uyulmuştur.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı: Tanzimat Dönemi, Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış tarih eğitimcilerinin, tarih ders kitabı yazarlarının ve tarihe dair önemli çalışmalar yapmış isimlerin tarih ve tarih eğitimi anlayışlarını, bu alandaki yenilikçi görüş ve fikirlerini, tarih derslerinde uygulamış oldukları öğretim yöntemlerini, tarih ders kitabı yazımında kullanmış oldukları metotları detaylı bir şekilde inceleyip bir bütün olarak araştırmacılara sunmak, günümüz tarih eğitimcileri ve tarih öğretmenlerinin bu birikimden faydalanmasını sağlamaktır. Gerek içerik gerek kaynakça olarak yapılacak yeni araştırmalar için fayda sağlaması da çalışmanın amaçları arasında bulunmaktadır.

1.3 Araştırmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi, tarih ve tarih eğitimi alanında önemli bir yere sahip olan isimlere, eserlerine ve tarih anlayışlarına dair ulaşılan bilgilerin detaylı bir şekilde ve tek bir çalışmada bir bütün olarak sunulacak olmasıdır. Çalışmada yer alan isimlerin tarih eğitimine ve tarih ders kitabı yazımına dair tecrübelerini ve sahip oldukları zengin birikimi aktarması ve farklı çağlarda yaşamış tarih eğitimcilerini günümüz tarih eğitimcileriyle buluşturmasıdır.

1.4. Sınırlılıklar

Konunun geniş bir dönemi kapsamaması ve ilgi alanımıza giren yazarların doğum tarihleri ve eser verdiği tarihlerin değişkenlik göstermesi, tasnif zorluğu doğurmuştur. Bu durumda, tarih ve tarih eğitimi alanında verdiği eserler hangi dönemde yoğunluk kazanıyorsa o dönem yani Tanzimat, Meşrutiyet veya Cumhuriyet dönemi başlığı altında tasnif edilmesi uygun görülmüştür. Diğer karşılaşılan bir problem de bazı yazarların tarihin yanı sıra coğrafya vb. diğer disiplinler alanında da yayınlarının bulunmasıdır. Tarih yazımı mesaisi diğer alanlara göre az olan yazarlar çalışma alanımıza dâhil edilmemiştir. Bir başka ifade ile çalışmalarında tarih yazımı ağırlıklı olanlar araştırmamıza dâhil edilmiştir. Tabii ki isimlerin tespit ve tercihinde ilgili kaynakların sunmuş olduğu bilgilerin niceliği, niteliği de göz önünde bulundurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. Tanzimat Dönemi'nin Karakteristiğine Genel Bir Bakış (1839-1876)

Tanzimat'ın, kelime anlamı düzenlemeler ve reformlar olup Osmanlı Devleti'nde 1839 – 1876 yılları arasındaki döneme verilen isimdir. Sultan Abdülmecid 1839 yılında tahta çıkınca, Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle, Tanzimat Fermanı'nı yayınlamış ve birçok alanda yenilikler ve düzenlemeler yapılacağını halka duyurmuştur. Gülhane'de büyük bir törenle okunan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile dünyanın dikkati bu fermanın üzerine çekilmek istenmiş ve böylece Tanzimat Dönemi başlamıştır. 1856 yılında da Islahat Fermanı yayınlanmış ve Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile bu dönem sona ermiştir. Tanzimat Dönemi'ndeki yenilik anlayışı, etkilerini bugüne kadar sürdürmesi bakımından önemli görülmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde konumuzun temelini oluşturması nedeniyle eğitim alanında yapılan düzenlemeler ve özellikle de tarih eğitimi alanında yapılan yenilikler üzerinde ayrıntılı durmak gerekir.

Tanzimat Dönemi'nde ülkede yeniliklere ihtiyaç duyulması, halkın eğitilmesinin öneminin daha iyi anlaşılması ve bunun devletin sorumluluğu ve önemli bir görevi olarak görülmesi, Avrupa devletlerinin ülke üzerindeki baskısı gibi nedenlerle eğitim alanında yenileşme konusunda adımlar atılmıştır. Eğitimin iyileştirilmesinin devletin olumsuz yöndeki gidişatını değiştirecek bir yol olarak görülmeye başlanması ve eğitimin bir bilim olarak kabul edilip eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanması da bu adımların atılmasında destekleyici olmuştur. Bu dönemde yeni ders araç ve gereçleri kullanılmaya başlanmış, yeni eğitim öğretim yöntemleri denenmiş, yeni okullar kurulmuş, ilk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmış ve Batıdaki gelişmeler Osmanlı elçileri ve Batıda eğitim gören aydınlar aracılığıyla takip edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde çeşitli dil, din ve kültürlerden oluşan halkı bir arada tutmak düşüncesiyle Osmanlılık ideolojisi ortaya çıkmış ve bu ideolojiyi yaymak ve yetiştirecek yeni nesle bu ideolojiyi aşılıp kalıcılığını sağlamak için de eğitimden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat Dönemi, tarih bilimi ve tarih eğitimi açısından da son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti'nin bütününde görülen Batılılaşma çabaları ve modernleşme hareketlerinden tarih anlayışı ve tarih yazıcılığı da önemli ölçüde etkilenmiştir.

Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar geçen sürede tarih anlayışında büyük bir değişim yaşanmış ve dini tarih anlayışı süreç içinde yerini hanedan tarihi anlayışına

bırakmaya başlamıştır. Başka bir ifade ile o zamana kadar olayların yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde İslam tarihi temel alınırken bu dönemde Osmanlı hanedanı çevresinde şekillenen bir tarih anlayışı ortaya çıkmaya başladı. Bu tarih anlayışının başlıca amacı ise Osmanlı hanedanı etrafında mezhep ya da millet ayrımı gözetilmeden halkları birleştirmek ve böylece Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sağlayıp yıkılmasını engellemektir¹. Okullarda yaygınlaşan tarih eğitiminin ve tarih ders kitaplarının da bu amaca hizmet etmesi hedeflenmiştir.

Sultan II. Mahmud devrinde rüştiye okullarının açılmasıyla buradaki öğrenciler için genel düzeyde ve basit şekilde yazılmış tarih ders kitaplarına ihtiyaç duyulmuş, sorunu kısa sürede çözmek adına Fransızca kitaplardan çeviriler yapılarak ilk tarih ders kitapları oluşturulmuştur. [...] Ders kitapları, toplumun kültürünü, değerlerini ve öne çıkan kişileri aktardıkları, toplumun gelecek kültürü ve zihniyetini etkiledikleri için kimin yazacağı ve nasıl yazılacağı Osmanlı'da önemli bir meseleye dönüşmüştür. Tanzimat Dönemi'nden itibaren devlet okullarında okutulan ders kitapları, devlet tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bu durum Türk tarihçilerini ve tarih eğitimcilerini sistemli ve kolay anlaşılır tarih ders kitapları hazırlamaya yönlendirmiştir. Bu dönemde tarih ders kitabı yazarlarından Ahmet Hilmi Efendi, Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın öne çıktığı görülür².

¹ Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, s. 1584.

² İbrahim Caner Türk, "Tanzimat Döneminde Tarih Eğitimi", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 16.

B. Tanzimat Dönemi Tarih Eğitimcileri

1. Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)

a. Hayatı

20 Ağustos 1853'te İstanbul'da dünyaya gelen Abdurrahman Şeref Efendi, 1925 yılında doğduğu şehir İstanbul'da vefat etmiştir. Efendi lakabı kendisine hitap için arzu ettiği ve seçtiği bir kelimeydi. Ailesinin kökeni Anadolu olup büyükbabası Kastamonuludur³. Abdurrahman Şeref Efendi, sıbyan mektebinde öğrenimine başlamış, daha sonra Eyüp Rüştüyesinde okumuş ve medreseye devam etmiştir. 1867-1868 yıllarında da İstanbul'daki Mahrec-i Aklâm adlı okulda öğrenimini sürdürmüştür. 16 yaşında Galatasaray Lisesi'ne kaydolmuş, okulun Türkçe ve Fransızca kısımlarından mezun olmuştur⁴.

Osmanlı'da farklı eğitim kurumlarında tarih-coğrafya öğretmenliği ve müdürlük yapmış, eğitim hayatı boyunca birçok nişan ve madalyalar alarak başarılarını sürdürmüştür. II. Meşrutiyet Dönemi'nde, 1909 yılında kurulmuş olan Târîh-i Osmanî Encümeni'nin başkanlığını yapmış, bu kurulun yayın organı olan Mecmuada çeşitli makale ve eserler kaleme almıştır. Asıl şöhrete ise 1909 yılından 1922 yılına kadar yürüttüğü vakanüvislik göreviyle kavuşmuş böylece Osmanlı Devleti'nin resmi devlet tarihçilerinden sonuncusu olmuştur⁵.

Abdurrahman Şeref Efendi, çevresinde hatırı sayılan, sohbetlerinde samimi, karşısındakine düşüncesini anlatmaya ve sözünü dinletmeye muktedir bir kişiydi. Neşeli ve kalender sözleri sever, sohbetine doymazdı. Öğrencilerine daima 'Molla' diye hitap eder ve önemle söz edeceği konularda karşısındakine 'A Beyefendi...' diye söze başlardı. Hocalıktan büyük bir tat alırdı. Yetiştirdiği hocaların her biriyle olan görüşmelerini lezzetle tekrar eder ve anlatırdı. Çoğunlukla 'Hocalık kabre kadar süren illettir' sözünü hocalığa düşkünlüğünü belirtirdi. Öğretimde tükenmez bir azim ve gayret gösterirdi. Tarihi olayları canlandırarak anlatır, yerine uygun güzel hikâyelerle hafızaları süslerdi. Öğrencilerine karşı şefkatli ve derin bir sevgi ile dolu olduğu gibi yetiştirdiği birçok önemli kişinin varlığıyla da ögünürdü⁶. Bu

³ M. Efdalettin Tekiner, "Abdurrahman Şeref Efendi (Biyografisi, Resmi ve Özel Hayatı)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Temmuz 2009, s. 256.

⁴ Mehmet Demiryürek, "Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 29.

⁵ Abdulkadir Özcan, "Abdurrahman Şeref (1853-1925)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, 1988 İstanbul, s. 175.

⁶ M. Efdalettin Tekiner, **a.g.m.**, s. 272.

bilgilerden de görüldüğü üzere Abdurrahman Şeref Efendi'nin öğretmenlik mesleğinde çok yetkin olduğu anlaşılmaktadır.

b. Eserleri

Abdurrahman Şeref Efendi, resmî görevleri yanında kitap yazma çalışmalarında da bulunmuş, bazı gazetelerde yayımlanan yazılarını Tarih Musahabeleri adlı eserinde toplamıştır. Daha çok tarihçi yönü ve tarih alanına hizmetleriyle tanınan Abdurrahman Şeref coğrafya, ahlak ve istatistik gibi farklı konu başlıklarında da eserler vermiştir. Aynı zamanda tarih ders kitabı olarak okutulmuş yedi önemli eser kaleme almıştır. Bunlar; Tarih-i Osmani, Tarih-i Devlet-i Osmaniyye, Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniyye, Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiyye (İslam Devletleri tarih özeti), Zubdet-ül Kısas, Tarih-i Asr-ı Hazır (Yaşadığımız asrın tarihi), Tarih-i Umûmi'dir.

Lütfi Tarihi'ni de VIII. cildini genişleterek bastırmış, vakanüvisliği sırasında II. Meşrutiyet yılları ile I. Dünya Harbi sonuna kadar yazdıklarını ise Vakayiname adlı eseri ile yayımlamıştır⁷. Harb-i Hazırın Menşei (Birinci Dünya Harbi'nin sebepleri) ve Sultan Abdülhamid-i Sani'ye Dair isimli eserler de Abdurrahman Şeref'in eserleri arasındadır.

Abdurrahman Şeref Efendi, yaşam öyküsü ve anı tarzında da makaleler yazmış ve bu makaleleri farklı gazeteler ile önemli yayın organlarında yayımlanmıştır. Bu makalelerinden bir kısmını toplayıp kitap halinde yayımlamıştır⁸.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Abdurrahman Şeref Efendi, tarihi “bizi geçmişten, atalarımız ve tarihe mâl olmuş önemli şahısların hayatlarından haberdar edip hafızamızı kuvvetlendiren bir bilim” şeklinde tanımlamıştır. Tarihi olayları sebep ve sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmiş, eleştiri süzgecinden geçirmiş ve tarihi yapan kahraman isimlerin farklı özelliklerine eserlerinde yer vermiştir. Bir olay hakkında söylenen sözün geçerli olabilmesi için de olayla ilgili belge ve kaynağın gerekliliğini savunmuştur⁹.

⁷ Seyit Taşer, “Abdurrahman Şeref Bey ve “Coğrafya-yı Umumi” Kitabı”, **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2017, s. 89.

⁸ Mehmet Demiryürek, “Biyografi Yazarı Olarak Abdurrahman Şeref Efendi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1, Temmuz 2003, s. 55.

⁹ Tahir Nakıp, **Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umumiler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 36.

İlk yazdığı eserler, okuttuğu derslerin notlarından oluşan ders kitaplarıdır. Bu eserler içinde en dikkate değeni, ilk kez taş basması olarak basılan Tarih-i Osmani adlı eseridir. Daha sonra Tarih-i Devlet-i Osmaniye adıyla yayınlanacak olan bu eser onun tarih anlayışını da yansıtmaktadır. Özellikle ön söz olarak adlandırabileceğimiz bölüm bu konuda son derece önemlidir. Ona göre, bir olayın tarih sayılabilmesi için üzerinden otuz yıl geçmiş olması gerekir. Ona göre, "Kudemanın kavli-i muhtarınca vukuat tarih dairesine girmek için üzerinden lâ-akâll otuz sene geçmiş olması lazım olup daha otuz senelik olmayan vekayi-i cedide politika yani siyasete ait olduğundan..." tarih sahasına giremez.¹⁰

Yukarıda bahsettiğimiz Abdurrahman Şeref Efendi'nin yazmış olduğu Tarih-i Devlet-i Osmaniye tarih ders kitaplarının ilk örneklerinden olması nedeniyle önemlidir. Bu dönemin ders kitaplarının sahip olduğu ortak özellik siyasi ve askeri olayların merkeze alındığı bir Osmanlı tarihi sunmaları ve padişahların saltanat sürelerine göre dönemlendirme yapmalarıdır¹¹. Dönemin siyasetinin ve sahip olduğu anlayışın eğitime ve dolayısıyla tarih eğitimine olan diğer bir yansımasını İslam tarihi dersleri ve ders kitapları oluşturmuştur. Bu dönemin müfredatında İslam tarihi derslerinin önemini, Abdurrahman Şeref Bey'in kaleme almış olduğu ders kitabı üzerinden anlamak mümkündür¹². Osmanlı Tarihini İslam tarihinin bir parçası olarak görmesi nedeniyle Tarih-i Devlet-i Osmâniye adlı eserine de İslam tarihinin özetiyle başlamıştır¹³.

Diğer taraftan Abdurrahman Şeref Efendi, Batılı kaynakların kullanımı konusuna karşı da eleştirel bir tutum takınmış ve yerli kaynakların kullanımına daha fazla önem vermiştir. Bu düşüncesinin nedenlerinden birisi Batılı tarihçilerin İslam tarihi konusunda yetersiz kalacağına inanması olmuştur.

Çalışmasını gerçekleştirirken sıkı bir şekilde kaynak taraması yapmış hem basılmış hem el yazması kitaplardan hem de doğrudan doğruya arşiv belgelerinden istifade etmiştir. Gerek metin içinde yeri geldiğinde gösterdiği kaynaklar ve gerekse makalesinin sonundaki kaynaklar bölümü bunu göstermektedir. Makalesinin sonunda "Mehazlarımızı sırası geldikçe nota olarak beyan eylemiştik. Bir kat'a cetvelini burada tekraren gösterelim dedikten sonra kaynakları "Matbu' olanlar" ve "Gayr-ı Matbu olanlar olarak iki başlık altında ifade ediyor.

¹⁰ Mehmet Demiryürek, "Biyografi Yazarı Olarak Abdurrahman Şeref Efendi", s. 46.

¹¹ Ömer Faruk Köse, "Tarih Öğretmek İçin Yazmak Ali Reşad ve Ali Seydi'nin Tarih-i Umûmî'si", **Toplumsal Tarih**, sayı 244, 2014, s. 23.

¹² Ahmet Vurgun, "Tarih Eğitiminin Tarihinden Bir Kesit: 20. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Osmanlı Devlet Okullarında Tarih Dersinin Yeri", **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2020, s. 609.

¹³ Tahir Nakıp, **a.g.t.**, s. 37.

Kaynaklar kısmının bir başka özelliği matbu' olsun olmasın, kaynağın yazarı ve bulunduğu yer hakkında da bilgi vermiş olmasındır. Bunu metin içindeki dipnotlarında da görmek mümkündür¹⁴. Bununla birlikte tarih araştırmaları açısından bakıldığında ise Abdurrahman şeref'in gazetelerin ve mahkeme kayıtlarının da tarihsel kaynak olarak kullanılabileceğini belirten ilk tarihçilerimizden biri olduğu görölmektedir. Ayrıca eserlerinde, özellikle Tarih-i Devlet-i Osmaniyye adlı eserinde kaynaklara ve dipnotlara yer verdiği görölmektedir¹⁵.

Eserlerinin çoğunluğunu tarih konusunda kaleme almış olan yazarın Coğrafya-yı Umumi isimli eseri ise bir atlas veya genel kúltür kitabı gibi değerlendirilebilir. Zira kitabı okuyanlar kendilerini 20. yüzyıl başlarında dünyayı geziyor gibi hissedebilmektedir. Bu yönüyle bilgilerin somutlaştırıcı bir üslupla ele alınıp aktarıldığından söz edilebilir. Bu eser tarih ve tarih eğitimi alanında yapılacak çalışmalara da katkı sağlayacaktır. Eserde, dünyanın siyasi, dini, ekonomik ve fiziki durumu, demografik yapısı vb. hususlar ortaya konulduğundan, tarihi incelemelerde bu eserin değerlendirilmesi gerekebilir¹⁶.

Abdurrahman şeref Efendi'nin düşüncesine göre tarih derslerinde öğrencilere başlangıçta doğu tarihi anlatılmalıdır. Bunun sebebi Osmanlı Devleti Arap ve Acem kúltürlerinden fazlasıyla etkilenmiştir. Bu kúltürleri öğrenmek öğrencilere de çok şey katacaktır. Abdurrahman şeref Efendi, ders kitaplarının yazımı sırasında en çok tarih dersinde zorluk yaşandığını söyler. Özet olarak nakledilen tarihin amaca ulaşma konusunda yeterli olmayacağını, İbn Haldun'un tarihte yeni bir yol ağtığını ve Avrupalıların bile bunu takdir ettikleri iddiasını öne sürer. Abdurrahman şeref Efendi'ye göre, tarih eğitiminin amacı, olayların sebeplerini ve sonuçlarını araştırıp değerlendirmesini yaparak iğerdiği özü keşfetmek, yaşanan olaylardan ders çıkarıp gelecekte yaşanabilecek olayları da anlamaya çalışmak olmalıdır¹⁷.

Abdurrahman şeref, tarihin terbiye ve ahlak kazandırması gerektiğine inanmaktadır. [...] Sonuç olarak Abdurrahman şeref'in geleneksel tarih anlayışı ile modernleşme arasındaki bir mevkide bulunduğu, ancak modernleşmeye daha yakın durduğunu söylemek mümkündür¹⁸.

¹⁴ Mehmet Demiryürek, "Biyografi Yazarı Olarak Abdurrahman şeref Efendi", s. 52.

¹⁵ Mehmet Demiryürek, "Son Vakanüvis Abdurrahman şeref", s. 35.

¹⁶ Seyit Taşer, **a.g.m.**, s. 91.

¹⁷ Tahir Nakıp, **a.g.t.**, s. 37.

¹⁸ Mehmet Demiryürek, "Son Vakanüvis Abdurrahman şeref", s. 35.

2. Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)

a. Hayatı

Ahmet Cevdet Paşa, 1823 yılında dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Ahmet'tir. Cevdet mahlası kendisine, İstanbul'da eğitim aldığı sırada şair Süleyman Fehmi Efendi tarafından verilmiştir. 1839 yılında dedesi tarafından ilim öğrenmesi için İstanbul'a gönderilmiş, İstanbul'da medrese eğitimine devam ederken dönemin ilmi şahsiyetlerinden de dersler almış ve coğrafya, astronomi, cebir, hesap, hendese, felsefe gibi farklı alanlarda kendisini yetiştirmiştir¹⁹. Genç yaşta İslâmî ilimlerin yanı sıra Arapça ve Farsçayı da çok iyi düzeyde öğrenmiş, Fransızca dersleri almış, bu sayede kısmen de olsa Batı tarih kitaplarını ve yine Batı kanunlarını okuma ve anlama imkânı bulmuştur²⁰.

Ahmet Cevdet Paşa bu eğitim sürecinde bütün gücünü öğrenmeye vermiştir. Öyle ki, geceleri yatağa yatmayıp, kitap okurken uyuklayıp kitap üzerinde uyur ve uyanıp yine kitaba sarılırdım, tatil günlerde bile dinlenmezdim diye o günlerini anlatmıştır. Nitekim bu derece çalışması, onun yatağa düşmesine neden olmuştur. Ancak diğer taraftan bu gayret onu, devrin meşhur hocalarıyla ilmi tartışmalar yapabilecek bir seviyeye ulaştırmış ve en gözde öğrencilerden birisi olmuştur²¹.

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti için önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemin, XIX. yüzyılın seçkin bir devlet adamı, tarihçisi ve bilginidir. Tanzimat Dönemi'nde mülkiye, adliye ve eğitim alanlarında yapılmış olan ıslahat çalışmalarında Cevdet Paşa'nın adı ilk sırada gelmektedir²².

1850'de Maarif-i Umumiye azası olmuş ve yine aynı yıl Osmanlı'nın ilk öğretmen okulu olan Darülmualimin'in müdürlüğü görevine getirilmiştir²³. Osmanlının ilk bilim akademisi olma özelliğine sahip olan ve 1851 yılında açılan Encümen-i Dâniş'te görev aldığı diğer bir önemli kurumdur. Bu kurum ileri yıllarda açılması düşünülen Darülfünun'un yani üniversitenin ihtiyaç duyacağı ders kitaplarını oluşturmak, toplumun kültür düzeyini geliştirecek telif ve de

¹⁹ Zekeriya Akman, "Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Cilt 43, 2019, s. 231.

²⁰ Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa(1823-1895)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 445.

²¹ Yusuf Halaçoğlu, "Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 1-2.

²² Zeki Arıkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 173.

²³ Erdem Oklay, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme, Yıl 2014, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 29/1, 2014, Sayı 236-237.

tercüme eserler ortaya çıkarmak düşüncesiyle kurulmuştur. Encümen-i Dâniş'in üstlendiği görev bakımından bir kaynaktaki bugünkü Talim ve Terbiye Kurulu'na benzetilmektedir²⁴.

1853 yılında bir mazbata ile kendisine 1774-1826 devresi Osmanlı tarihini yazma görevi verilmiş ve eserinin ilk üç cildini tamamlayıp padişaha takdim ettiğinde kendisine “mûsile-i Süleymâniyye” derecesi verilmiştir. 1855'te vak'anüvis olarak tayin edilmiş, 1855-1865 yılları arasında vak'anüvis olarak görev yapmış, görevi sırasında bir taraftan tarihinin devamını yazarken bir taraftan da zamanın siyasi olaylarını anlattığı Tezâkir-i Cevdet'i kaleme almıştır²⁵.

Yaşamı boyunca hiçbir zaman sıradan bir devlet adamı olmayan, Osmanlı ve İslamcı bir kimliğe sahip olan Cevdet Paşa, bu yönüyle birlikte Avrupa'nın bilim ve fen alanına dair gelişmelerini de takip etmiş, özellikle Türkçenin ilim ve fen dili olması için emek vermiştir. Keçecizade Mehmet Fuat Paşa ile birlikte kaleme aldıkları Kava'id-i Osmaniyye, Türkçenin ilk dilbilgisi kitabı olma özelliğine sahiptir²⁶.

1890 yılında II. Abdülhamit tarafından Meclis-i Vükela üyeliğine getirilen bundan sonrasında ise resmi bir görev almayan Ahmet Cevdet Paşa, vaktini yine çalışarak geçirmiş ve ilmi çalışmalarına önem vermiştir. 1895 yılında İstanbul'da vefat etmiş, Fatih Sultan Mehmet Türbesi haziresine defnedilmiştir²⁷.

b. Eserleri

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı'da sadece siyasi ve idari alanlarda önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra ilmi yönüyle de ön plana çıkmıştır. Tarihçi, hukukçu, sosyolog, eğitimci ve edip gibi vasıflara sahip olan Cevdet paşa bu alanlara dair önemli eserler de kaleme almıştır. Tarihe dair yazmış olduğu eserler nedeniyle de Osmanlı'da son dönemin önemli tarihçilerinden birisi olarak kabul edilir²⁸.

Encümen-i Dâniş, Osmanlı tarihi yazılmasına karar verdiği zaman 1774'ten yani ünlü Hammer'in bıraktığı yerden başlayıp 1825-1826 yılına kadar ki dönemde yaşanan olayları yazma görevini de Ahmet Cevdet Paşa'ya vermişti²⁹. Büyük bir çaba ve emeğin ürünü olan Cevdet Paşa'nın 12 ciltlik Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Osmanlı tarihçiliğinin de sahip olduğu

²⁴ Erdem Oklay, **a.g.m.** , s. 244.

²⁵ Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, “Cevdet Paşa(1823-1895)”, s. 444.

²⁶ Erdem Oklay, **a.g.m.** , s. 237.

²⁷ Zekeriya Akman, **a.g.m.** , s. 233.

²⁸ Zekeriya Akman, **a.g.m.** , s. 229.

²⁹ Zeki Arıkan, **a.g.m.** , s. 174.

en büyük başarılarından. Cevdet Paşa bu önemli eseri kaleme almak için geniş bir kaynak taraması yapmış, arşiv belgelerini dikkatle ve özenle incelemiş, olaylara şahit olan insanları dinlemiş ve bütün bunları tenkit aşamasından geçirdikten sonra kullanmıştır. Fermanlar, resmi belgeler, antlaşma metinleri gibi olaylara dair bilgi veren belgeler de her cildin sonuna eklenmiştir³⁰. Cevdet Paşa, Osmanlı'nın 1774 Küçük Kaynarca muahedesiinden 1825 Vak'a-i Hayriye'ye kadar olan tarihi hâdiselerini içeren bu muazzam eserini otuz senede devamlı çalışmak suretiyle meydana getirmiştir³¹.

Hayatının son yıllarında kaleme almış olduğu ve 12 cüzden oluşan Kısası Enbiya ve Tevarih-i Hülefa isimli eseri, tarih yazacaklar için yegâne bir kaynaktır. Bu eserde, bütün Peygamberlerin kıssalarından, Dört Halife Dönemi'nden, Emeviler, Abbasiler ve Tevaif-i Mülük'ten bahsedilmiştir. Daha sonra Osmanlı'nın kuruluşundan, Sultan II. Murat'ın son senesine kadar devam eden önemli bir eserdir³².

Maruzat isimli eserde ise 1839-1876 yılları arasında yaşanan tarihî ve siyasî olayların özet şeklinde yazılmış, eser Sultan II. Abdülhamid'in sözlü emriyle kaleme alınmıştır³³. Düstur ve Mecelle gibi hukuk tarihimizle ilgili önemli eserlerin ortaya çıkmasında da büyük rol sahibidir³⁴.

Tezâkir-i Cevdet, devletin resmi tarihçisi olarak görev yaptığı sırada geleneği takip edip tecrübelerini ve yorumlarını kaleme aldığı bir diğer önemli eserdir. Eser saray ve toplum hayatı, eğitim, hukuk, antropoloji, coğrafya gibi alanlarda geniş bilgiler içermesi nedeniyle sosyolojik bir kaynaktır³⁵.

Diğer bazı eserleri de şunlardır:

Belâgati Osmaniye, Kavaidi Osmaniye, Kavaidi Türkiye.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ahmet Cevdet Paşa, 19. yüzyılın ve Tanzimat Devrinin yetiştirdiği eşsiz Türk âlimlerinden ve devlet adamlarından birisidir. Osmanlı'da tarih yazıcılığında, 16. yüzyıl

³⁰ Zeki Arıkan, **a.g.m.**, s. 175-176.

³¹ Veli Ertan, **Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri ve İlim Değeri (1822-1895)**, Hilal Yayınları, 1964 Ankara, s. 33.

³² Veli Ertan, **a.g.e.**, s. 33.

³³ Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa(1823-1895)", s. 448.

³⁴ Zeki Arıkan, **a.g.m.**, s. 173.

³⁵ Erdem Oklay, **a.g.m.**, s. 245.

başlarında Kemal Paşazade, 17. yüzyıl ortalarında Kâtip Çelebi gibi 19. yüzyılın dönüm noktası olacak kişisi de Ahmet Cevdet Paşa'dır³⁶.

Cevdet Paşa, dönemindeki ve kendisinden önceki tarihçilerden farklı olan tarih anlayışı ve tarih alanında vermiş olduğu eserlerle oldukça önemli isimlerdendir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre tarih, bir olayın gerçekleştiği tarihi bilmek ya da ezberlemek değil, olayları değerlendirmek ve ders çıkarmaktır.

Cevdet Paşa, Meclis-i Maarif-i Umumi azası ve Dârümuallimîn Müdürü olarak görev yapmış, Dârümuallimin'de dönemin tanınmış hocalarına görev vermiştir. Kendisi de Umumi Tarih derslerini ve İslam Tarihi derslerini vermiş, Fransızca öğretmeni ile Mekâtib-i Umumiye Nâzırı Kemâl Efendi'den Avrupa'da tarih yazma yöntemine dair bilgiler öğrenmeye çalışmıştır. Öğrencilerinden Selim Sabit, hocasının dersi anlattıktan sonra olayların sebep ve etkenleri ile sonuçları üzerinde durarak öğrencilerini düşündürdüğünü söyler³⁷. Tarih derslerinde bu şekilde bir yöntemin benimsenip kullanılması önemli bir yenilik ve günümüz için de değerini koruyan bir eğitim anlayışıdır.

14. yüzyılda yaşayan İbn Haldun ve 19. yüzyılda yaşayan Cevdet Paşa İslam düşünce tarihinde yaşamları, yaşadıkları çağın özellikleri, yaptıkları ve düşündükleriyle birbirine çok benzeyen iki insandır. İkisi de devlet adamı ve tarihçidir. İbn Haldun sıkıntılı bir çağda yaşamış, çok fazla devletin kurulup, yıkılışına şahit olmuştur. Devlet adamı olarak yaşanan huzursuzluğun sebeplerini aramış ve sona erdirmek istemiştir³⁸. Osmanlı tarihçileri içinde İbn Haldun'a en fazla yakın olan Cevdet Paşa'dır. O da Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı bir döneminde yaşamış önemli bir devlet adamıdır. O da çağını anlayıp devletini çöküşten kurtarmak istemiştir³⁹.

Gerçekten de Paşa'nın zihnini kurcalayan sorun, devletin nasıl kurtarılacağıdır. Osmanlı devleti bir uçurumun kenarındadır. Paşa'nın amacı hastalığın teşhisini yapmak ve tedavisi için çare bulmaktır⁴⁰.

³⁶ Edip Uzundal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, Cilt 2/2, 2013, s. 122.

³⁷ Bekir Kütükoğlu, "Tarihçi Cevdet Paşa", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 108.

³⁸ Ümit Meriç Yazan, **Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü**, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 19-20.

³⁹ Ümit Meriç Yazan, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁰ Ümit Meriç Yazan, **a.g.e.**, s. 23.

Cevdet Paşa tarih felsefesi ve tarih metodolojisinde büyük oranda, bir kısmının tercümesini yapmış olduğu İbn Haldûn'un Mukaddimesinden etkilenmiştir. Bundan dolayı A. Hamdi Tanpınar onu "İbn Haldûn'un son şakirdi" sayar⁴¹. Muallim Cevdet, Paşa'nın, gerek Dârülmualimîn tedrisatında gerekse bütün hayatınca İbn Haldûn'un tarzını takipten hâli kalmadığını belirtir⁴².

Cevdet Paşa, Osmanlı'nın, 18. yüzyılın sonlarındaki sosyal ve iktisadi durumunu, İstanbul ve taşradaki bozuklukları, bunların sebeplerini, devlet kurumlarının işleyişini en iyi anlatan tarihçilerdendir. Cevdet Paşa'nın bu konuları çok açık ve gerçekçi bir şekilde ortaya koyabilmesinin sebebi, onun arşiv belgelerine iyi bir şekilde vakıf olması, iyi bir şekilde değerlendirmesi, sentez ve yorum yapmasından kaynaklanmaktadır⁴³.

Cevdet Paşa, tarih belgelerini yorumlaması ve değerlendirmesiyle, modern tarihçiliğin önderliğini yapmış bu konuda kendisinden önceki tarihçiler onun kadar başarı sağlayamamışlardır. Ondan önce de, devletin resmi tarihçilerinin yazmış olduğu tarihlerde fermanlar, hatt-ı hümayunlar, çeşitli belgeler yayımlanmış ama belgelerin değerlendirmesi ve yorumlaması noktasında yeterli çalışma yapılmamıştır. Daha önceki tarihçiler, belgeler arasında bağlantı kurmadıkları gibi, olayların sebep ve sonuçlarını da ortaya çıkaramamışlardır. Cevdet Paşa, bu şekildeki çalışmaları ve yayını ile sonraki kuşakların çalışmalarının bilimsel, gerçekçi ve doğru temellere dayandırılması yönünden tarihçilik anlayışında önemli bir yeniliğe imza atmıştır⁴⁴.

Bu arada dış olayları değerlendirirken de, mevcut anlaşma metinlerine ve dışardan gönderilen yazılara da baktığını, olayları iyice incelediğini, geçmiş olaylarla bunların karşılaştırmasını yaptığını da görmekteyiz. Cevdet Paşa aynı zamanda, çok fazla belgeyi ve bilgiyi ilk defa ortaya çıkaran bir tarihçidir. Örneğin Sened-i İttifak, arşiv belgelerinden faydalanılarak ilk kez Cevdet Paşa tarafından ortaya konulmuştur⁴⁵.

Cevdet Paşa yanlış hükümlere varmamak için bütün vesikaları toplar, bütün tanıkları dinler. Anlatılanları aklın süzgecinden geçirir⁴⁶. Yani paşa için tarih, bir eğlence, bir güzel söz

⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa(1823-1895)", s. 446.

⁴² Bekir Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 108.

⁴³ Yücel Özkaya, "Ahmet Cevdet Paşa'nın, Tarihinde Arşiv Belgelerini Kullanış ve Değerlendirişi", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 145.

⁴⁴ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s. 145-146.

⁴⁵ Yücel Özkaya, **a.g.m.**, s. 148.

⁴⁶ Ümit Meriç Yazan, **a.g.e.**, s. 31.

söyleme sanatı değildir. Tarihin pratik bir gayesi vardır ve bütün olaylar tarihin konusu olamazlar⁴⁷.

Cevdet Paşa, toplum için geçmişte yaşanmış olayları aydınlattığı, devleti yönetenlere de öğrenmeleri gereken önemli sırları öğretmesi nedeniyle tarihin herkes için faydalı olduğunu söyler. Tarih, bir insanın yaşayarak öğrenmeye ömrünün yetmeyeceği kadar önemli bilgileri insana öğretir. İnsan ömrü bütün hataları kendisi yapıp kendi hatalarından ders çıkarabileceği kadar uzun değildir. Tarih bu noktada insana yardımcı olur. İnsanların merak duyduğu geçmiş ve geleceğe dair bilgileri öğrenmeyi sağlar. Cevdet Paşa bu faydacı tarih anlayışını, devlet örneğiyle desteklemiştir. Ona göre, devletin düzeni ve düzenin korunması, devletin eski usullerinin tarih yardımıyla ortaya çıkarılması, saklanması ve zamanı geldiğinde günün şartlarına uygun şekilde yeniden değerlendirilip kullanılmasıyla sağlanır. Bu nedenle tarih ve tarih eğitimi çok önemlidir⁴⁸.

Cevdet Paşa, Doğunun vakanüvisliğiyle Batının tarih anlayışını birleştirmiş fakat bunu yaparken kendi toplumuna ait değerleri ve gerçekleri görmezden gelmemiştir. Batının tarih anlayışından ve tarih felsefesinden etkilenmiş olsa da Tanzimat yazarları gibi Avrupalılaşmamıştır⁴⁹.

Öte yandan Tarih-i Cevdet yalnız Osmanlı tarihini aktarmakla sınırlı kalmamış bütün insanlık tarihini ilgilendiren konu ve olaylardan ustaca bahsedilmiştir. [...] Doğu ve Batı dünyasındaki gelişmelerin ve kültürel ilişkilerin mukayese edilerek nakledilmiş olması da dikkate değerdir⁵⁰.

Tanzimat dönemi Osmanlı tarihi açısından önemlidir. Zira Osmanlı'nın kendisini batıdan üstün görmesi bu dönemde yaşananlarla birlikte sona ermiştir. Ahmet Cevdet Paşa ne batının değerlerini benimseyip onları bir kurtuluş yolu olarak görmüş ne de tamamıyla gelenekselci anlayışı benimsemiştir. Ahmet Cevdet Paşa, bu iki dünya arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Farklı kültürel değerleri öne sürerek Osmanlı'nın tamamen batılılaşmasının imkânsız olduğunu belirtmiş ve batının bilinçsizce taklit edilmesine karşı çıkmıştır. Batının sadece ilim ve teknik yönüyle örnek alınmasını savunarak, hukuki metinlerin

⁴⁷ Ümit Meriç Yazan, **a.g.e.** , s. 32.

⁴⁸ Edip Uzundal, **a.g.m.** , s. 115-116.

⁴⁹ Edip Uzundal, **a.g.m.** , s. 116.

⁵⁰ Zeki Arıkan, **a.g.m.** , s. 178-179.

doğrudan batıdan alınmasının yanlışlığını savunmuştur⁵¹. Zira Batı'nın hukuku ve geleneği İslam inancıyla ve Osmanlı-Türk gelenekleriyle uyumlu değildi.

Tarihin bir merak ve ilgi konusu olduğunu düşünen Cevdet Paşa, tarih okumanın ve öğrenmenin faydasının bir olayın tarihini bilmekten ibaret olmadığını savunur. Ona göre tarih, önemli olayların meydana geldiği gibi güçlü bir muhakeme ile ifade edilmesinden ibarettir. Tabii küçük olaylar ve önemsiz gibi görünen unsurlar da göz ardı edilmemeli ve değerlendirilmelidir. Zira bütün olaylar birbirini takip eden gelişmelerin sonucudur. Ayrıca yukarıda da değindiğimiz gibi tarih devlet düzeninin korunması için de önemlidir⁵².

3. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912)

a. Hayatı

Ahmet Mithat Efendi, 1844 yılında doğdu. Ahmet Mithat Efendi'nin yaşamı boyunca elde ettiği başarıların ve üretkenliğinin ardında geniş imkânlar ve eğitim olanaklarıyla geçirilmiş bir çocukluk olduğu düşünülebilir. Ancak düşünülenin aksine kendisi orta halli bir esnaf ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve güç şartlar içinde yetişmiştir.

Ahmet Mithat Efendi, çocukluğunu İstanbul sokaklarında oyun oynayarak, ilk okuma çağını da bir aktar dükkânında çıraklıkla geçirmiştir. On altı yaşına girdiği zaman okuma yazma öğrenmeye başlamış olan Ahmet Mithat Efendi yirmi yaşına geldiğinde de rüştiyeyi bitirmiş ve birkaç yıl içinde Fransızcayla beraber Arapça ve Farsçayı da öğrenmiştir. Sanki okumayı öğrenmede geç kalmış olmasının acısını çıkarmak ister gibi, okuyup yazmaya yedi yaşında başlamış olanlardan hiçbirinin okuyamadığı kadar okumuş, hayatı boyunca çıkardığı gazete ve dergilere yazılar yazmış ve iki yüz kadar da kitap yayımlamıştır. Yazma konusundaki bu hızı nedeniyle Cenap Şahabettin Ahmet Mithat Efendi'yi "kırk beygir kuvvetinde bir yazı makinesi" ne benzetmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin diğer önemli bir özelliği de okuyarak öğrendiği her bilgiyi, hemen sıcağı sıcağına başkalarına da öğretmekten kendisini alamamasıydı. Yazdıklarını okuyanlara çok şey öğrettiği için de halk arasında "İlk Hoca" diye anılıyordu⁵³.

Hayata yeni atılmış bir genç için ilk adımlarını atarken bir aydınlık adama rastlayıp onun gösterdiği doğrultuda ilerleyebilmesi oldukça önemlidir. Ahmet Mithat Efendi gençliğinde böyle iki adama rastlamıştır. Bunlardan biri Mithat Paşa'dır. Küçük bir kâtip olarak Rusçuk'a

⁵¹ Erdem Oklay, **a.g.m.** , s. 248.

⁵² Yusuf Halaçoğlu, M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa(1823-1895)", s. 446.

⁵³ Şevket Rado, **Ahmet Mithat Efendi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 3.

gidip Tuna Vilayeti Mektubi Kalemi'ne girdiği zaman Vali Mithat Paşa, Vilâyet İdare Meclisi'nde kâtip yamaklığı eden bu gencin yeteneğini hemen fark etmişti⁵⁴. Bu genç memurun yazılarını ve çalışkanlığını beğenen Mithat Paşa, ona kendi adını vermiş ve iş başında kaldığı sürece onu korumuştur⁵⁵. Ahmet Mithat Efendi ufkunu olabildiğine genişleten ikinci adama ise Bağdat'ta, yine Mithat Paşa'nın yanında çalışırken rastlamıştır. Sonradan müze müdürü olarak meşhur olan Hamdi Bey, vilâyetin ileri gelenleri arasındaydı. Türlü kabiliyetlere sahip olduğunu gördüğü Ahmet Mithat Efendi'nin kafasını, kendi çabasıyla öğrendiği Fransızcanın yardımıyla batı kültürüne çeviren de odur⁵⁶.

Yine hayatta öyle anlar vardır ki, yaşadığı bir olay, bazen insanın yolunu değiştirmesine sebep olur. Ahmet Mithat Efendi bu şamarı 1873'te, hürriyet peşinde koşan Namık Kemal'in İbret gazetesinde çıkan bir yazısı üzerine devrin padişahı Sultan Abdülaziz'den yemiş ve apar topar Rodos'a sürgün edilmişti. Yerini yurdunu bırakıp bu adada kaldığı üç yıl boyunca Ahmet Mithat Efendi, yaradılışı gereği boş durmadı, kendisi medrese öğrenimine girişirken yerli halkın açtığı bir mektepte küçük çocukları okuttu ama bir daha politikaya dönmemeye de burada karar vermiş oldu. Sultan II. Abdülhamit tahta çıkıp da affa uğrayınca İstanbul'a döndüğü zaman artık Ahmet Mithat Efendi politikadan ağzı yanmış bir vatandaş olarak bambaşka bir "Efendi" olmuş ve düşüncesi de yeni bir doğrultuya çevrilmiştir. Artık o siyaset davaları peşinde boşuna kürek çekmektense, halkın ilim ve kültür seviyesini geliştirmeye çalışmayı seçiyor, çökmekte olan Osmanlı'nın temelini oluşturan Türk milletinin çok azı okuma bilir, çoğu dünyanın gidişinden habersiz bir ömür sürerken; siyaset davalarıyla uğraşmak tehlikeli ve boşuna emek harcamasıydı. Millet okumalı, öğrenmeli, faydalı bilgiler edinmeli, aydınların çalışma hedefi bu olmalıydı⁵⁷.

Geçimini çalışkanlığı sayesinde kendi sağlayan, bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde sarayın himayesinde olan Ahmet Mithat Efendi vefatına kadar farklı görevlerde ve çeşitli hocalıklarda bulunmuştur⁵⁸. 1889 yılında Stockholm'de toplanmış olan Şarkiyatçılar Kongresi sayesinde bir Avrupa seyahati de yapmış, zekâsı ve bilgisi ile orada da takdirler kazanmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra emekli olup bir süre genel tarih, eğitim tarihi, dinler tarihi,

⁵⁴ Şevket Rado, **a.g.e.** , s. 3-4.

⁵⁵ Cevdet Kudret, **Ahmet Mithat**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1962, s. 8.

⁵⁶ Şevket Rado, **a.g.e.** , s. 4.

⁵⁷ Şevket Rado, **a.g.e.** , s. 4-5.

⁵⁸ M. Orhan Okay, "Ahmet Midhat Efendi (1844-1912)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 101.

felsefe tarihi gibi dersler vermiştir⁵⁹. Ayrıca, Dârüşşafaka'da gönüllü öğretmenlik yapmış ve bu okulda nöbetçi olduğu bir gece kalp durması sebebiyle yaşamını yitirmiştir⁶⁰.

Hiç durmayan; vazifesinde, evinde, vapurda velhasıl her yerde çalışan, bir dakikasının boş geçtiğini istemeyen Ahmet Mithat Efendi, kendisiyle ilgili bir yazısında çalışmayı ve çalışmanın mükâfatı olan kazancı sevdiğini, kazancı beş on kuruşluk iş de olsa bu uğraşıştan keyif aldığını yazmış müstesna ve hayata karşı her zaman ümitli bir insandır⁶¹.

b. Eserleri

Ahmet Mithat Efendi kişiliğiyle, çalışkanlığıyla, eserleriyle, eserlerinde kullandığı dil, üslup ve anlatım yöntemleriyle döneminin en dikkat çeken isimlerindedir. Eserlerinin çeşitliliğinden ve biyografisinden de anlaşılacağı üzere çok yönlü ve etkileyici bir kişiliğe sahiptir. Gazeteci ve devlet adamı olmasının yanı sıra kalemi son derece kuvvetli olan yazar, hikâyecilik ve romancılıkla birlikte birçok edebi alanda kalem oynatmış, matematik, fizik, kimya, astronomi, tabii bilimler, felsefe, din, hukuk, ekonomi, eğitim, ruhbilim, tarih, coğrafya, askerlik, makale, hikâye, roman, oyun, eleştiri, mektup, anı vb. birçok dalda eser vermiştir.

YAZISI diğer yazarlarınkinden farklı olan ve her şeyden önce bir öğretmen olan Ahmet Mithat Efendi vatandaşa bir şeyler anlatıp onlara bazı şeyleri öğretmek istediği için yazılarını, kendi dönemindeki edebiyatçıların tercih ettiği gösterişli Osmanlı diliyle değil, söylediklerinin kolayca anlaşılabilmesi için halkın konuştuğu dille yazıyordu⁶².

Ahmet Mithat Efendi, bu yolda hizmet ederken Türklüğünü hiçbir zaman unutmamış, hiçbir yabancı tesir altında kalmamış, sade bir dil, herkesin anlayabileceği kolay anlaşılır bir ifade, samimî bir üslup ve eda ile eserlerini kaleme almıştır⁶³.

Ahmet Mithat Efendi'nin tarihe dair de epeyce eserleri vardır. Bunların en önemlisi; Kâinat ve Mufassal'dır⁶⁴.

Kâinat, Üss-i İnkılâp, Mufassal (Osmanlı tarihi), Tarih-i Umumi, Tarih-i Edyan, vb.⁶⁵

⁵⁹ M. Orhan Okay, **a.g.m.** , s. 101.

⁶⁰ Cevdet Kudret, **a.g.e.** , s. 8.

⁶¹ Murat Uraz, **Ahmet Mithat Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Yazılarından Seçme Parçalar**, Kültür Basımevi, İstanbul 1940-1941, s. 7-8.

⁶² Şevket Rado, **a.g.e.** , s. 6.

⁶³ Murat Uraz, **a.g.e.** , s. 7.

⁶⁴ Murat Uraz, **a.g.e.** , s. 10.

⁶⁵ Cevdet Kudret, **a.g.e.** , s. 20.

Yazarın tarih konulu bazı romanları şunlardır:

Yeniçeriler: I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim dönemi (1789-1807)

Süleyman Muslî: 13. yüzyıl Anadolu Selçukluları dönemi

Arnavutlar ve Solyotlar: 18. yüzyılın ikinci yarısı

Ahmet Metin ve Şirzad: 13. yüzyıl ve 19. yüzyıl

Gönüllü: 1897 Türk-Yunan harbi⁶⁶

Sayısı iki yüze yakın olan eserlerinin tam listesi Hakkı Tarık Us'un hazırladığı "Ahmed Midhat'ı Anıyoruz" isimli eserde bulunmaktadır (s. 169-171)⁶⁷.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ahmet Mithat Efendi'ye göre "...târih denilen şey medeniyet-i nev'-i beşerin sergüzeşt-i ahvâlini mübeyyin adetâ azîm bir tercüme-i hâl..."dir⁶⁸. Mithat Efendi, tarihi "milletlerin özgeçmişleri" olarak tanımlamaktadır⁶⁹.

Ahmet Mithat Efendi, Tercüman-ı Hakikat Gazetesinde 1889 yılının Ocak ayında çıkan "İttihad-i Osmani" başlıklı yazısında tarihin önemine, işlevine ve ideolojik yönüyle memleketin geleceğini kurtarabilme görevi olduğuna dikkat çekmek istemiştir. [...] Ahmet Mithat Efendi tarih eseri olarak kaleme almış olduğu Üss-i İnkılap isimli kitabında da tarihin nasıl yazılacağına ve nasıl okunup değerlendirileceğine dair bilgiler aktarmıştır⁷⁰.

Romanyla bir okur kitlesi yetiştirmeyi ve sonuçta Osmanlının modernleşmesini sağlamayı amaçlayan Mithat Efendi, bazı hikâyelerinde ve romanlarında kişilerini tarih bilen ve tarihten dersler çıkararak şahsiyetler olarak kurgulamıştır⁷¹.

⁶⁶ Nurullah Çetin, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı", **Ahmet Mithat Efendi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, s. 143.

⁶⁷ M. Orhan Okay, **a.g.m.**, s. 103.

⁶⁸ Yaşar Şenler, "Ahmet Mithat Efendi'nin Mukaddimleri", **Ahmet Mithat Efendi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, s. 305.

⁶⁹ Mesut Davulcu, **Ahmet Mithat Efendi'nin Tarih Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2019, s. 66.

⁷⁰ Mesut Davulcu, **a.g.t.**, s. 66-67.

⁷¹ Özlem Nemutlu, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Roman Kahramanları ve Yazar-Anlatıcının Okudukları Tarih Kitapları, Tarihçiler", **III. Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı**, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2016, s. 58.

Ahmet Midhat, roman kanalıyla Türklerde tarih şuurunu geliştirmek de istemiştir. Özellikle Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma sürecindeki Batılılara özenme, onlardan olumsuz etkilenme, milli bilinç kaybı gibi olumsuz durumlara tepki olarak yazan yazar, Türk gençlerine tarihlerini, atalarını, milli değerlerini telkin etmeye çalıştı. Ama tarih bilgisi vermek, tarih öğretmek yerine maceraya dayalı kurgulanmış bir tarih sunumuyla bu bilinci aktarmaya çalıştı. Tarih, bir bakıma onun casusluk, şövalyelik, akla, zekâyâ ve güce dayalı olağan üstü başarıların hikâyelerinden oluşan macera romanları için bir çerçeve işlevi gördü. Ürettiği Müslüman Türk kahraman tipinin başlıca özellikleri şunlardır: Dünya tarihini ve coğrafyasını iyi bilir. Hem Batı medeniyetini, Hristiyanlığı, hem de Doğu medeniyetini ve İslam'ı çok iyi bilir. Birçok dil bilir. Kendine olan özgüveni çok yüksektir. Yabancılar karşısında eziklik hissetmez. Değişik sanat, fen ve teknik sahalara ilişkin zengin bir bilgi birikimi ve el becerisi vardır. İçine düştüğü tuzaklardan ve tehlikeli durumlardan aklı, zekâsı, bilgisi ve gücü sayesinde kurtulmayı bilir⁷².

Ancak tarihin ortak şuur haline gelmesi için geniş kitleler tarafından bilinmesi ve onlar tarafından duyulur, düşünülür, hissedilir olması gerekir. İşte bu, tarihin bir bilgi olmaktan çıkıp edebiyata malzeme olması demektir. Tarihle bir bilgi olarak ilgilenenlerin, ardından bu bilgiyi sanatın içinde kullanmayı istemelerinin temel sebebi, ondaki dinamik gücü fark ederek daha geniş bir kitleye kazandırma isteklerinden kaynaklanır. Tarihi roman tam da bu noktada vardır⁷³.

Türk edebiyatında tarih edebiyat ilişkisinin örneklendiği ilk anlatı olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Yeniçeriler'i (1871) vardır⁷⁴.

4. Ahmet Vefik Paşa (1823-1891)

a. Hayatı

Ahmed Vefik Paşa, Sultan II. Mahmud döneminde İstanbul'da doğmuştur⁷⁵. Ahmed Vefik Paşa, son derece ilginç ve diğer insanlardan farklı olan şahsiyeti ile yaşadığı döneme damgasını vurmuş bir insandır. Bunda yetiştiği aile ortamının da büyük katkısı vardır. Babası

⁷² Nurullah Çetin, **a.g.m.**, s. 143.

⁷³ Hülya Argunşah, "Tarih, Tarihle İlgili Roman ve Midhat Efendi", **Ahmet Mithat Efendi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, s. 196-197.

⁷⁴ Hülya Argunşah, **a.g.m.**, s. 197.

⁷⁵ Çetin Aykurt, "XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Bir Şahsiyet: Ahmet Vefik Paşa", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 27, 2021, s. 390.

ile Paris'e gitmesi ve orada eğitim görmesi düşünce dünyasının gelişmesine katkı sağlamış ve bu sayede tarih, dil, edebiyat gibi farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır⁷⁶.

Ahmed Vefik 1837 yılında İstanbul'a döndüğünde, memur olarak Tercüme Odası'na tayin edilmiş ve onun için Tercüme Odası, daha sonra devlet hizmetinde yükseldiği makamların ilk kapısı olmuştur. [...] Değerini ve de sahip olduğu yetenekleri Sultan II. Mahmut'un son yıllarında daha fazla tanıtmaya başlayan Ahmed Vefik, Abdülmecid'in saltanatı sırasında memuriyet hayatında sürekli bir yükseliş göstermiştir⁷⁷. Yükselişleri, görev hayatının ilk yirmi yedi senesinden sonra sürekli aziller ve süreksiz memuriyetlerle beraber devam etmiş, uzun azil dönemlerinde fikir ve edebiyat yönü ön plana çıkmıştır⁷⁸.

Çalışmaktan usanmayan, öğrenmek ve öğretmekten bıkmayan Ahmet Vefik Paşa yemek yerken, hatta yatarken okumayı alışkanlık edinmişti. Çoğu zaman yatağında, elinde okuduğu kitapla, uyuyakaldığı görülürdü. Gençlerimiz için ciddi bir örnek olması gereken bu adam memleketimizin hem ilmine hem de fennine çok büyük hizmetler etmiştir. Tercüme ve telif suretleri ile yazdığı eserler şaşılabilecek ve takdir edilecek kadar çoktur⁷⁹.

19. yüzyıl, Osmanlı'da birçok değişimin yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle bu dönemde diplomatik çalışmaların da iyi bir şekilde yürütülmesi oldukça büyük öneme sahipti. Osmanlı Devleti, Ahmed Vefik Paşa'nın zekâsı, karakteri, düşünce yapısı ve bilgisinden fayda sağlamış, diplomatik faaliyetlerde ona önemli görevler vermiştir. Ahmet Vefik Paşa da her daim devletin haklarını ve menfaatlerini koruyan bir politika benimsemiştir.

b. Eserleri

Ahmet Vefik Paşa, ilk defa olarak memleketimizde sâlnâme adlı kayıt tarzını ortaya çıkarmıştır⁸⁰.

Ahmet Vefik Paşa'nın tarihe dair bazı eserleri:

Hikmet-i Târih, Fezleke-i Târîh-i Osmânî...

Ahmet Vefik Paşa'nın, tarihe dair okuduğu eserlerin haddi ve hesabı yoktu. Her okuduğu kitapta olduğu gibi bütün tarih kitaplarının kenarlarında da birçok işaretleri, notları, mülâhaza ve mütalaaları olduğu görülmüştür⁸¹.

⁷⁶ Çetin Aykurt, **a.g.m.** , s. 392.

⁷⁷ Ömer Faruk Akün, **a.g.m.** , s. 144.

⁷⁸ Ömer Faruk Akün, **a.g.m.** , s. 150.

⁷⁹ İsmail Hikmet, **Ahmet Vefik Paşa**, Milli Kütüphane Külliyyatı, 1932, s. 20.

⁸⁰ İbrahim Caner Türk, **a.g.m.** , s. 17.

⁸¹ İsmail Hikmet, **a.g.e.** , s. 20.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ahmet Vefik Paşa, tarihi ilim olarak kabul eder ve öğrenilmesinin gerekli olduğunu savunur. Tarih ilminin amacının öznel olayları tek tek nakletmek değil, her öznel olaydan doğan ortak nesnelere birleştirip toplumlar üzerindeki etkisini, toplumlar üzerinde oluşturduğu değişimleri incelemek olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, tarih ilmi için eğitim alınması zorunludur. Bununla beraber, her olayın kendine has etkisinden oluşan anlamların toplanıp karşılaştırılması ve bu bilgiler doğrultusunda, tarihi olayların doğru şekilde değerlendirilmesi, tarih felsefesi yardımıyla olmaktadır. [...] Tarihi olayları değerlendirme sürecinde, yöntem bilmenin öneminden bahseden Ahmet Vefik Paşa, ilmin ölçüleri esas alınarak kaynakların değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre, seçilen kaynaklar ve kaynakların güvenilir olması oldukça önemlidir. (Örneğin, halk içinde kulaktan kulağa söylenmiş efsaneler, hikâyeler ve destanlar tarih ilmi için güvenilir kaynaklar olmaya uzaktır⁸².)

Ahmet Vefik Paşa'ya göre tarihi süreçler içinde, iyi ya da kötü diyebileceğimiz dönemler yaşanabilir. Burada önemli olan tarihi yazarken, olayları objektif bakış açısıyla ve gerçek nedenleriyle ifade edebilmektir. Bunun için de insan aklı özgür olmalıdır. [...] Önemli olan ikinci adım da tarihi, öğüt veren ya da olayları nakleden bir bilim olmaktan kurtarmaktır. Bunun için de tarihi olayların sebeplerini çok iyi şekilde inceleyip sebep-sonuç ilişkisi kurmak gerekir. Osmanlı tarih yazıcılığında Tanzimat'la başlayan bu felsefi yaklaşımın ilk temsilcisi, Ahmet Vefik Paşa'dır⁸³.

Bazı yabancı dilleri bilmesi sayesinde Avrupa'da bilime ve edebiyata dair gelişmeleri yakından takip edebilen Ahmet Vefik Paşa, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da yaygınlaşan milliyetçilik akımlarını da yakından takip edebilmiştir. Avrupa'da hızla yayılan milliyetçiliğin gelecek üzerinde etkili olacağını öngören Ahmet Vefik Paşa, milliyetçilik düşüncesinin temelinde dil ve tarihin olduğunu da görmüştür. Bu nedenle bu konular üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmış ve bu alanlardaki çalışmaların Osmanlı Türk dünyasındaki öncüsü olmuştur⁸⁴.

⁸² Zeynep Kılıç, **Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2009, s.36-37.

⁸³ Zeynep Kılıç, **a.g.t.**, s. 32.

⁸⁴ Gülay Sarıçoban, "Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 40, 2018, s. 288.

Ahmet Vefik Paşa'nın, bilimsel olan ilk çalışmaları, tarih alanındadır. Tanzimat Dönemi'ne kadar tarihçiler, genellikle Osmanlı ve İslam tarihlerini inceleyip bu konularda bilgiler verirlerdi. Türk tarihini İslamiyet öncesi zamanlara kadar götürmek ve diğer devletlerle ilişkilerini ifade etmekse Tanzimat'la başlar⁸⁵.

Ahmet Vefik Paşa, yaşamı boyunca milli şuuru geliştirmek için çabalamış, Türk unsurunu da her daim ön planda tutmuştur⁸⁶. Tarihe, edebiyata ve dile dair önemli ve alanında öncü çalışmaları olan Ahmet Vefik Paşa yaşamında ve eserlerinde de şahit olduğu üzere Türk tarihine, Türk tarihinin öğrenilmesine, Türk kültürüne ve Türkçeye büyük önem vermiş, Türkçülüğü savunmuştur.

5. Muallim Naci (1849-1893)

a. Hayatı

İstanbul'da dünyaya gelen Muallim Naci'nin asıl ismi Ömer'dir. İlköğrenimine Feyziye Mektebi'nde başlamış babasının vefat etmesi üzerine annesi ve abisi ile birlikte Varna'ya yerleşmiştir. Varna'da mahalle mektebinde sülüs yazıyı öğrenmiş, Hulûsi mahlasıyla bazı sülüs levhalar ve bir Mushaf yazmış ve yine bu sırada Arapça, Farsça dersleri almıştır. Varna'da rüştiye mektebi açıldığında kendisi ikinci muallimliğe getirilmiş ve o günlerde okumuş olduğu Giritli Aziz Ali Efendi'nin Muhayyelât isimli eserindeki bir hikâyenin kahramanının adı olan Naci ismini beğenmiş ve kendisine mahlas olarak seçmiştir⁸⁷.

Daha genç yaşında Varna rüştiyesinde muallim olan Naci, Mutasarrıf Said Paşa'nın, rüştiyeyi teftişi sırasında dikkatini çekmiş ve onunla birlikte Rumeli ve Anadolu'da pek çok yerleri gezip görme fırsatı bulmuştur. Gezdiği ve gördüğü yerlere ait izlenimlerini ve duygularını nesir ve şiirlerinde ifade etmiştir ki Dicle şiiri de bunlardan birisidir. Said Paşa, hâriciye nâzırı olunca İstanbul'a gelen Naci, hariciye mektûbî kalemine tayin edilmiş, fakat buradan çabuk ayrılmıştır. Memuriyetten ayrıldıktan sonra, İstanbul dışında iken şiirler göndererek tanıştığı Tercümân-ı Hakikat gazetesinin edebi kısmını idare etmeye başlamıştır(1883-1885). Bu tarihlerde Ahmed Mithat Efendi ile yakın dostluk içindedir ve daha sonra da onun damadı olmuştur.

⁸⁵ Zeynep Kılıç, **a.g.t.**, s. 33.

⁸⁶ Zeynep Kılıç, **a.g.t.**, s. 32.

⁸⁷ Abdullah Uçman, "Muallim Naci(1849 - 1893)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 315.

Muallim Nâci, Tercümân-ı Hakikat gazetesinde çalışırken Mekteb-i Sultani yani Galatasaray Lisesi'nde ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat dersleri okutuyordu. Tercümân-ı Hakikat'ten ayrıldıktan sonra Saadet ve Vakit gazetelerinde çalıştı⁸⁸.

Muallim Naci, şiirleriyle genç yaşta edebi ortamlarda dikkat çekmiş, şiir ve eleştiri alanındaki çalışmalarıyla ün kazanmış bir Tanzimat sanatçısıdır. Edebiyat tarihlerine her daim sıra dışı bir şahsiyet olarak girmiş olan Muallim Naci, edebiyata dair hemen her türde eserler vermiştir. Telif eserlerinin yanında Arapça, Farsça ve Fransızcadan da çeviri eserler vermiş bir mütercimdir. Onun muallimliği ve gazeteciliği de oldukça önemlidir. Edebiyata ve dile dair eserlerinin yanı sıra, eserlerinde tarih, din, medeniyet ve eğitim konularında da fikirlerini de belirtmiştir⁸⁹.

1891 yılında Ertuğrul Bey Gazi adlı manzum eserini yazarak Sultan II. Abdülhamid'e takdim eden Naci'ye "Vakanüvis" unvanı verildi, kendisine maaş bağlandı ve nişan verildi⁹⁰. Özgül'ün tespitine göre Muallim Naci'ye verilen "Tarih-i Nüvis-i Âl-i Osman" unvanı o güne kadar mevcut olmayan bir unvandı⁹¹. Nitekim bunun üzerine Nâci zamanının büyük bir kısmında Osmanlı tarihini yazdı. Bu niyetle 1892 yılında Osmanlı'nın kuruluşunda ve gelişiminde önemli role sahip olan Söğüt, Bilecik, Eskişehir, Yenişehir, Bursa ve İzmit şehirlerine bir gezi düzenledi⁹². Tarih yazma görevini aldıktan sonra Osmanlı tarihini "Şehnâme" tarzında yazmaya başlamış ve ancak birkaç padişah yazabilmiş iken 3 Nisan 1893 tarihinde genç yaşında vefat etmiştir. Mezarı, Sultan Mahmud Türbesi bahçesindeki mezarlıktadır. Muallim Naci, kısacık ömür içerisinde elliye yakın eser vermiştir. Ve eserlerinin yayımlanış tarihlerine bakılırsa bu eserleri 10 yıl gibi kısa bir zaman içinde meydana getirdiği görülür⁹³.

b. Eserleri

Muallim Nâci şair, yazar ve muallim sıfatlarıyla Tanzimat Dönemi'nin en tanınan isimlerinden birisidir. Edebiyat, dil ve tarih alanında yaptığı çalışmalarının yanı sıra dinî ve tasavvufî alanda da çalışmaları vardır⁹⁴.

⁸⁸ Seyit Ali Kahraman, **Muallim Naci Eserlerinden Seçmeler**, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 8.

⁸⁹ Hakan Değirmenci, "Muallim Naci'nin Manzum Hikâyelerinde Kahraman Tipi", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 4, 2020, s. 2025.

⁹⁰ Seyit Ali Kahraman, **a.g.e.**, s. 8.

⁹¹ Hakan Değirmenci, **a.g.m.**, s. 2035.

⁹² Abdullah Uçman, **a.g.m.**, s. 315.

⁹³ Seyit Ali Kahraman, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁹⁴ Şeyda Öztürk, "Muallim Naci'nin Dünyasında Tasavvuf", **Sufiyye Dergisi**, Sayı 10, 2021, s. 204.

Muallim Naci yazdığı şiir ve nesirlerinde Türkçeyi güzel ve hatasız bir şekilde kullanmıştır⁹⁵. 1889'da Stockholm'de toplanmış olan VIII. Müsteşrikler Kongresi'nde kendisine "Türkçeye hizmetlerinden dolayı" altın madalya takdim edilmiştir⁹⁶. Yabancı bir dil bilmenin yetenek, kendi diline yabancı olmanın ise utanç sebebi olduğunu ifade eden Naci Efendi, Türkçe konuşurken ve yazarken gereksiz yere yabancı kelimeler kullanılmasını da eleştirmiştir. Ona göre yabancı bir dili, özellikle de Fransızca'yı öğrenmek çok önemlidir. Fakat bunlardan önce kendi dilimizi öğrenip düzgün kullanabilmemiz vazgeçilemez derecede önemlidir⁹⁷.

Muallim Naci'nin bazı eserleri:

Târîh-i Selâtin-i Âl-i Osmân, Gazi Ertuğrul Bey, Muallim, Lûgat-ı Nâci, Vezâif-i Ebeveyn, Kamus-ı Osmâni, Çocuklar İçin Lûgat Kitabı.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Konusunu Türk tarihinden aldığı, Gazi Ertuğrul Bey isimli eserinde esere ismini vermiş olan Süleyman Şah'ın oğlu, Osman Gazi'nin de babası olan Ertuğrul Bey'in yaşam hikâyesi anlatılır. Eserde ana konudan önce dönemin tarihsel arka planı özetlenir⁹⁸. "Ömer'in Çocukluğu" isimli eser ise yazarın çoğunlukla sekiz yaşına kadar ki hayat hikâyesini anlattığı hatıra türünde bir eserdir. Dönemin aile yapısını, eğitim sistemini, komşuluk ilişkilerini, çocuk terbiyesini aktarması nedeniyle önemlidir. Eser Türk edebiyatında hatıra türünün ilk örneklerinden olmasıyla ve bireysel, toplumsal, kültürel değerleri başarılı bir şekilde işlemeyle dikkate değerdir. Saymış olduğumuz bu değerler eserde bir çocuğun yaşadığı olaylar vesilesiyle sade, samimi ve akıcı bir dille anlatılır⁹⁹.

6. Selim Sabit Efendi (1829-1910)

a. Hayatı

Edirne'de dünyaya gelen Selim Sabit Efendi, eğitim için gittiği İstanbul'da ilk olarak Gazanfer Ağa Medresesi'ne ve daha sonra da Fâtih Medresesi'ne devam etti. 1851'de

⁹⁵ Abdullah Uçman, **a.g.m.**, s. 316.

⁹⁶ İsa Kocakaplan, **Muallim Naci İki Cihan Arasında 5**, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 4.

⁹⁷ Celal Tarakçı, Muallim Naci Efendi'nin Dil Hakkındaki Görüşleri, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1986, s. 69.

⁹⁸ Hakan Değirmenci, **a.g.m.**, s. 2036.

⁹⁹ Metin Oktay, "Muallim Naci'nin 'Ömer'in Çocukluğu' Adlı Eserinde Kök Değerler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 66, 2019, s. 161.

Dârümuallimîn'e kaydolup 1854 yılında eğitimini tamamladı ve okulun ilk mezunları arasında yer aldı¹⁰⁰. Medresede Arapça öğrenerek, icâzetname almıştır. Öğrencisi Kilisli Muallim Rıfat, Selim Sabit Efendi'nin medresede iyi bir tahsil görmüş olduğunu belirtmiş, bunu da Dârümuallimin'de Ahvâl-i Ruh dersinde İmam Gazali'nin, İbn-i Rüşd'ün ve diğer İslam düşünürlerinin eserlerinden bahsetmesini, vahdet-i vücud meselesine gelince, bu konuda ulemâ ve mutasavvıfların görüşlerine yer vermesini ve tasavvufa da vâkıf olmasını örnekleyerek temellendirmiştir¹⁰¹. 1857'de Paris'e Padişah iradesiyle gönderilen öğrencilerden birisi olan Selim Sabit Efendi, Paris'teki Türk öğrencilerin milli ahlak ve dinî inançlarını korumak maksadıyla 1856'da açılmış bulunan Mekteb-i Osmani'de ve ayrıca Muradyan okulunda Türkçe öğretmenliği yaptı¹⁰². Bu sırada öğrenimini sürdürdü ve Fransızca, hesap, hendese gibi birçok dersten sertifika aldı¹⁰³.

1861'de İstanbul'a dönünce Süleymaniye semtinde açılan bir ilkokula verildi. Bu okuldayken o zaman için yeni ve önemli sayılan ders araç ve gereçlerini kullanmak istemesi nedeniyle engellerle karşılaştı. Okuldan alınıp belediye rüsumat memurluğuna tayin edildi ve ancak 1868'de kurulan Mekteb-i Sultanî ikinci müdürlüğüne tayin edilmesiyle maarif mesleğine geçme imkânı bulabildi. 1869'da Meclis-i Kebir-i Maarif azalığına getirilen Selim Sabit Efendi daha sonra bu kuruluşa reis olmuş ve başka görevlerde de bulunmuştur¹⁰⁴.

1886 yılında Encümen-i Tefîş ve Muayene reisliği görevine getirilen Selim Sâbit Efendi, ilkokullar için yazdığı Muhtasar Târîh-i Osmânî isimli eserinde Sultan Abdülaziz'in vefatıyla ilgili kaleme almış olduğu görüşler nedeniyle 1888 yılında görevinden alındı. Bu olayın ardından sıkıntılı ve zor günler geçirmiş ve 9 Nisan 1890'da emekli olmuştur. Daha sonra İstanbul Dârümuallimîni'nin farklı kısımlarında çeşitli dersler vermiş ve 5 Ocak 1911 tarihinde vefat etmiştir¹⁰⁵.

Tanzimat Devri Osmanlı eğitimcilerden olan Selim Sabit Efendi, o dönemde ülkemizde hâkim olan eğitim anlayışının yenilenmesine çalışanların ve eğitimle ilgili yeni düşünceler

¹⁰⁰ Cemil Öztürk, "Selim Sabit Efendi(1829-1911)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 429.

¹⁰¹ Halil Özeçoğlu, **Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi, Hayatı ve Eserleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2004, s. 18.

¹⁰² Nevzat Y. Aşıkoğlu, "Selim Sabit ve Rehnümâ-i Muallimîn Adlı Eserindeki Eğitim Görüşleri", **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt 31, Sayı 4, 1995, s. 115.

¹⁰³ Cemil Öztürk, **a.g.m.**, s. 429.

¹⁰⁴ Nevzat Y. Aşıkoğlu, **a.g.m.**, s. 115.

¹⁰⁵ Cemil Öztürk, **a.g.m.**, s. 429.

geliştirenlerin önde gelenlerindedir. Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesinde büyük emeği vardır.

Kilisli Muallim Rifat, Muallimler Mecmuası'nın otuzuncu sayısında yayımlanan 'Mektep Hatıraları' adlı makalesinde, Dârülmua'llimîn'de okurken yedi sene içinde kırktan fazla muallimden ders aldığını, bunlar içinde ilmen en fazla Selim Sâbit Efendi'den istifade ettiğini ifade etmektedir¹⁰⁶.

b. Eserleri

Selim Sabit Efendi, Osmanlı eğitim tarihinde en fazla eser kaleme almış olan müelliflerden birisidir. Tanzimat dönemi eğitimcileri içerisinde, eğitimin çeşitli türlerinde Selim Sâbit Efendi kadar değişik eser veren başka bir eğitimci yoktur. Sıbyan ve Rüştüye Mektepleri için tarih, dil bilgisi, coğrafya, matematik ve psikoloji kitapları yazmış, bu kitaplar uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur¹⁰⁷. Gaspıralı ve eğitimci arkadaşları da Selim Sabit Efendi'nin ilminden çok fayda sağlamış, onun kitaplarını Tatarca'ya çevirip ülkelerinde yayımlamışlardır¹⁰⁸.

Bazı eserleri: Rehnümâ-yı Muallimîn, Muhtasar Sarf-ı Osmânî, Muhtasar Târîh-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya Risâlesi.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Osmanlı'da Batı'nın eğitim düşüncesini temel alıp ilk eğitim kitabını kaleme alan, 1855-1861 yılları arasında Paris'te eğitim görmüş olan Selim Sabit Efendi'dir¹⁰⁹. İlkokullar için birçok ders kitabı yazmış olan Selim Sabit Efendi, "Rehnümâ-i Muallimin" adlı eseri ile o zaman ilköğretimde kazandırılmak istenen yeni öğretim yöntemini, öğretimde farklı ders işleme tekniklerini ilkokul öğretmenlerine tanıtmayı amaçlamıştı¹¹⁰. Usûl-i Cedid üzere yapılan eğitimde ilk defa okul sıraları, hesap tahtaları, haritalar gibi yeni ve farklı ders materyallerinin kullanılması Selim Sabit Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹¹. Yine öğretim yöntemlerini, öğrencilerin iyi yönetilmelerinin sağlanabilmesi için gerekli olan bilimleri ve konuları kısa

¹⁰⁶ Fahri Temizyürek, **Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 28.

¹⁰⁷ Fahri Temizyürek, **a.g.t.**, s. 28.

¹⁰⁸ Yahya Akyüz, **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınevi, İstanbul 2001, s. 389.

¹⁰⁹ Mustafa Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 17, 1990, s. 451.

¹¹⁰ Mustafa Ergün, **a.g.m.**, s. 451.

¹¹¹ Fahri Temizyürek, **a.g.t.**, s. 27.

sürede anlatıp öğretmenin yollarını açıklayan bir bilim olarak ifade etmiştir. Bu dönemde kullanılan yöntemlerin eksik taraflarının bulunduğunu söyleyerek, mevcut yöntemlerin sadece iyi taraflarının alınarak yeni bir öğretim yönteminin uygulanmasını istemiştir¹¹².

Selim Sabit Efendi'nin Muhtasar Tarih-i Osmani isimli kitabı, ilköğretim öğrencileri için yazılmış olan ilk kitaplardandır. Ve bu yönüyle de önemlidir¹¹³.

Sultan Abdülhamid döneminde okullarda okutulan tüm ders kitaplarında sıkı bir denetim vardı. Dönemin aydın insanlarından Selim Sabit Efendi de bu dönemde sansüre uğramış yazarlardan birisiydi. Selim Sabit Efendi'nin, kitabının ikinci baskısında Sultan Abdülaziz'in intiharı olayına dair kaleme almış olduğu ifadeler sebebiyle kitabı okullarda yasaklanmıştır. Selim Sabit Efendi, bu sebepten dolayı iktidarın baskısı altında kalmış iktidar tarafından Muhtasar Tarih-i Osmani isimli kitabının toplatılması ve böyle yayınlara engel olunması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu eserin toplattırılıp imha edilmesinden sonra öğrenciler tarih öğretimine devam edememiş ve tarih öğretiminden mahrum kalmıştır¹¹⁴.

Selim Sabit'e göre tarih dersi okumaya vesile olmak ve önemli olayları çocuklara öğretmek amacını taşıdığından, dersin başlangıcında öğretmen o dersi özet gibi öğrencilere hikâyeleştirerek anlatır. Sonra kitapta işlenen kısım öğrenciler tarafından okunur. Bu şekilde anlatılıp, açıklanıp, okutulan ders, ertesi gün öğrencilere anlattırılır. Daha sonra, o dersin içerdiği mühim olayların çıkış sebepleri, oluş tarihleri, yeri ve sonuçları konusunda soru cevap yoluyla öğrencilere alıştırmaya yaptırılır¹¹⁵. Selim Sabit Efendi'nin tarihi olayların sebep ve sonuçları üzerinde durması da modern bir yaklaşımdır¹¹⁶.

Selim Sabit Efendi, ders tekrarı yapılırken öğrencilere sorulabilecek soruları ise özetle şu şekilde sıralamıştır:

- Osmanlı Devleti hangi tarihte ve nerede kurulmuştur?
- Osmanlılar Rumeli yakasına hangi tarihte ve nereden geçmişlerdir?

¹¹² Yüksel Göktaş, “Öğretim Teknolojilerinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:24, 2009, s. 9.

¹¹³ Bahri Ata, “Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2009, 384.

¹¹⁴ Hasan Gürkan, “Türkiye’de İlkokullarda Tarih Öğretimi: Ders Kitapları Örneği (1869-1920)”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 18, 2017, s. 209-210.

¹¹⁵ Nevzat Y. Aşıkoğlu, **a.g.m.** , s. 118-119.

¹¹⁶ Bahri Ata, **a.g.m.** , 380.

- Rumelihisarı hangi padişah döneminde yapılmıştır?
- İstanbul ve Edirne şehirleri hangi tarihte ve kimin döneminde fethedilmiştir?
- Amerika hangi padişah döneminde keşfedildi?
- Şam ve Mısır'ı hangi padişah fethetti?
- Osmanlı tarafından Viyana şehri kaç defa kuşatıldı?

Bu noktada sorular değerlendirildiğinde Selim Sabit Efendi'nin tarih derslerinden beklentisi öğrencilere önemli tarihi olayları ezberletmek, padişah kavramını ön plana çıkarmak ve devletin zaferlerini, elde ettiği askeri başarıları öğretip benimsemelerini sağlamaktır. Böylelikle tarih dersleri, devletin yetiştirmeyi amaçladığı itaat eden, söz dinleyen vatandaş yetiştirmiş olacaktı¹¹⁷.

Önceki dönemlerde sıbyan mekteplerinde daha çok dini ağırlıklı bir programın uygulandığı, sosyal ve kültürel derslere yeterli şekilde yer verilmediği, yer verildiğinde de tarih derslerinin daha çok padişaha gerekli gereksiz övgüler şeklinde verildiği esas alınır, Selim Sabit Efendi'nin tarih öğretim yöntemiyle ilgili görüşleri dönemi için önemli bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Tarihi olayların sebepleri, sonuçları, meydana geldiği yer ve tarihin anlatım yöntemiyle öğrenciye aktarılması, hikâyeleştirilmesi, çocuğun duygulandırılması ve düşünmeye yönlendirilmesi açısından yöntemsel önem taşır. Ayrıca soru-cevap yöntemiyle alıştırmalar yapmak da öğrenilen bilgilere kalıcılık sağlaması açısından pedagojik olarak önemlidir. Tarih dersinin öğretim programları nicelik ve nitelik bakımından değerlendirilebilir ise de, dönemin oluşturduğu baskının yazarın üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Günümüzde tarih dersinin yorumsuz ve eleştiri süzgecinden geçirilmemiş bir şekilde ezberlemeye yönelik verilmesinin nedenleri tarihi süreç içerisinde tartışılması gereken konulardandır. Ancak bugün bile neredeyse bütün öğretim kademelerinde tarih derslerinin benzer yöntem ve tekniklerle öğretilmesinin de sorgulanması gerekir¹¹⁸. Tarih öğretmenleri geçmişin tecrübelerini bu çağın sağlamış olduğu imkânlarla birleştirip tarih eğitimine dair yenilikler üzerinde çalışmalıdır.

¹¹⁷ Hasan Gürkan, **a.g.m.**, s. 207.

¹¹⁸ Ramazan Buyrukçu, "Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-i Muallimin'ine Pedagojik Bir Yaklaşım", **Dini Araştırmalar**, Cilt 4, Sayı 12, 2002, s. 19.

7. Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892)

a. Hayatı

Süleyman Hüsnü Paşa, 1838 yılında İstanbul'da yedi aylık olarak doğdu. Mahlasları, İstanbulî ve Hüsnî'dir¹¹⁹. Süleyman Paşa, çeşitli Mekâtib-i İptidaiye ve Dârülmaârif'te ilköğrenimini tamamladıktan sonra, Arapça ve Farsça dersleri aldı¹²⁰. 1853'te Maçka Askerî İdadisine kaydolmuş, 1856'da Harbiye Mektebi'ne geçmiş ve 1860'ta mülâzım-ı sâni rütbesiyle piyade sınıfından mezun olup orduya katılmıştır. [...] İstanbul'da görev yaptığı 1865-1866 yıllarında kendini yetiştirmeye çalışmış, Arapça ve İslâmî bilgiler eğitimi almıştır¹²¹.

Tanzimat Dönemi'nde ilmi Türkcülüğün Ahmet Vefik Paşa'dan sonra ikinci temsilcisi olan Süleyman Hüsnü Paşa, Namık Kemal'in okuldan çocukluk arkadaşı ve Yeni Osmanlıların asker üyesiydi. Daha önce gösterildiği üzere askeri okulları bitirip belli bir süre kıta hizmeti gördükten sonra 1871'de Harp Okulu Tarih öğretmenliğine, 1873'de de Askeri Mektepler Nazırlığına getirildi. Karadağ'da 1876'da Osmanlı-Rus seferinde Şıpka'da başkumandanlık yapmıştır. Eğitimin kıymetini çok iyi anlamış olan Süleyman Hüsnü Paşa, nazırlığı esnasında askeri orta ve yüksekokulların programlarını yeniden düzenlemiş, Tarih ve Edebiyat gibi kültür derslerine ağırlık vermiştir. Subay adaylarına, Selçuklular ve Osmanlılar öncesinde de çok önemli ve büyük bir tarihe sahip olduğumuz; Türklerin tarihin en güçlü milleti ve Türkçe'nin üstün bir dil olduğu, dünya üzerinde gücümüzün azalıp sınırlarımızın daraldığı, Türk Milleti'nin bu duruma layık olmadığı gibi fikirleri yaydı ve çok etkili oldu¹²².

Sultan Abdülaziz'e karşı 1876 yılında yaşanan tahttan indirme olayında, Süleyman Paşa'nın emrindeki Harbiye öğrencileri ilk rolü oynamış Paşa'yı devletin merkezinden uzaklaştırmak isteyen II. Abdülhamit, 1876 yılında onu Bosna- Hersek Komutanlığına tayin etmiştir. Paşa, 1877'de Müşir Mehmet Ali Paşa'nın yerine Tuna Cephesi Başkumandanlığına atanmış ve burada başarısızlığı sebebiyle 1878'de savaş suçlusu olarak tutuklanıp Divân-ı Harbe çıkarılmıştır. Yapılan sorgulamalar ve duruşmaların sonucunda 1879'da rütbesinin alınmasına ve altı yıl süreyle sürgün cezası almasına karar verilmiş, mahkemedен bir buçuk ay sonra

¹¹⁹ Aydın Efe, "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı", **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 9, 2014, s. 207.

¹²⁰ Aydın Efe, **a.g.m.**, s. 208.

¹²¹ Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, 2010 İstanbul, s. 89-90.

¹²² İbrahim Caner Türk, **a.g.m.**, s. 24.

Bağdat'a sürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu cezayı almasının gerçek sebebinin Sultan Abdülaziz darbesindeki rolü olduğu iddia edilmektedir¹²³.

İlk zamanlar maaş alamadı. Daha sonra 1882’de ise o dönem için yüksek bir emeklilik maaşı bağlandı. Vaktini çeşitli eserlerle birlikte lâyhalar yazmakla geçiren Süleyman Paşa, affa uğrayıp îade-i itibar edileceği umuduyla yaşamıştır¹²⁴. Ve 1892 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir¹²⁵.

b. Eserleri

Süleyman Paşa, Türklük düşüncesini benimsemiş ve bu düşünceye hizmet etmiş bir tarihçidir. Disiplinli ve sorumluluk sahibi, iyi yetişmiş bir insan olan Süleyman Hüsnü Paşa, döneminin önde gelen askerlerinden ve fikir adamlarından birisidir. Türk tarihi ve diline dair önemli eserler vermiştir¹²⁶.

Süleyman Paşa, Sultan Abdülaziz'in son zamanlarında, askeri okullar için bir dünya tarihi hazırlanmasına memur edilmiş ve bunun içindir ki Tarih-i Âlem’i yazmaya başlamıştır. Planı geniş tutulan bu eserin İlk Çağ bölümü tamamlanıp öğrencilere dağıtılmış ve öğretilmiş ise de, Orta Çağ ve Yeni Çağ bölümünü yazmaya vakit bulamadan, vefat etmiştir¹²⁷. Süleyman Paşa, Tarih-i Âlem isimli eserinde Türk tarihine geniş yer vermiş İslam'dan önceki Türklerden Hunlara bu eseriyle dikkat çekmiştir. Türk tarihçiliğinde, İslam öncesi Türklere ait bir bölümü Avrupalı yazarlara dayanarak ilk kez kaleme alan Süleyman Paşa'dır¹²⁸. Tarih-i Âlem’in İlk Çağ kısmı 1876'da, yani Sultan V. Murad zamanında, basılmış ve yayımlanmıştır¹²⁹.

Tarih-i Âlem’de Türklere fazlaca yer ayırmış olması ve bazı yabancı kelimelerin Türkçe karşılığını kullanma konusundaki özeni Türkçüler arasında saygınlık kazanmasına vesile olmuştur¹³⁰.

Sarf-ı Türki isimli gramer kitabı olan eserini, Türkçeyi ayrı bir dil olarak değerlendirdiği için Sarf-ı Türki diye isimlendirmiştir. Süleyman Paşa, Recaizâde Ekrem'e yazmış olduğu bir mektupta dilimize Osmanlı dili, milletimize Osmanlı milleti denilemeyeceğini Osmanlı edebiyatı sözünün yanlış olduğunu yazmıştır. Osmanlı devletinin adıdır, milletimizin adı sadece

¹²³ Aydın Efe, **a.g.m.** , s. 209.

¹²⁴ Kemal Beydilli, **a.g.m.** , s. 91.

¹²⁵ Aydın Efe, **a.g.m.** , s. 209.

¹²⁶ Aydın Efe, **a.g.m.** , s. 209-210.

¹²⁷ Yusuf Akçura, **Türkçülük “Türkçülüğün Tarihi Gelişimi”**, Türk Kültür Yayımları, İstanbul, s. 70.

¹²⁸ Aydın Efe, **a.g.m.** , s. 211.

¹²⁹ Yusuf Akçura, **a.g.e.** , s. 70.

¹³⁰ Kemal Beydilli, **a.g.m.** , s. 92.

Türk'tür. Bu sebeple dilimize Türk dili ve edebiyatımıza da Türk edebiyatı denilmelidir şeklinde bu konudaki düşüncesini dile getirmiştir¹³¹.

Hiss-i İnkılâb: Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip Sultan V. Murat'ın tahta çıkarılışı detaylı olarak anlatılmıştır¹³².

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Süleyman Hüsnü Paşa: dil, tarih ve dinle ilgili konularda eserler kaleme almış bir Türk aydınıdır. Ancak daha çok Türk tarihine dair çalışmalarıyla ve Türklüğüyle tanınmıştır. Süleyman Hüsnü Paşa'nın tarih anlayışını değerlendirirken özellikle Tarih-i Âlem isimli eserinin üzerinde durulması yerinde olur.

Süleyman Paşa, Hunlar, Göktürkler ve Avarlar gibi Türk devletleri hakkında kimsenin bilgi sahibi olmadığı bir dönemde milli tarihimizi ders kitaplarına ekleyen ve bizde milliyetçilik duygusunu uyandırmaya çalışan ilk Türkçülerimizdendir. İleri fikirli, Türklüğün ilerlemesi için her çareye başvuran, memlekette meşruti bir idare kurulmasını isteyen inkılapçı bir insandır¹³³.

Harbiye'de okutulmak üzere yazılmış olan Tarih-i Âlem Süleyman Paşa'nın en önemli eseridir. Bu eseri sayesinde 1875 senesinde Paris'te toplanan Coğrafya Kongresinde ikinci dereceden bir iftihar madalyası almıştır¹³⁴.

Süleyman Hüsnü Paşa, Umumi Tarihi'de Tarih-i Âlem'in girişinde bu eseri neden yazmaya karar verdiğini özetle şöyle izah etmiştir:

Askeri mekteplerin nezaretine geçince, bu mekteplerin ihtiyaç duyduğu kitapların tercüme edilmesi görevini uzmanlara verdim. Yalnız sıra tarihe gelince tarihin tercüme yoluyla oluşturulamayacağını düşündüm. Avrupa'da yazılmış olan bütün tarih kitapları ya dinimize ya da Türklüğümüze dair yalan ve iftiralarla doluydu. Bu sebeple mekteplerimizde okutulacak tarih kitabının yazımını ben üstlendim¹³⁵. Bu eserle ilk defa olarak mekteplerimize milli tarih sokulmuştur. Askerî mekteplerimize milli tarih sokulurken diğer mekteplerimizde sadece Osmanlı tarihi okutulmaktaydı¹³⁶.

¹³¹ Aydın Efe, **a.g.m.**, s. 210-211.

¹³² Aydın Efe, **a.g.m.**, s. 211.

¹³³ Hüseyin Namık Orkun, **Büyük Türkçü Süleyman Paşa Hayatı ve Eserleri**, Milli Kalemler Serisi, Ankara 1952, s. 28.

¹³⁴ Hüseyin Namık Orkun, **a.g.e.**, s. 36.

¹³⁵ İbrahim Caner Türk, **a.g.m.**, s. 26.

¹³⁶ Hüseyin Namık Orkun, **a.g.e.**, s. 37.

Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih-i Âlem isimli eserinde kullandığı yönteme bakarak Öğretici ve Araştırmacı Tarih Anlayışına sahip olduğu söylenebilir. [...] Yine Tarih-i Âlem'i kaleme alırken çeşitli kaynaklardan yararlanmış olması Paşa'nın Araştırmacı Tarih Anlayışına sahip olduğunu göstermektedir¹³⁷.

¹³⁷ Aydın Efe, **a.g.m.** , s. 214.

İKİNCİ BÖLÜM

A. Meşrutiyet Dönemi'nin Karakteristiğine Genel Bir Bakış (1877-1922)

1877 – 1922 yıllarını kapsayan ve Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen bu dönemde iç ve dış meselelere, askeri alanda alınan birçok yenilgiye ve çok büyük boyutlara ulaşmış mali sıkıntılara şahit olunmaktadır. Dönemin devlet adamları, aydınları, eğitimcileri, vatansever tüm fertleri devletin olumsuz gidişatını değiştirebilmek ve dağılmasını engelleyebilmek gayesiyle üstün bir çaba sarf etmiş, vatanına ve milletine karşı hissettiği sorumluluk bilinciyle ömrünü toplum yararına büyük ve önemli hizmetlerle geçirmiştir. Bu gidişatı değiştirebilmenin en etkili yolunun eğitim alanında yapılacak yenilikler olduğu konusunda toplum, yöneticiler ve aydınlar hemfikir olmuşlardır.

Bu dönemde eğitim alanında olduğu kadar tarih, tarih anlayışı ve tarih yazımına dair de çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Fransız İhtilali sonrasında dünyaya yayılan milliyetçilik akımı, bu yüzyılda devletleri ve milletleri kendi geçmişini ve köklerini araştırmaya yöneltmiş ve tarih büyük önem kazanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin tarihe yönelmesindeki bir başka sebep de saymış olduğumuz olumsuz gelişmeler ve devletin içinde bulunduğu durumun toplumu sarsmış olması ve geçmişte yaşanmış zaferlerin topluma hatırlatılması ihtiyacıydı. Kendi köklerinden güç almak isteyen Osmanlı için tarihle birlikte tarih yazımı, tarih öğretimi, okullardaki tarih dersleri ve dolayısıyla tarih ders kitapları da önem kazanmıştır. Bu konudaki gelişmeleri ve konunun detaylarını tekrara düşmemek adına “Meşrutiyet Dönemi Tarih Eğitimcileri” başlığı altında işleyeceğiz.

B. Meşrutiyet Dönemi Tarih Eğitmcileri

1. Ahmed Rasim (1865-1932)

a. Hayatı

Ahmet Rasim, İstanbul'un Sarıgözel mahallesinde doğmuştur. Mahalle mektebinde ilköğrenimine başlamıştır¹³⁸. 1876 yılında Darüşşafaka'nın yetimler kısmına kaydedilmiş olan ve 1883 yılında da Darüşşafaka'yı birincilikle bitiren Ahmet Rasim, Posta-Telgraf Nazırlığına memur olarak atanmış fakat kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılmıştır. Memuriyeti bırakıp gazetecilik ve yazı hayatına başlamıştır¹³⁹. Bu arada okullar için tarih, dil bilgisi gibi çeşitli konularda yazmış olduğu eserleri kitap halinde bastırması ve Menâkıb-ı İslâm adlı eseri sayesinde de Sultan II. Abdülhamid'den Mecîdî nişanı almıştır¹⁴⁰.

Hayatı boyunca durmadan sürekli yazmış olan Ahmed Rasim'in hâkim özelliği, ansiklopedist tavırlı bir gazeteci olmasıdır. Ahmed Rasim, Türkiye'ye Batıdan gelen yenilikleri, yüzyıllar boyu oluşmuş olan milli kültürü bir kenara bırakmadan benimsemenin doğru olacağına inanmış ve kendi ifadesiyle orta yolu benimsemiş birisiydi. Onun edebiyat anlayışını bu düşünce şekillendirmektedir. [...] Hâfızasını bir kayıt cihazı gibi kullanmış olan Ahmed Râsim, kendisini anlatırken yaşadığı dönemin özelliklerini de başarılı şekilde aktarmıştır¹⁴¹.

Ahmed Rasim'i yakından tanıyan, onun özelliklerini bilenlerden biri olan Münir Süleyman Çapanoğlu'dur. Hilmi Yücebaş'ın, Münir Süleyman'dan aldığı "Büyük Türk Muharriri Ahmed Rasim" başlıklı yazıda onun şahsi özellikleri ile ilgili "ümit ve iman adamı olduğunu, ümitsizliğe kapılmadığını" söylemiştir. Yine Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sıralarında yazdığı "Uyan ey Türk genci uyan!" başlıklı makale serisi incelenirse gençlerin cesaretini kırarak kadar uğursuz olan bu savaşla ilgili gençleri nasıl teselli edip onları geleceğe hazırlamak için nasıl güzel öğütler verdiği görülür. Ahmed Rasim, bu yazılarıyla sadece teselli değil, ümit ve iman aşılardı demiştir¹⁴².

¹³⁸ Serdal Balcı, "Ahmet Rasim ve Tarih", **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 9, 2004, s. 111.

¹³⁹ Serdal Balcı, **a.g.m.**, s. 111.

¹⁴⁰ Şerif Aktaş, Nuri Özcan, "Ahmed Rasim (1865-1932)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 117.

¹⁴¹ Şerif Aktaş, Nuri Özcan, **a.g.m.**, s. 118.

¹⁴² Şerif Aktaş, **Ahmet Rasim**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 37.

b. Eserleri

Tarih, coğrafya, dil bilgisi gibi çok farklı konularda sayısı yüzden fazla eser veren ve son derece çalışkan bir yazar olan Ahmed Rasim'in okuyucular arasında şöhret kazanmasını sağlayan yazıları daha çok deneme, musahabe, fıkra ve hâtıralarıdır. [...] Ahmed Rasim'in bu şekildeki eserleri, Türkiye'nin 1890'dan sonraki kırk yıllık sosyal hayatını incelemek isteyenler için son derece önemli kaynaklar arasındadır¹⁴³.

Ahmed Rasim'in tarih ve İslâm tarihi konularıyla ilgili başlıca çalışmaları şunlardır:

Osmanlı Tarihi, Cizvit Tarihi, Târîh-i Muhtasâr-ı Beşer, Eski Romalılar I-III, Küçük Târîh-i Osmân-î, Küçük Tarih-i İslâm, Menâkıb-ı İslâm I-II, İki Hâtırat Üç Şahsiyet, Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi I-IV, Resimli Küçük Osmanlı Tarihi, İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyyeye I-II, Yeni Sarf Dersleri I-II¹⁴⁴.

Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi¹⁴⁵ isimli eserinde Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden Abdülaziz devrine kadar geçen sürede yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Sayfa altlarına "Fayda" başlığıyla bilgiler eklenmiştir. Fayda başlığı altında, eski tarih kitaplarından yapılan alıntılarla, Osmanlı Devleti'ndeki tarihî terimler, askerî ve idarî teşkilât, teşrifat usulleri, eğlenceler, düğünler ve oyunlarla ilgili medeniyet tarihi bakımından son derece önemli bilgiler verilmiştir¹⁴⁶. Bu bilgiler Ahmed Rasim'in çalışma şeklini ve dikkatini göstermesi yönüyle de önemlidir¹⁴⁷. Eserinin sayfa altlarında fayda başlığı altında sunmuş olduğu kelimelerle Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü alanında da değerli bir çalışma yapmıştır¹⁴⁸.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ahmet Rasim'de tarih sevgisi ve tarihimizi öğretme kaygısı, kendi okul çağıyla başlar. Tarihi yeni bir anlayışla değerlendirip bu bilgiyi okul çağından itibaren yeni nesillere öğretmenin önemini o, yine daha okul çağındayken anlamıştır¹⁴⁹.

¹⁴³ Şerif Aktaş, Nuri Özcan, **a.g.m.**, s. 118.

¹⁴⁴ Ahmed Rasim, **Küçük Tarih-i İslâm**, (Sadeleştiren Berkan Buğra Aydın), Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2021, s. 10.

¹⁴⁵ Bkz., EK-1, EK-2, EK-3, EK-4, EK-5, EK-6: Ahmed Rasim, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**(Cilt: 1-2-3-4), örnek sayfalar.

¹⁴⁶ Şerif Aktaş, Nuri Özcan, **a.g.m.**, s. 119.

¹⁴⁷ Şerif Aktaş, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁴⁸ Aydın Efe, "Ahmed Rasim: Bir Osmanlı Tarih Sözlükçüsü", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2017, s. 202.

¹⁴⁹ İsmet Parmaksızoğlu, "Tarih Yazarı Olarak Ahmet Rasim", **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2, s. 117.

Dağılma ve çöküş sürecinde bulunan Osmanlı Devleti'ni oluşturan bütün toplumların milliyetçilik anlayışıyla istiklâl dâvasında oldukları bir dönemde yaşamış olan yazar, Türk toplumunu uyarmak amacıyla giriştiği bu samimî çabasıyla milliyetçilik tarihimizde unutulmayacak fikirler ortaya koymaktadır. Ahmet Rasim, diğer yazı ve eserleriyle Türkçe için nasıl çaba sarf ettiyse tarih eserleri vesilesiyle de millî şuuru uyandırmak, milli benliğimizi bulmak yolunda çabalamış ve bu yolda başarı sağlamıştır¹⁵⁰.

Ahmet Rasim kendisinden takdir ve teşvik gördüğü ve yazı hayatına girmesine de vesile olan Ahmet Mithat Efendi gibi Türk milletini aydınlığa, bilgiye ulaştırma, milletimize tarih sevgisi aşılama ve okuma alışkanlığı kazandırma çabası içindeydi. Nitekim bu gaye ve bu çabanın sonucu olarak o da Ahmet Mithat Efendi gibi çok sayıda eser ortaya çıkarmıştı. Ahmet Rasim eserleriyle tarihe merak uyandırmayı başarmış, öğrencilerin ve diğer okurların tarihi öğrenmesini, anlamasını ve yorumlamasını kolaylaştırmış hatta öğretmenlerin bile başvurdukları eserler bırakmıştır.

Ahmet Rasim'in en önemli özelliği okuldaki çocukların tarih konusunda yaşadığı zorlukları gidermek yani tarih ders kitapları yazmak için gösterdiği ciddi gayrettir. Böylece millî şuuru uyandırmak ve arttırmak isteyen yazar, okul kitabı olarak beş eser kaleme almıştır¹⁵¹. Ahmet Rasim, tarih gibi dile de büyük önem vermiş, ders kitaplarında sade ve anlaşılır bir dil kullanmış, bu da kullandığı diğer yöntemler gibi öğrencilerin tarih konularını daha kolay anlamasını sağlamıştır.

Ahmet Rasim'in tarih sevgisini okuyuculara aşılama konusunda fayda sağladığı diğer araçlar da resim, harita, plan ve istatistiklerdir. Bu dört unsurun tarih kitaplarını severek okutmak, eseri renklendirmek, tarihi bilgileri kolayca öğretmek bakımından ve eğitsel açıdan ne kadar değerli olduklarını günümüzde söylemeye gerek yoktur¹⁵².

Ahmed Rasim'e göre tarihe dair bilgiler yalnızca siyasî tarihten ibaret değildir. Tarihi, olayların kaynaklarından öğrenip, sosyal yapının durumunu, fikrî ve ahlâkî akımları ve coğrafyanın olaylar üzerindeki etkisini göz önünde bulundurmak gereklidir. Bu yönüyle değerlendirdiğimizde Ahmet Rasim, sosyal tarih anlayışı ile çalışmalar yapmış olan ilk Türk tarihçidir¹⁵³.

¹⁵⁰ İsmet Parmaksızoğlu, **a.g.m.** , s. 118-119.

¹⁵¹ İsmet Parmaksızoğlu, **a.g.m.** , s. 124-125.

¹⁵² İsmet Parmaksızoğlu, **a.g.m.** , s. 119-120.

¹⁵³ Ahmed Rasim, **a.g.e.** , s. 9.

Ahmet Rasim tarihi, eski vakanüvisler gibi yalnız padişahların tahta çıkışı, savaşlar, barışlar, ayaklanmalar, sadrazam atama veya idamları gibi birbirini izleyen olayların anlatımıyla sınırlandırmamış, tarihsel nitelikli her olayın ve olgunun toplumsal nedenlerini araştırıp değerli bir tarih bilimcisi sıfatıyla kaleme almıştır. Onun tarih yazma usulündeki düşündürücülüğü ve başarısı da buradan gelmektedir¹⁵⁴. Ahmet Rasim'in tarih anlayışı, tarih biliminin yeni gelişmekte olduğu o dönemdeki bu yenilikler, tarih ders kitaplarında kullanılan yöntemler ve tarih öğretimi uygulamaları çok değerli ve günümüz eğitimcileri için ufuk açıcı niteliğe sahiptir.

Ahmet Rasim, tarihin işinin yalnızca savaşlardan bahsetmek olmadığını, milletlerin her türlü örf ve adetlerinden, merasimlerinden de bahsettiğini ifade etmiş ve tarihin kültürel boyutunu bu şekilde açıklamıştır. Ahmet Rasim'in eserlerinde, öğretici bir tarih anlayışı vardır. Okuyucuya bir şeyler öğretmek, gençlerin geçmişten dersler çıkarmasını sağlamak, onun için en önemli ilkeleridir¹⁵⁵. Ahmet Rasim, tarihi olayların sadece sözlü olarak ifade edilmesinin yeterli olmadığını, görsel materyaller yardımıyla anlatılmasının önemini ve gerekliliğini de ifade etmiştir¹⁵⁶.

2. Ahmet Refik Altınay (1881-1937)

a. Hayatı

1880 veya 1881 yılında İstanbul'da doğdu. Ahmed Refik ilköğrenimini Beşiktaş'taki Vişnezâde Mektebi'nde yapmış daha sonra askerî rüştiyeyi ve Kuleli İdadisini bitirmişti¹⁵⁷. İlk görev yeri İstanbul'da askeri okullar olmuş, böylelikle başkentten, başkentten kültürel atmosferinden ve askeri hareketliliğinden uzaklaşmamıştır. Harp Okulunu birincilikle bitirdiğine dair bilgiler birçok yerde tekrarlansa da bu bilginin doğru olmadığını okul kayıtları göstermektedir¹⁵⁸. Mezun olduktan sonra askeri okullarda coğrafya hocalığı, Fransızca hocalığı ve Harp Okulu tarih öğretmenliği yapmıştır. Tarih-i Osmani Encümeni'ne üye olan Ahmed Refik, 1913 yılında bir süre bazı medreselerde de tarih muallimliği yapmıştır¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Serdal Balcı, **a.g.m.** , s. 113-114.

¹⁵⁵ Serdal Balcı, **a.g.m.** , s. 114.

¹⁵⁶ Serdal Balcı, **a.g.m.** , s. 115-116.

¹⁵⁷ Abdülkadir Özcan, "Ahmed Refik Altınay", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 120.

¹⁵⁸ Ahmet Özcan, "Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik", **Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 1**, Cilt 1, Sayı 2, 2020, s. 111.

¹⁵⁹ Şahin Oruç, "II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Öğretimi", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 39.

Harp mecmuasına, Türk harp tarihinin parlak hatıratını yazmış ve Başkumandanlığın emriyle de eski Türk muharebelerine dair belgeleri toplamak için hazine-i evrakta çalışmıştır. Diğer taraftan da Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin emri ile vatan sınırlarında kanını döken Mehmetçiklere dağıtılmak üzere “Tarihte Osmanlı neferi”, “Yirmi beş sene siper kavgası” gibi, tarihimizin Mehmetçik destanlarını yazmıştır¹⁶⁰.

Popüler bir tarihçi olarak tanınmış olan ve “Tarihi sevdiren adam” olarak nitelendirilen Ahmed Refik’in yazı hayatı askerî okullarda öğretmenlik yaptığı sırada başlamış öğretmenliği ve yazarlığı birlikte sürdürmüştür. Yani askerlik gibi yazarlığa da genç yaşta başlamış ve özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından sonra dikkatleri kendi üzerine çekmeye başlamıştır. Bu dönemin ilk yıllarında yaşanmış olan siyasi ve kültürel hareketlilik entelektüel hayatı canlandırmış, aydınlar memleket meseleleriyle ilgili Meşrutiyet’in sağlamış olduğu geçici serbestlikte fikirlerini özgürce ifade edebilmiştir. Bu özgür ortamda Ahmet Refik, Ahmet Mithat Efendi’nin okuyucu üzerinde oluşturduğu etkinin benzerini tarih alanında göstermiş, tarih meraklısı okurların aradığı bir yazar olmuştur¹⁶¹. Tarih konularını halkın kolayca anlayabileceği seviyeye indirirken gerçeği tahrif etmemeye de özen göstermiştir¹⁶².

Darülfünunda ve diğer görev yaptığı okullarda binlerce öğrenci yetiştiren, onlara vatan ve tarih sevgisini de aşlamış olan Ahmed Refik Bey ile ilgili öğrencisi Ragıp Akyavaş, Ahmed Refik’i herkesin sevdiğini, çok zarif, çok nazik ve hatırmaz bir insan olduğunu, tertemiz giyimiyle yeni kuşaklara örnek olduğunu söylemiştir. Yine Ahmed Refik’in derslerde kendilerine “Efendiler!” diye hitap ettikten sonra Türk Milletinin varlığını sürdürebilmesi için geçmişinden kuvvet almak zorunda olduğunu ve bunun en önemli çaresinin de terbiye-i tarihiye olduğunu söylediğini ifade etmiştir¹⁶³.

b. Eserleri

Yüzü aşan sayıda kitap yayımlayan, gazete ve dergilerde hiç çalışılmamış olan konularda çok sayıda araştırma dizisi ve tarihi hikâyeler yayımlayan Ahmed Refik, tarih eğitimiyle ilgili düşüncelerini ise "Tedrisat-ı Tarihiye ve Tarih Kitapları" isimli makalesinde

¹⁶⁰ Reşad Ekrem Koçu, **Ahmed Refik Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları**, Sühulet Kitabevi, İstanbul 1938, s. 8.

¹⁶¹ Ahmet Özcan, **a.g.m.**, s. 111-112.

¹⁶² Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, “II Abdülhamid ve II Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmed Refik’in (Altınay) Umûmî Tarih Ders Kitapları”, **Millî Eğitim Dergisi**, Cilt 45, Sayı 207, 2015, s. 128.

¹⁶³ İbrahim Caner Türk, “Osmanlı Son Dönem Tarihçi - Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi”, **History Studies Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 2011, s. 355.

kaleme almıştı¹⁶⁴. Bu makalesinde tarihin önemini anlatıp çocukların okullarda okudukları ders kitaplarına dikkat çekmiş, ders kitaplarının nasıl olması gerektiği ve takip edilecek yönü açıklamıştır¹⁶⁵.

Çeşitli araştırma dizileri ve tarihî hikâyeler yazan Altınay'ın ders kitabı olarak okutulan bazı eserleri:

Resimli ve Haritalı Tarih-i Umûmî, Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani, Küçük Tarih-i Osmani, Yeni Osmanlı Tarihi, Türkiye Tarihi, Tarih Bilgisi, Tarih Okuyorum, Tarih Öğreniyorum. Kaleme almış olduğu eserleri sayesinde Türklerin tarihteki ilerlemelerini ve başarılarını gençlere öğretmeyi amaçlamış, tarihin eğitici ve ahlaki tarafına ağırlık vermiştir. Ve bunun bilimsel yöntemlerden uzaklaşmadan da gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir¹⁶⁶.

Ahmet Refik'in çocuklara tarih serisi adıyla yayımladığı eserlerde pedagoji alanında gösterilen özen hissedilmekte, tarihi bilgi vermenin yanı sıra küçük yaşlarda tarihi sevdirmeye ve milli şuur oluşturma kaygısı da görülmektedir. [...] Latin Harflerinin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra çıkan bu kitaplar hem okuma alışkanlığı kazandırabilecek hem de tarihi bilgi verebilecek niteliktedir. Onun Osmanlı askeri için yazdıkları da bu kaygıları içerir. Türk askerini milli kimliğin öne çıkan değerleriyle birlikte betimler¹⁶⁷.

Eserlerinin türüne göre listelenmiş tam hâli Reşad Ekrem Koçu'nun tertip etmiş olduğu "Ahmed Refik Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları" isimli eserde bulunmaktadır (s. 10-17).

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ahmet Refik Altınay, tarih eğitimiyle ilgili düşüncelerini paylaştığı Tedrisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları isimli makalesinde tarihi özetle şu şekilde tanımlamıştır:

Tarih, vatan duygusunu coşturan tek unsurdur. Vatanın sahip olduğu bütün güzellikleri, bütün övünülecek destanları ve felaket günlerini bir lisani sükûn ve müessirle anlatan tek nakildir. [...] İşte o zaman insan sevgili vatanının bütün geçmişini öğrenir ve vatanına derin bir sevgiyle ve sonu gelmeyen bir samimiyetle bağlanır¹⁶⁸.

¹⁶⁴ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Son Dönem Tarihçi - Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi", s. 360.

¹⁶⁵ Şahin Oruç, **a.g.m.**, s. 41.

¹⁶⁶ Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, **a.g.m.**, s. 128-129.

¹⁶⁷ Abdülkadir Özcan, **a.g.m.**, s. 116.

¹⁶⁸ İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Son Dönem Tarihçi - Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi", s. 357.

Ahmet Refik'in üzerinde çalıştığı ve birçok eser kaleme aldığı konulardan birisi de Türk askeri tarihidir. Onun dikkat çeken bu çalışmaları Türkiye'deki modern askeri tarih yazımının başlangıç safhasındaki ilk örneklerdendir¹⁶⁹.

Ahmet Refik'in yaşamış olduğu dönem Türkiye'de tarihçiliğin ve tarih felsefesinin tartışıldığı, tarihçiliğin geleneksel anlayıştan modern anlayışa kurumsal ve de bireysel açıdan dönüşmeye başladığı, Osmanlı ve Türk tarihinin hanedan merkezinden çıkıp bir bütün olarak değerlendirilmeye başladığı yıllardır¹⁷⁰. Ahmet Refik ihtisas sahasını daha çok Osmanlı Türklüğü olarak belirlemiş ve çalışmalarında bu konu üzerinde durmuştur.¹⁷¹.

Ahmet Refik'in tarih bilgisi ve tarihi sevdirmeye yeteneği ona eğitim hayatımızda halk yazarı, tarihi sevdiren adam, tarih mimarı sıfatlarını kazandırmıştır. Ahmet Refik'in tarih eğitimciliğini ve fikirlerini en iyi yansıttığı eserlerinden biri hiç şüphesiz çocuklar için yazmış olduğu Tarih Okuyorum adlı eseridir. Tarih Okuyorum, çocuklara milli şuurlu kazandırılmak için yazılmış bir tarih ders kitabıdır. Kitabın başında ve sonunda verilen bilgiler, yazılan nutuklar bu durumun göstergesidir. Kitap içerik olarak Türk çocuklarına atalarından ibret almaları gerektiğini, onlarla iftihar edilmesinin elzem olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple kitapta çok sayıda Türk ve İslam büyüklerinin hayat hikâyeleri yer almaktadır. Özellikle Osmanlı padişahları ve Osmanlı döneminde yaşamış olan diğer devlet büyükleriyle ilim adamları hakkında da bilgiler verilmiştir. Kişiler anlatılırken kendilerini tarihe mal etmiş özelliklerine ilişkin bazı olaylarda hikâye edilerek verilmiştir. Eğer söz konusu tarihi şahsiyetlerle ilgili olumsuz durumlar varsa bu durum sadece anlatılmış ama herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Yazar kitabında tarih usulüne dikkat ederek tarihi olaylara objektif yaklaşmıştır. Fakat nihayetinde bu çalışmayla çocuklara milli şuurlu vermeye çalışıldığı için özellikle kitabın son bölümünde tarih ders kitabı hüviyetinden çıkılarak çocuklara milli nasihatler verilmiştir¹⁷².

Ahmet Refik, geçmişin başarılarının, zaferlerinin ve başarısızlıklarının tarihçiler tarafından parlak bir üslupla kaleme alınması gerektiğini savunmuş aynı zamanda vatan sevgisinin ve millî şuurun oluşturulmasında, tarihçilere ve tarih öğretmenlerine önemli sorumluluklar yüklemiştir¹⁷³.

¹⁶⁹ Ahmet Özcan, **a.g.m.** , s. 110.

¹⁷⁰ Ahmet Özcan, **a.g.m.** , s. 113.

¹⁷¹ Ahmet Özcan, **a.g.m.** , s. 110.

¹⁷² Şahin Oruç, **a.g.m.** , s. 42.

¹⁷³ Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, **a.g.m.** , s. 129.

Ahmet Refik Altınay aynı zamanda Türkiye'de popüler tarihçiliğin kurucusudur¹⁷⁴. Üslubu, seçtiği konu ve yazılanı okurla paylaştığı süreli yayınlar onun popüler tarihçi olarak tanınmasını sağlamıştır. Fuat Köprülü'nün akademik alandaki öncü rolünü popüler tarih yazımında Ahmet Refik üstlenmiştir denilebilir¹⁷⁵. Ahmet Refik'in eserlerinde işlediği konular sonraki popüler tarihçilerin ana malzemesi olacaktır. Geçmiş yüzyılların popüler anlamda ilgi duyulabilecek konularını ilk kez tespit edip ve bunlara dikkat çeken kendisidir. Örneğin Kadınlar Saltanatı konusu kendisinden sonrakilere tarihi açıdan zengin bir malzeme sunmuştur. “Lale Devri” isimlendirmesi Yahya Kemal'e ithaf edilse de onunla yaygınlaşmıştır¹⁷⁶.

Halka tarihi sevdirecek, tüm okurlarında eserleri sayesinde tarih bilinci oluşturmayı amaçlamıştır. Yazdığı onlarca kitabı akademik bir üslupla araştırarak hazırlamış ama herkesin anlayabileceği nitelikte bir roman edasıyla sunmuştur. Bu sebeple tarih eğitimcileri içerisinde en usta kalem olarak bilinir. Tarihi konuları halkın seviyesine uygun işlemiş, özellikle çocuklara tarihi konuları sunarken romanlaştırma ve öyküleştirme tarzında uygulanan tarihçiliği ülkemizde en iyi şekilde icra etmiştir. Ahmet Refik'in hikâyeleştirdiği tarih olayları, birçok romandan daha fazla rağbet bulmuştur. Eserleri tarih öğretimi için çok önemli materyaller olma özelliği taşımaktadır¹⁷⁷.

Sonuç olarak bizde eski tarihçiliğin son, modern tarihçiliğin ilk, popüler tarihçiliğin ise en iyi temsilcisi kabul edilen Ahmed Refik, romantik, pragmatik ve pozitivist bir anlayışı benimsemiştir. Ona göre tarih kitapları ve tarih öğretimi vatan sevgisini geliştirmeyi hedeflemeli, ulusal kimlik oluşturmalı ve bu kimliği güçlendirmeliydi¹⁷⁸.

3. Ali Reşat Bey (1877-1929)

a. Hayatı

1877 yılında bugün Bulgaristan topraklarında kalan ve aynı zamanda Cevdet Paşa'nın da memleketi olan Lofça'da doğmuştur. Ali Reşat'ın doğduğu yıl patlak veren 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle ailesi İstanbul'a göç etmiş ve kendisi de bütün ömrünü Osmanlı

¹⁷⁴ Şahin Oruç, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁷⁵ Ahmet Özcan, **a.g.m.**, s. 110.

¹⁷⁶ Ahmet Özcan, **a.g.m.**, s. 112-113.

¹⁷⁷ Şahin Oruç, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁷⁸ İbrahim Caner Türk, “Osmanlı Son Dönem Tarihçi - Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi”, s. 361.

başkentinde geçirmiştir¹⁷⁹. Orta öğrenimini ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, Mülkiye'nin Yüksek Kısmından 1897 yılında mezun olmuştur¹⁸⁰.

Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Maarif Nezareti'nde göreve başlamıştır¹⁸¹. Ali Reşat'ın aslında Mülkiye'deki öğrencilik yıllarına dek uzandığı anlaşılan tarih bilimi ve öğretimine olan ilgisi, II. Meşrutiyet ile birlikte iyice ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde tarih muallimlik ve müderrislikleri yanı sıra birçok orta ve ayrıca yükseköğretim kurumunda da yöneticilikler üstlendiği görülmektedir. Bunlarla birlikte Maarif Nezareti'nin üst kademelerinde de yöneticilik görevlerinde bulunmuştur¹⁸². Bunun yanı sıra, yazdığı tarih ders kitaplarıyla da tanınmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmani, Asr- Hazır Tarihi, Kurun-ı Cedide Tarihi, Çocuklara Tarih Dersleri kitaplarını yazmıştır. Ali Reşat Bey'in kitapları, Cumhuriyetin ilanından sonra da bir süre okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur¹⁸³. Ali Reşat'ın 1923'ten sonra da ders kitabı yazımı sahasındaki etkinliğini sürdürdüğü görülmektedir¹⁸⁴.

9 Kasım 1913 yılında Meclis-i Maarif Azası Asım Efendi'nin azledilmesi ile bu göreve Ali Reşad Bey getirilmiştir. 1915 yılında İstanbul Üniversitesi Orta ve Yeni Çağ Tarihi profesörlüğüne getirilmiş ve 1929 yılında vefat etmiştir¹⁸⁵.

Ali Reşat'ı, temelleri Osmanlı döneminde atılmış olan bilimsel Türk tarihçiliğinin ilk önemli isimlerinden biri olarak ifade etmek gerekir. Çünkü o, tarihi bir propaganda/övünme yahut avunma/avundurma aracı olarak görmemiş, başta Fransa merkezli pozitivizm ve ayrıca kısmen, Almanya kökenli romantizm akımlarının etkisinde geliştirdiği tarihçilik anlayışından ölümüne dek taviz vermemiştir. O, İbn-i Haldun çizgisinde, ama özellikle son dönem Avrupa'sında gelişen pozitivist yaklaşımın yönlendiriciliğinde bilgi eleştirisini gündeme getiren, sağlıklı belgesel temellere dayalı bilgilerin geçerliliğini defaatle vurgulayan, kendi döneminde ülkesinin belge kaynakları ve bilimsel araştırmaları çok yetersiz düzeyde olduğu için Batıdaki gelişmelerden istifade eden, bu bağlamda çeviri ve iktibaslar yaparak kamuoyunu bilgilendirmeye çalışan çok yönlü bir tarihçidir. Özellikle uzak geçmişe ilişkin rivayete dayalı

¹⁷⁹ Bayram Eyüp Ertürk, "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 10, 2000, s. 205.

¹⁸⁰ Mustafa Enes Aktürkoğlu, **a.g.t.**, s. 76.

¹⁸¹ Mesut Çapa, "Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih Eğitimi (1923-1938)", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 80.

¹⁸² Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.**, s. 205.

¹⁸³ Mesut Çapa, **a.g.m.**, s. 80.

¹⁸⁴ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.**, s. 211.

¹⁸⁵ Mustafa Enes Aktürkoğlu, **a.g.t.**, s. 76-77.

bilgileri ve bunları doğru kabul ederek aktarmak ile yetinmiş, gerçekleri araştırarak ortaya çıkarma çabasını göstermemiş, bunun yanı sıra kendi düşüncelerini yahut ulusal ya da dinsel duygularını bilimin önüne geçirmekten çekinmemiş yazarları "tarih müverrihi" kabul etmeyen Ali Reşat, Türkiye'de bilimsel tarihçiliğin gelişimine, daha doğrusu tarihin bir bilim dalı haline gelmesine katkıda bulunmuş önde gelen isimlerden birisidir¹⁸⁶.

İlk, orta, yeni ve yakın çağ tarihi üzerine binlerce sayfalık eseri bulunan Ali Reşat'ın en çok yakın çağlar üzerinde durduğu, bağımsız ve medeni bir devlet halinde yaşayabilmek için yakından ve doğru olarak bilinmesini adeta zorunlu addettiği son iki asırlık dönemde Türkiye'de ve dünyada meydana gelmiş önemli gelişmelere dikkat çektiği görülmektedir¹⁸⁷.

Ali Reşat, 1908 sonrasında tarihçilik yönünü öne çıkartmış, birbiri ardı sıra birçok önemli esere müellif yahut mütercim olarak imzasını atmıştır. Birçoğu son yüz elli yıl (1789-20. yüzyıl başı) içerisinde, yani Asr-ı Hazır (Yakın Çağ) dünyasında meydana gelmiş önemli gelişmeleri konu eden bu çalışmaları meydana getirebilmiş olmasında, bazı önemli nedenler ve hareket noktaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin bilimsel tarihçiliğe duyduğu gereksinmenin etkisiyle tarihe karşı gün be gün artan ilgi ve merak olmalıdır. Birçok kereler Ali Reşat'ın da vurguladığı üzere Osmanlı'nın (1923'den sonra Türkiye'nin) çağını yakından izleyebilmesi, siyasal, toplumsal, bilimsel vb. gelişmeleri günü gününe takip edebilmesi bir zorunluluktur. Bu bağlamda öncelikle Batılı dillerden çevrilecek tarih eserleri sayesinde Batının Türklere bakışı analiz edilmeli, bundan sonra ilgili her branşta yapılacak bilimsel araştırmalarla özgün eserler ortaya konulmalıdır. Ali Reşat'ın, daha Dersaadet Medrese-i Edebiyesi'nde temelleri atılan yabancı dil (Fransızca ve Arapça) bilgisini, özellikle Fransızcasını Mülkiye yıllarında, kendi çabası ile mükemmel hale getirmiş olması ve uzun müddet bizzat içerisinde yer aldığı basın-yayın dünyasının kendisine sağladığı günceli yakından izleme avantajı, onun tarihçiliğinin gelişiminde önemli pay sahibi olmuştur¹⁸⁸.

b. Eserleri

Ali Reşat'ın 1898-1930 yılları arasında tespit edilebildiği kadarıyla 15'i bir ya da birkaç yazar ile birlikte yahut komisyon çalışması olarak toplam 55 kitabı ve 2'si dizi yazı biçiminde imzalı 6 makalesi yayımlanmıştır. Makaleleri dışında, yalnızca kitap sayısı hesap edildiğinde

¹⁸⁶ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 208.

¹⁸⁷ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 208.

¹⁸⁸ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 207-208.

32 yıl itibariyle her yıla 1.7 eser düşmektedir. Bu rakama, bazı eserlerinin yıllar içerisinde yaptığı 2 ilâ 3. baskılar dâhil değildir¹⁸⁹.

Ali Reşat, Ali Seydi ile birlikte başladığı telif ders kitabı yazımını daha sonra kendi başına sürdürmüş ve kabaca bir tasnifle, iptidai (ilkokul) dört ve beşinci sınıflar; rüştiye (ortaokul) bir, iki ve üçüncü sınıflar; sultani ikinci sınıftan on birinci sınıfa dek bütün sınıflar, idadi bütün sınıflar (sonradan lise birinci ve üçüncü sınıflar) olmak üzere neredeyse her sınıf için bir ya da birden fazla tarih kitabı yazmıştır. Bu kitapların Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde eğitim bakanlıklarınca dönem dönem uygulanmış olan yarışma ile belirleme yahut doğrudan yazara ısmarlama usullerinde kaleme alındığı anlaşılmaktadır¹⁹⁰.

Ali Reşad Bey ve Ali Seydi Bey'e göre eğitimin tüm kademelerinde her bir ilim için okutulacak ders kitabı, belli bir ahengin oluşması için tek bir müellif tarafından hazırlanmalıdır¹⁹¹.

Ali Reşad Bey'in tek başına ve müşterek olarak yazmış olduğu bazı tarih ders kitapları:

Küçük Tarih (İbtidai Mektebe Mahsus), (Ali Reşad - Ali Seydi),

Tarih-i Umumi - Resimli ve Haritalı, Üç cilt (İdadi, -"devre-i ulâ"- üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflar için), (Ali Reşat - Ali Seydi),

Çocuklara Tarih Dersleri (İslâm, Türk ve Osmanlı meşâhiri), (Sultani "devre-i ula" [ilk ve ortaokullar kısmı] - ikinci sınıf için),

Tarih-i Osmani, (Sultani "devre-i ula" üçüncü sınıf için), Tarih-i Enbiya ve İslam, (Sultani -"devre-i ula"- dördüncü sınıf için),

İlk Mekteplere Tarih Dersleri, İki cilt (İlkokul dördüncü ve beşinci sınıflar için),

Tarih-i İslam -Resimli ve Haritalı-, (Mekâtib-i Rüşdiye birinci sınıf için), (Ali Reşad - Ali Seydi),

Tarih-i Osmani -Resimli ve Haritalı-, (Mekâtib-i Rüşdiye ikinci sınıf için). (Ali Reşad - Ali Seydi),

¹⁸⁹ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 209.

¹⁹⁰ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 211.

¹⁹¹ Ömer Faruk Köse, **a.g.m.** , s. 24.

Tarih-i Umumi - Resimli ve Haritalı, (Mekâtib-i Rüşdiye üçüncü sınıf için), (Ali Reşad - Ali Seydi),

Yeni Tarih-i Umumi, Üç cilt (liselerin birinci devre birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları için).

Eserlerinin detaylı listesi Bayram Eyüp Ertürk'ün kaleme almış olduğu "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi"nde mevcuttur¹⁹².

Ali Reşat Bey'in lise 3. sınıflar için yazdığı Umumi Tarih, Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin 20 Haziran 1929 tarihli kararıyla ikinci defa olarak 3000 adet basılmıştır¹⁹³. Ali Reşat Bey'in kitapları, 1929 yılında ölümünden sonra, Türk Tarih Kurumu'nca yeni kitapların da yazılması üzerine, bir daha basılmamış ve liselerde okutulmamıştır¹⁹⁴.

Bunun dışında, ulusçu tarih eğitiminin ana hatlarının çizilmeye başlandığı bir dönemde "Maarif Vekâletince muallimlerden mürekkebi bir heyete..." yazdırılan ve okul çocukları için "Talebe El Kitapları" serisinden bastırılan üç kitaplık "Tarih" çalışmasının hazırlanmasında istifade edilen kaynaklar arasında genel ifadeler ile Ali Reşat'ın kitaplarının da zikredilmiş olması dikkati çekmektedir¹⁹⁵.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ali Reşad Bey, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarına şahit olmuş ve geçiş dönemini yaşamış önemli tarihçi bilim insanlarından. Tarih eğitimine özel bir önem veren Ali Reşad tarihin farklı seviyelerdeki öğrenciler için üç temel ideali olduğunu belirtmektedir: İptidai mekteplerde okuyan öğrenciler daha önce görmedikleri dünyaları hayal eder ve olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak anlayışlarını geliştirirler. Rüştiye mekteplerinde, insanlık tarihinin ilkel koşullardan uygarlık seviyesine olan seyri ve baskıcı otoritelerle olan mücadeleleri anlatılarak öğrencilerin siyasi bir bilinç kazanmaları hedeflenir. İdadi mekteplerinde ise tarih, öğrenciler için gerçeklere dayalı bir bilimdir ve tarihi olaylar sebepleriyle birlikte öğrenilmelidir. Ali Reşad ve Ali Seydi eserin giriş kısmında metodolojilerini, tarihe nasıl yaklaştıklarını, tarihin önemini, tarihin kaynaklarını ve tarihi nasıl dönemlere ayırdıklarını açıklamaktadırlar. Tarih daha evvelden yaşamış olan medeni kavimlerin siyasi ve toplumsal durumlarını anlatan güzel bir ilimdir. İnsanların iyi bir bürokrat,

¹⁹² Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 216-227.

¹⁹³ Mesut Çapa, **a.g.m.** , s. 81.

¹⁹⁴ Mesut Çapa, **a.g.m.** , s. 83.

¹⁹⁵ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 211.

diplomat, asker veya yazar olabilmek için tarih ilmine önem vermeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bundan dolayı medeni memleketlerde tarih eğitime daha fazla önem verilmektedir. Burada öğrencilere ‘zamanın önemli mesleklerinde iyi bir mevki elde etmek istiyorsanız tarihe ehemmiyet vermelisiniz!’ mesajı verilmek istenmektedir¹⁹⁶. Siyasi tarih olaylarının sebeplerini açıklarken, çocuğun mantığına ve psikolojisine uygun ifade etmenin gerekliliğini bizde ilk vurgulayanlardan birisi tarihçi Ali Reşad olmuştur. Sebepler genel tarih dersine yeni başlamış bir sınıf için farklı, daha üst sınıflardakiler için farklı şekilde ifade edilir¹⁹⁷.

Ali Reşat'ın yazdığı ders kitaplarından bahsederken şunu da belirtmeliyiz ki, kendisinin, eğitim yöneticiliğinde üst mevkilerde bulunduğu bir dönemde Tedrisat Mecmuasında kaleme aldığı "Mekteplerde Tarih Dersi" adlı makalesinde öz eleştirel niteliği de olan tenkitlerde bulunmuştur. Bunlardan birisi Türkçede özgün tarih ders kitaplarının henüz kaleme alınmış olmaması, diğeri de yazılmış olanların çok büyük hacimlerde oluşturulmuş olmalarıdır. Bir uyanış devri olarak kabul edilebilecek olan II. Meşrutiyet'te okullarda tercüme ders kitaplarının bir süre egemen olmuş olmaları, onun ardından telif eserlerin yavaş yavaş oluşturulmaya başlanması normal karşılanabilir. Yine çok kalın ebatlarda düzenlenen bilhassa tarih ders kitaplarının, Meşrutiyet hükümetlerince yeni nesle kısa zamanda çok fazla bilgi aktarabilme, 1908'den önceki durağan dönemi kısa sürede telafi edebilme endişesinden etkilenecek bu derece hacimli kaleme alınmış olduğu aklı gelmektedir. Ali Reşat'ın, muhtemelen mevcut müfredat programlarının içerisinde barındırdığı ayrıntıya varan yoğunluktan kendisini de tamamen kurtaramadığı ve bilhassa bazı lise tarih kitaplarını çok büyük hacimlerde kaleme aldığı görülmektedir. [...] Mesleki ve yükseköğretim okullarında verdiği, Osmanlı tarihi, genel tarih ve siyasi tarih derslerinden kitaplaştırılmış olan hacimli eserlerinde doğal olarak konuları çok daha ayrıntılı şekilde, yeri geldikçe ayrıntılı tahlil ve tespitlerde bulunarak işlediği görülmektedir¹⁹⁸.

Ali Reşat telif eserleri ile Türkçeye çevirdiği kitapların bazılarına, çevirmenin ilâvesi olarak koyduğu kısa bölümleri oluştururken yararlandığı kaynakları ya metin içerisinde zikretmiş yahut da dipnot bilgileri ile okuyucusuna duyurmuştur. Kaleme aldığı eserlerden ilk ve orta öğretim için olan ders kitaplarının, görebildiğimiz kadarıyla büyük çoğunluğu resimli,

¹⁹⁶ Ömer Faruk Köse, **a.g.m.** , s. 24.

¹⁹⁷ Bahri Ata, “Üniversite Öncesi Tarih Öğretiminde Siyasi Tarih'in Yeri”, **Prof. Dr. Oral Sander'in Anısına Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu**, Ankara, 2006, s. 45.

¹⁹⁸ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.** , s. 212.

fotoğraflı, şemalı ve haritalıdır. Mesleki yahut yüksek okullar için yazdığı Tarih-i Siyasi'leri, Avrupa Tarih-i Siyasisine Taalluku Nokta-i Nazarından Tarih-i Osmani gibi bazı eserleriyle ayrıca Daime Hilekâr ve Faşizm gibi kimi tercüme-iktibas kitaplarında resim, harita vb. ilaveler bulunmamaktadır. Yine kitaplarının birçoğunda fihrist (içindekiler), ayrıca Ali Seydi ile birlikte 1909 yılı içerisinde kaleme aldığı Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmani ve Tarih-i İslâm ders kitaplarında "Lügatçe" (küçük sözlük) bölümleri yer almaktadır¹⁹⁹.

Ali Reşad Bey'in Tedrisat Mecmuasınının 20. sayısında yazdığı "Mekteplerde Tarih Dersi" isimli yazısı ilk ve orta öğretimde - bilhassa lise seviyesinde, siyasete alet edilmemesi ve tarafsız olması bağlamında- çağdaş tarih öğretimini irdelediği, bu bağlamda hükümetlerin ivedilikle yapması gereken yenileşmelere de işaret ettiği yazısıdır. Bu yazı, tarih eğitimi bakımından hem Ali Reşad'ın hem de tercüme ederek alıntılıdığı Ch. Seignobos'un ilk ve orta öğretimde tarih dersinin yöntem amaç ve niteliği bakımından nasıl verilmesi gerektiğine dair önemli bilgiler içermektedir. [...] Yusuf Akçura, bir bütün olarak bu kitabın Fransa'dan sonra Osmanlı'da da tarihte usul üzerine önemli etkisi görüldüğünden 1915 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nce tercüme ettirilmesine teşebbüs edildiğini, ilk altı formasının Matbaa-i Amire'de yayınlanmasının ardından devamının getirilemediğini söylemektedir²⁰⁰. Akçura'nın, bilhassa lise düzeyinde tarih öğretiminin mümkün olduğunca tarafsız ve bilimsel kriterlere uygun olarak verilmesi hususunda Seignobos ve Ali Reşad'ın görüşlerine katılmadığı ve Birinci Tarih Kongresi'nde bilimselden çok, ulusal tarihi savunduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın tarihle meşgul olan, fakat Fransızca aslından istifade edemeyen meslektaşlarımıza iyi bir rehber olabilirdi. Tamamlanamamış olması teessüfe şâyandır." diyerek övdüğü eser Cumhuriyet Dönemi'nde, devrin Kültür Bakanlığı tarafından yeniden ele alınmış ve Galip Ataç'ın kaleminden, bütün olarak, bir kitap halinde Türkçeye aktarılmıştır²⁰¹.

4. Ali Seydi Bey (1870-1933)

a. Hayatı

Ali Seydi, 1870 yılında Erzincan'da doğmuştur²⁰². Ali Seydi, Erzincan Askerî Rüştiyesi ve Mülkiye İdadisini bitirmiş, sınıf arkadaşı olan Rıza Tevfik'in ifade ettiğine göre Mülkiye'de eğitim aldığı sırada şiirle ilgilenmiştir. [...] 1891 yılında Mülkiye'den mezun olmuş ve aynı yıl

¹⁹⁹ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.**, s. 214.

²⁰⁰ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.**, s. 226.

²⁰¹ Bayram Eyüp Ertürk, **a.g.m.**, s. 227.

²⁰² Erdal Sarıbaş, **Ali Seydi Bey'in Tarih Düşüncesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 21.

Şûra-yı Devlet Kalemünde göreve başlamıştır. Bir yandan da Numune-i Terakki Mektebi ile idadilerde tarih, kitabet, imlâ gibi çeşitli dersler vermiştir. Üsküdar İdadisinde çalışırken Hazîne-i Hassa Nezareti Tahrirat Kalemine geçmiş ve hakkında verilen bir jurnal sebebiyle tutuklanıp sorgulandıktan sonra “arazi-i seniyye” başkâtipliği üyeliğiyle 1896 yılında Bağdat’a sürgün edilmiştir. Burada da Bağdat İdadisi ile diğer birçok okulda öğretmenlik yapmıştır²⁰³. Yani yine eğitimden uzak kalmamıştır. Görev yapmış olduğu yerlerde, eğitime önem veren ve bu konuda önemli çalışmalarda bulunan Ali Seydi Bey, 1919 yılında Maarif Nişanı ile ödüllendirilmiştir²⁰⁴.

Bağdat’ta sürgün nedeniyle bulunduğu süre içerisinde bölgede aşiretler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözüme ulaştırılmasında başarılı olmuş ve gösterdiği uzlaştırma yetisiyle devlet içinde büyüyecek toplumsal bir sorunu barış yoluyla çözüme kavuşturmuştur. Bu başarısı vesilesiyle affedilerek İstanbul’a geri dönmesine izin verilmiş ve Bağdat’taki görevi 1901 yılında sona ermiştir. Aynı yıl padişah iradesiyle İstanbul’a dönmüş ve devlet memuriyetlerinde görev almaya devam etmiştir²⁰⁵. Görevlerinde gösterdiği başarılar ve eğitim alanına sağlamış olduğu katkılar sebebiyle dikkatleri üzerine çekmiş ve çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirilmiştir.

Ali Seydi, 1909 yılında Sultan Reşat’ın emriyle kurulmuş olan Tarih-i Osmanî Encümeni’ne daimî üye olarak seçilmiştir. 1913-1919 yılları arasında çeşitli idari görevlerde bulunmuş olan Ali Seydi Bey, Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle adı Türk Tarih Encümeni olarak değiştirilen ve başkanlığını Ahmet Refik Altınay’ın yaptığı Tarih-i Osmanî Encümeni’nde tekrar görev almıştır. Ve bu arada Mekteb-i Mülkiye’de öğretmenlik yapmıştır²⁰⁶. 1933 yılı Nisanında Trabzon mebusu seçilip Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne girdiyse de ekim ayında hastalanmış ve vefat etmiştir²⁰⁷.

Ali Seydi; dil, tarih ve ahlak konularında çalışmalar yapmış ve II. Meşrutiyet Dönemi’nde eğitim ve kültür hayatımıza değerli eserler kazandırmış aydın insanlardan birisidir. Ali Seydi Bey, dönemin öğretim programına uygun nitelikte ders kitapları yazmıştır. Ali Seydi

²⁰³ Mustafa İsmet Uzun, “Ali Seydi Bey (1870-1933)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 443.

²⁰⁴ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 32.

²⁰⁵ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 23.

²⁰⁶ Betül Batır, “Ali Seydi Bey’in Eğitime Dair Gölgede Kalmış Bir Eseri: İptidailere Mahsus Tarih-i Osmani”, **V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu**, İstanbul 2018, s. 117.

²⁰⁷ Mustafa İsmet Uzun, **a.g.m.** , s. 443.

Bey'i tanımak ve eserlerini inceleyip değerlendirmek, II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki tarih anlayışını anlamamıza da yardımcı olacaktır²⁰⁸.

b. Eserleri

Ali Seydi Bey yazmış olduğu eserleriyle Türk eğitim tarihine ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet Dönemi aydınlarının çoğu gibi eğitim alanındaki eksikliklerin giderilmesinin önemini savunmuş ve bunun için çok sayıda eser yayımlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre ilerlemek için Batıda ilim ve fenle ilgili gelişmeleri takip edip zaman kaybetmeden öğrenmek ve halkın kültür seviyesini yükseltmek gerekiyordu. Bu sebeple doksandan fazla eser kaleme almıştır. Eserlerinin birçoğu ders kitabıdır²⁰⁹. Ayrıca daha sonraki başlık altında detaylı inceleyeceğimiz kızlar için yazılmış olmasıyla dikkat çeken Kızlara Mahsus Tarihi Osmani isimli eserin de sahibidir.

Ali Seydi Bey'in, yazma konusunda son derece üretken ve çalışkan bir kişiliğe sahip olduğu eserlerinin çokluğundan da anlaşılmaktadır. Kısa sürede mükemmel olarak değerlendirilebilecek nitelikte eserler kaleme almıştır. Örneğin; Harf İnkılabından bir yıl sonra, kısa sürede yaptığı sözlük çalışması yine bu durumu doğrular²¹⁰.

Ali Seydi Bey'in en çok eser verdiği ve ihtisas sahibi diyebileceğimiz alanların başında tarih konuları gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde okullar için çok sayıda tarih ders kitabı yazmış ve bazı eserlerini dönemin tarihçilerinden olan Ali Reşad ile birlikte kaleme almıştır.

Ali Seydi Bey'in tarih konulu eserleri:

Hükûmât-ı İslâmiyye Târîhi: Eserde resim ve haritalar da bulunur²¹¹.

İlkokullar için yazmış olduğu tarih ders kitapları: Erkek İlkokul öğrencileri İçin Târih-i Osmani, Kız İlkokul öğrencileri için Tarih-i Osmani, İlkokul öğrencileri için Küçük Tarih (Ali Reşad ile birlikte yazmışlardır.)

Ortaokullar için yazmış olduğu tarih ders kitapları: Tarih-i İslam - Resimli ve Haritalı - (Ali Reşad ile birlikte yazmışlardır.), Tarih-i Osmani - Resimli ve Haritalı - (Ali Reşad ile birlikte yazmışlardır.), Tarih-i Umumi - Resimli ve Haritalı.

²⁰⁸ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.**, s. 13.

²⁰⁹ Mustafa İsmet Uzun, **a.g.m.**, s. 443.

²¹⁰ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.**, s. 32.

²¹¹ Mustafa İsmet Uzun, **a.g.m.**, s. 445.

Lise Tarih Ders Kitapları: Tarih-i Umumî - Haritalı ve Resimli - (Ali Reşad ile birlikte üç cilt olarak yazmışlardır.), Devlet-i Osmaniye Tarihi²¹².

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Ali Seydi Bey, yaşadığı dönemin farklılığıyla ve cumhuriyete geçiş dönemine şahitlik etmiş aydın insanlardan biri olarak yaptığı çalışmalarla önemli isimlerden birisidir. Yaşamı boyunca eğitime çok önem vermiş olan Ali Seydi Bey, Osmanlı'da eğitim alanına önemli katkılar sağlamış, okullar için ders kitapları kaleme almış, bu kitaplarda farklı öğretim metotları kullanmış, tarihe ve tarihe eğitimine dair çok sayıda eser kaleme almıştır.

Tarih, genel olarak geçmişin bilimi şeklinde tanımlanmıştır. Ali Seydi Bey, tarihin tanımını farklı kademeler için yazdığı eserlerinde farklı şekilde yapmışsa da temelde yaptığı tanımlar benzer anlama gelir. Örneğin; Ali Reşat'la birlikte yazdığı İslam Tarihi ders kitabında, geçmişte yaşamış kavimlerin, milletlerin, hükûmetlerin durumlarından ve yaşadıkları olaylardan bahseden bir ilimdir, şeklinde tanımlamıştır²¹³.

Tarihe çok fazla anlam yükleyen, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi bilimlere tarih içinde gördüğü anlaşılan Ali Seydi'ye göre bugün dünyanın yönetilmesinde tarihî bilgiler ateşli silahlardan daha fazla işe yaramakta, milletler arası hukuk meseleleri tarihe dayanarak çözülebilmekte, birçok kavim tarih sayesinde siyasî haklar kazanabilmekte, tarihe vakıf olmadıkça bazı hükümetler de süreç içinde varlıklarını ve siyasî etkilerini kaybedebilmektedir. Ali Seydi, tarihin siyasete sağladığı katkılar yanında ahlaki anlamda da birçok faydası olduğunu düşünmektedir. Zira tarih, önemli ve değerli şahısların yaşam hikayelerinin, duygu ve düşüncelerinin yayılmasını sağladığı gibi şahısların ve milletlerin ahlaktan kaynaklanan değişimlerini de anlatmaktadır. Tarih bu yönüyle, ahlakî olarak insanın nefsinde etki uyandırabilen önemli bir vasıta²¹⁴. Başta çocuklar ve gençler olmak üzere toplumun, tarih kitaplarının sayfalarında veya tarih anlatılarında tanımış olduğu insanlardan ve onların yaşantılarından etkilenmesi çok doğaldır. Elbette tarihi kahramanları, tarihimizdeki önemli şahısları kendileri için rol model olarak benimseyebilir ve örnek alabilirler. Tarih öğretmenleri ve tarih yazarları vatanını ve milletini seven nesiller yetiştirmek ve milli bilinç kazandırabilmek için tarihin bu yönünden faydalanabilirler.

²¹² Bkz. , EK-7, EK-8: Ali Seydi, **Devleti Osmaniye Tarihi**, örnek sayfalar.

²¹³ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 66.

²¹⁴ Hatice Kübra Kanal, **Ali Seydi Bey'in Ahlak Düşüncesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 46.

Ali Seydi Bey'in tarih ilmini bir disiplin olarak kabul etmesi ve çeşitli ilim dallarının yardımıyla bir tarih anlayışı sunması Osmanlı Modern Tarihçiliği açısından çok önemlidir. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıları yalnızca siyasi alanda kalmamış akademik bir zeminde de gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet sonrası dönemde Batının siyasi baskılarına karşı Mülkiye Mecmuası yazarları tarafından tarih anlatımı üzerinden mücadele verilmiştir. Mülkiye Mecmuası yazarları tarih anlatımlarında Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan halkları bir arada tutacak millet bilincini geliştirmek için gayret etmişlerdir²¹⁵. Tarihin bu yönü günümüzde de çok büyük öneme sahiptir. Türkler ve Türklerin tarihi üzerine yazılıp çizilen asılsız iddialara karşı bilimsel bir üslupla ve tarihi belgelerle kalem oynatan tarihçilerimizin verdiği mücadele de son derece değerli ve önemlidir.

Ali Seydi Bey, tarih ve edebiyat ilişkisi konusunda da tarihin edebiyata kaynak sağlayan bir konumda olduğunu belirtmiştir. Edebi şekilde yazılmış tarih eserlerinin insanlara, özellikle de öğrencilere okuma sevgisi kazandıracağını kabul etmiştir²¹⁶.

Ali Seydi Bey için tarihin faydaları sayılamayacak kadar çoktur²¹⁷. Ali Seydi Bey'e göre tarihin faydalarından birisi de toplumda milli şuurun uyanık tutulmasını sağlamasıdır²¹⁸.

Ali Seydi Bey'in, eserlerinde kullanmış olduğu dil ve eserdeki konuların kapsamı kitapların okutulduğu yaş gruplarına göre değişmektedir. Bu konuda, Ali Seydi Bey hitapta bulunduğu öğrenci grubunun yaş özelliklerine göre eserler verme konusunda titiz davranmıştır²¹⁹. Örneğin; ilkokullar için yazmış olduğu Osmanlı Tarihi ders kitapları, öğrencilerle konuşur tarzda yazılmış, konu anlatımları "Bakın çocuklar..." seslenişleriyle başlamış ve "...tarihten ders almalıyız" nasihatıyla bitmiştir. Ali Seydi Bey, daha üst öğretim kademeleri için yazmış olduğu ders kitaplarında, üslup ve içerik olarak daha genel bir yazım metodunu benimsemiştir²²⁰.

Ali Seydi Bey, ilkokul öğrencileri için yazdığı ders kitaplarında konu anlatımlarını kısa tutmuş ve bu sayede öğrencilerin ayrıntıda kaybolup konunun bütünlüğünü kaybetmesini

²¹⁵ Mustafa Enes Aktürkoğlu, **Mülkiye Mecmuası'nda (1909-1911) Tarihi, İdari ve Sosyal Tartışmalar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 75 – 76.

²¹⁶ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 64.

²¹⁷ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 76.

²¹⁸ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 73.

²¹⁹ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 98.

²²⁰ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 105.

engellemiştir. Yeni anlayışa uygun şekilde, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için ders kitaplarında resim, harita ve kroki gibi görsel malzemelerden faydalanmıştır²²¹.

Ali Seydi Bey, sadece siyasal olayları aktarmamış ve Osmanlı padişahlarının dönemini, yönetim tarzını tam olarak yansıtabilmek için saltanat dönemlerinin sonuna o dönemde yetişmiş olan ilim ve devlet adamlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Dönemin padişahıyla aynı zamanı yaşamış olan, Avrupa devletleri krallarının listesini de vermiştir. Bu tür ek bilgilerin eserlere alınmış olması, o dönemde ders kitaplarının gelişimi yönüyle önemli bir yeniliktir. Ali Seydi Bey, tarih dersinin öğretimi konusunda, öğretim yöntem ve teknikleriyle ilgili görüşlerini de eserlerinde anlatmıştır. Konuların ezberlenmesine karşı olan Ali Seydi Bey, öğrenmeyi önermiş ve öğrenmede temel kavramlar olarak da dinlemeyi, okumayı ve tekrar yapmayı önemsemiştir²²².

Ali Seydi Bey, tarih ders kitaplarında bölümlerin sonlarına konunun iyi anlaşılıp anlaşılmadığını belirleyebilmek için sorular hazırlamış ve yine eserlerinde bölümün sonunda kendi bakış açısını da içeren özet bölümleri oluşturmuştur. Bu bölümlerde işlenen konular sebep sonuç ilişkileri yönüyle tartışılmıştır²²³.

1917'de basılan Kızlara Mahsûs Tarih-i Osmani isimli ders kitabının yazarı da Ali Seydi Bey'dir. Kronolojik anlatıma sahip olan ve çeşitli resim ve fotoğraflar ile zenginleştirilen eser, kısa ve öz tarih bilgisi vermektedir. Ali Seydi Bey'e göre vatansever nesillerin yetiştirilmesinde anneye önemli roller düşmektedir. Bu sebeple kadınlar geçmişi yani tarihini çok iyi bilmelidirler²²⁴. Eser kızlar için yazılmış bir kitap olsa da içerdiği konular genel siyasi tarih konularıdır. Ve oldukça özet bir niteliğe sahiptir²²⁵.

Yazar eserlerinde genel olarak olayların sebep ve sonuçları arasındaki bağlantının önemine değinmiştir. Belgelerin tetkikinin ve belge kullanımının faydalarına değinmiş ve konunun önemini ifade etmek üzere tarihten örneklerle desteklemiştir. Tarihte objektiflik anlayışını önemsemiş, konulara göre ihtisaslaşmanın önemini savunmuş, tarihin faydalarının ise oldukça fazla olduğunu ifade etmiştir. Yine geçmişi değerlendirirken o zamanın koşulları

²²¹ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 99.

²²² Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 100.

²²³ Erdal Sarıbaş, **a.g.t.** , s. 100.

²²⁴ İsmail Güven, Ümüt Akagündüz, "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsûs Târîh-i Osmânî Adlı Eseri", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, Sayı: 26, 2009, s. 141.

²²⁵ İsmail Güven, Ümüt Akagündüz, **a.g.m.** , s. 155.

üzerinden değerlendirmenin önemini vurgulamış ve eserlerinde herkesin anlayabileceği şekilde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.

5. Fatihli Mehmet Tevfik Paşa (1855-1915)

a. Hayatı

Mehmet Tevfik Paşa 1855 yılında İstanbul'da doğmuştur²²⁶. İlk eğitimini İstanbul'da tamamlamış, yirmili yaşlara geldiğinde ise çok sevdiği askerlik mesleğine girmiştir. 1877 yılında kaydolmuş olduğu Harbiye Mektebi'nden 1881 yılında topçu kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş ve bundan sonrasında da birçok önemli görevde bulunmuştur²²⁷. Bulunduğu görevlerde Osmanlı'ya tarih eğitimi ve askeri anlamda önemli katkılar sağlamış olan Mehmet Tevfik Paşa, çeşitli rütbe, nişan ve madalyalarla mükâfatlandırılmıştır. Farklı rütbeler ve unvanlarla Osmanlı Ordusu'nun çeşitli kademelerinde görev yapmaya devam eden Tevfik Paşa 1914 yılında emekliye ayrılmış ve 1915 yılında vefat etmiştir²²⁸.

Mehmet Tevfik Paşa isim benzerliği sebebiyle Atatürk'ün Manastır Askeri İdadisi'nde tarih öğretmeni olan Mehmet Tevfik Bilge ile de karıştırılmaktadır. Babinger, Mehmet Tevfik Paşa'nın, Mehmet Tevfik isimli diğer yazarlarla karıştırılmaması için Fatihli lakabı ile tanındığına özellikle dikkat çekmiştir²²⁹.

b. Eserleri

Fatihli Mehmet Tevfik Paşa askerlik görevinin yanı sıra aynı zamanda tarihçi ve yazardır. Osmanlı tarihçiliğine ve Osmanlı'da tarih eğitimine dair çalışmalarıyla bu alanda önemli isimler arasında yer alır²³⁰.

Fatihli Mehmet Tevfik Paşa'nın bazı eserleri:

Telhîs-i Tarih-i Osmânî, Osmanlı Tarihi, Şehzade Cem.

Çeşitli gazetelerde tarihle ilgili yazmış olduğu makaleleri, II. Viyana Kuşatmasına ve İstanbul'un fethine dair incelemeleri de bulunmaktadır²³¹.

²²⁶ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, "Meşrutiyet Devri Tarih Eğitimine Dair Bir Kaynak: Fatihli Mehmet Tevfik Paşa Ve Eseri "Osmanlı Tarihi"", **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, Yıl 2012, Cilt 1, Sayı 1, s. 57.

²²⁷ Davut Hut, "Tevfik Paşa, Mehmed (1855-1915)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, 2012 İstanbul, s. 16.

²²⁸ Davut Hut, **a.g.e.**, s. 16.

²²⁹ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, **a.g.e.**, s. 59.

²³⁰ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, **a.g.e.**, s. 65.

²³¹ Davut Hut, **a.g.e.**, s. 16.

Mehmed Tevfik Paşa'nın gerek kaleme alınış hikâyesiyle gerekse tarih ile edebiyatın bir araya getirilişi yani popüler tarih ürünü olması yönüyle Osmanlı Tarihi gibi ilgi çekici bir diğer eseri Şehzade Cem'dir. Paşa bu eserini Harbiye'den arkadaşı müteveffa Ferik Mehmed Şevki Paşa'nın hatırasını yaşatmak için kaleme almıştır. Harbiye'deyken Çamlıcalı Şevki olarak bilinen Ferik Mehmed Şevki Paşa yıllar önce Cem Sultan'ın kara kalem bir portresini çizmiş, bu portre Ferik Mehmed Şevki Paşa'nın vefatı sonrasında Mehmed Tevfik Paşa'nın eline geçmiştir. Paşa bu portreden etkilenip bir Bursa seyahati sonrasında Şehzade Cem'le ilgili bir eser yazmaya karar vermiştir²³².

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Mehmet Tevfik Paşa, ataşemiliterlik ve çeşitli manevralara gözlemci olarak katılmış ve bu sebeple Paris, Londra, Brüksel gibi Avrupa'nın önemli merkezlerinde uzun süreler ikamet etmişti. Osmanlılığı muhafaza edip Avrupalılaşmayı savunuyor ve bu doğrultuda milleti yetiştirmek için halkın fikri terbiyesinin yükseltilmesi gerektiğine inanıyordu. Bunu başarabilmek için sade bir dil ile yazılmış ve kolay anlaşılır tarzda kitaplar, gazeteler yayımlamak istemişti. Meslek olarak askerliğe hissi yönden de tarihçiliğe büyük bir ilgi duyan Mehmet Tevfik Paşa çeşitli tarihi eserler yazarak bu emeline ulaşmıştı. Özellikle Osmanlı Tarihi isimli eseri askeri idadilerde ders kitabı olarak okutulmuş ve bu da paşanın son dönem Osmanlı subayları arasında ün kazanmasını sağlamıştı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra bu eserini gözden geçirip Osmanlı Tarihi ismiyle yeniden yayımlamış ve bu eser, Mehmet Tevfik Paşa'nın tarihçiliğinin zirvesi olmuştur²³³. Tevfik Paşa'nın eseri, Osmanlı tarihinde yaşanan bir geçiş dönemini ve milliyetçilik akımı sebebiyle ortaya çıkan kimlik bunalımını da çok iyi yansıtır²³⁴.

Fatihli Mehmet Tevfik Paşa'nın eseri, askeri idadilerde okutulmuş olması sebebiyle dönemin diğer ders kitaplarından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere askeri idadilerde yetişmiş olan ve Türkiye Cumhuriyeti'ne yön veren birçok önemli isim, tarihi onun eseriyle öğrenmiştir. Fatihli Mehmet Tevfik Paşa ile Atatürk'ün yolu isim benzerliği sebebiyle bir noktada daha kesişmektedir. Atatürk'ün Manastır Askeri İdadisindeki tarih öğretmeninin ismi Mehmet Tevfik Bilge idi. Atatürk'ün kendisinden övgülerle bahsetmiş olduğu ve Türk Tarih Kurumu'nun üyeliğine atadığı, bir dönem mebusluk

²³² İsmet Sarıbal, "Fatihli Mehmed Tevfik Paşa'nın Şehzade Cem Kitabı", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Haziran 2018, Yıl 11, Sayı XXXIV, s. 201.

²³³ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, **a.g.e.**, s. 58.

²³⁴ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, Hil Yayın, İstanbul 1986, s. 78-79.

da yapmış olan Mehmet Tevfik Bilge isim benzerliği sebebiyle Mehmet Tevfik Paşa ile karıştırılır. Birçok çalışmada Mehmet Tevfik Bilge'ye ithaf edilen Osmanlı Tarihi isimli eser aslında Mehmet Tevfik Paşa'ya aittir²³⁵.

Tarihi sevdirmek amacıyla eserlerini kaleme alan Mehmed Tevfik Paşa, Osmanlı Tarihi eserinde olduğu gibi popüler bir tarzda, ayrıntılara girmeden genel okuyucunun bir çırpıda okuyabileceği bir hacimde eserini kaleme almıştır. [...] Paşa'nın Cem Sultan'ın hayatını anlatırken olayları eleştirel bir bakış açısıyla ele aldığını, bunu yaparken de temel kaynaklar olarak nitelendirebileceğimiz Hoca Saadettin ve Thuasne'nin eserlerinden ve de genel Osmanlı tarihlerinden yararlandığını belirtmek gerekir. Esasen Paşa'nın eserinin özgünlüğü Şehzade Cem'in şiirleriyle okuyucuya tarihi bir kişiliği edebi bir dille sunabilmeyi başarımındadır. Paşa, Şehzade Cem'in şiire olan ilgisinin pekâlâ farkındadır ve bu nedenle Şehzade Cem'in hayatını anlatırken çoğu yerde onun kaleminden çıkan beyitlere yer vermiştir²³⁶.

Mehmet Tevfik Paşa, tarihinde olayları eleştirel bir bakış açısıyla ve mukayese ederek çalışmıştır. Osmanlı kronikleri ve sözlü tarih kaynaklarıyla beraber Avrupalı tarihçilerden de faydalanmıştır. Osmanlı kaynaklarına ve yabancı kaynaklara ek olarak konuyla ilgili kendi görüşlerine ve değerlendirmelerine de yer vermiştir. [...] Mehmet Tevfik, eseriyle vatan ve millet sevgisini gençlere aşlamayı amaçladığını belirtmiştir. Bunun için de Osmanlı tarihinin dönüm noktalarında yaşanmış olan önemli olayları, padişahların ve devlet adamlarının siyasi hayatlarını detaylarıyla verip ve öğretici çıkarımlar yapmaya çalışmıştır²³⁷. Eserde Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinden Osmanlı Türkçesine geçen kelimelere Türkçe karşılık bulunmaya çalışılması da dikkat çekicidir²³⁸.

Mehmed Tevfik Paşa, Telhis-i Tarih-i Osmani isimli eserinin önsözünde ise eserinin sadece öğrenciler için olmadığını, öğrenciler dışında halka da yönelik olduğunu ifade etmiştir²³⁹. Paşa'nın amacı, Osmanlı tarihini Türkçe okuyabilen tüm Osmanlıların, ciltler dolusu tarih kitapları yerine bu kitabı okuyarak bir roman okuyormuşçasına kolaylıkla okuyup öğrenebilmesiydi. Popüler tarihin Türkiye'deki ilk örneklerinden biri olan eser kısa sürede biner adetlik üç baskı yaptı ki bu da Paşa'nın maksadına ulaştığının bir göstergesiydi²⁴⁰.

²³⁵ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, **a.g.e.**, s. 56.

²³⁶ İsmet Sarıbal, "Fatihli Mehmed Tevfik Paşa'nın Şehzade Cem Kitabı", s. 201-202.

²³⁷ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, **a.g.e.**, s. 61-62.

²³⁸ Galip Çağ, İsmet Sarıbal, **a.g.e.**, s. 61.

²³⁹ Taner Timur, **a.g.e.**, s. 77.

²⁴⁰ İsmet Sarıbal, "Fatihli Mehmed Tevfik Paşa'nın Şehzade Cem Kitabı", s. 201.

6. Muallim Cevdet İnançalp (1883-1935)

a. Hayatı

Muallim Cevdet, 1883 yılında Bolu’da doğdu. Asıl ismi Mehmed Cevdet’tir. Soyadı kanunundan sonra İnançalp soyadını almıştır. Mehmed Cevdet ilk ve orta öğrenimini Bolu ve Kastamonu’da tamamlamış ve 1901 yılında İstanbul’a giderek Darülfünun Hukuk Mektebi’ne girmiştir. Yalnız babasının rahatsızlanması sebebiyle öğrencilerine 1 altın lira aylık veren Dârümuallimîn’in edebiyat bölümüne kaydolmuş bu sırada Arapça derslerine de devam etmiştir. Babasının vefatı üzerine de hukuk öğrenimini tamamlayamadan okulu bırakmak zorunda kalmıştır²⁴¹. Muallim Cevdet, Dârümuallimin-i Aliye'den mezun olduktan sonra Dârüşşafaka’da ve Robert Koleji gibi özel okullarda öğretmenlik yapmıştır²⁴².

1907 yılına gelindiğinde Muallim Cevdet'in hayatında önemli bir dönem başlıyordu. [...] Rusya Türklerine Türkçe öğretim yapan okullar açmak, Türkçe gazete ve mecmualar yayımlamak için izin verilmişti. Azerbaycan’da, zaman kaybetmeden Müslüman Neşr-i Maarif Cemiyeti kurulmuş ve okullar açmak için çalışmalara başlanmıştı. En önemli sorunlardan biri ise açılması düşünülen okulların öğretmen ihtiyacını karşılamaktı. Çare olarak bir muallim mektebi açıp çeşitli seviyede muallimler yetiştirilmesine karar verildi. Ve Türkiye'ye müracaat edip bu konuda kendilerine yardımcı olabilecek bir muallimin gönderilmesini istediler. Bu önemli görev için Muallim Cevdet seçildi ve kendisi 1907 yılında Bakü'ye gidip okulun kuruluş çalışmalarına başladı. Azerbeycan'ın vatansever zenginlerinin maddi, manevi desteğiyle Füyûzât ismi verilen Dârümuallimin, kısa süre içinde açıldı. Mektep müdürlüğüne de Muallim Mehmet Cevdet getirildi. Birçok dersleri bizzat kendisi veren Muallim Cevdet, yetenekli ve başarılı gördüğü öğrencilerle ayrıca meşgul oluyor, çağın gereklerine cevap verecek bir öğretimi gerçekleştirmeğe çalışıyor ve bunu başarıyordu. İstanbul'dan kitaplar getirtmiş ve bunlardan bazılarının Bakü'de yeniden bastırılmasını sağlamıştı. Çalışmalarıyla Azerbeycan Türklerinin uyanışında, kendisi ve yetiştirdiği öğrenciler önemli rol oynamışlardır²⁴³. Onun bu çalışmaları Rus hükümetini, tedirgin etmeye başlamış ve maalesef uzun sürmemişti. Baskılar sonucunda Türkiye'ye geri gönderilmek zorunda kaldı. Tazminat olarak da kendisine oldukça yüklü bir para ödendi. Muallim Cevdet, bu paranın kendisine çok istediği Avrupa gezisini yapabilme imkânını sağladığını söyler. 1908 yılında vazifesi son bulmuş ve Türkiye'ye

²⁴¹ Ahmet Güner Sayar, “Muallim Cevdet (1883-1935)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul 2020, s. 313.

²⁴² Hasan Işık, “Muallim Cevdet’in Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Derslerinde Yerel Tarih Uygulamaları”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 9, Sayı 1, 2020, s. 193.

²⁴³ Muallim Cevdet, **Mektep ve Medrese**, (Hazırlayan Erdoğan Erüz), Çınar Yayınları, İstanbul 1978, s. 9-10.

dönmüştür. Coğrafyaya, tarihe ve tarihi eserlere duyduğu merak ve ilgi sebebiyle, Rusya'da kaldığı süre içinde çok fazla yer dolaşmış Rus yazar ve düşünür Tolstoy ve meşhur şarkiyatçı Barthold ile görüşmüştür²⁴⁴.

1908 yılında İstanbul'a öğretmenlik görevine dönmüştür ve öğrenmeye olan aşkı onu bu sefer Avrupa'ya sevk etmiştir. 1909'da Cenevre'de üniversitenin pedagoji bölümünde çocuk terbiyesi derslerine katılmış, ardından dört ay kalacağı Paris'e geçmiştir. Collège de France'ta pedagoji, tarih ve felsefe konularında verilen ders ve konferansları ve sosyolog Emile Durkheim'in konferanslarını takip etmiş özellikle Henry Bergson'un derslerinden faydalanmıştır. 1910 yılının sonlarına doğru ise tekrar İstanbul'a dönmüştür²⁴⁵.

Döndüğünde öğretmen okuluna vekil öğretmen olarak atanmış ve Avrupa'da öğrendiklerini bir an önce öğretmek istemiştir. Öğrencileriyle çok yakın bir diyalog kurmuş, okuyacakları kitaplar konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Öğrencilerinde millî duyguları uyanık tutabilmek için fırsat buldukça Türk tarihinden örnekler vermiş ve tesirli sesi ile millî edebiyatımızdan parçalar okumuştur. Bahar aylarında öğrencileriyle kır bayır demeden dolaşıp derslerini açık havada vermiş öğrencilerinin masraflarını da kendi cebinden karşılamıştır. Araştırma tutkusu ve İstanbul sevgisi onu sürekli dolaşmaya mecbur etmiş, fırsat buldukça müzeleri, kütüphaneleri ve mezarlıkları dolaşip gördüğü sorunları sorumlulara bildirmeyi düzeltilip düzeltilmediğini de takip etmeyi kendisine vazife edinmiştir. Bu gezintilerin çoğuna, öğrencilerini de alıp, onlara çeşitli ödevler vermiştir²⁴⁶. Ayrıca kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre sadece öğrencilerine değil ulaşabildiği herkese ve her kesime ücretsiz dersler ve konferanslar vermişti.

1910-1931 yılları arasında İstanbul'da farklı okullarda öğretmenlik yapmış ve bu yıllarda Muallim Cevdet olarak şöhret kazanmıştır²⁴⁷. 1931 yılında sağlığının bozulması sebebiyle öğretmenlikten ayrılmış ve Başvekil İsmet Paşa'ya iletmış olduğu telgrafla Bulgaristan'a satılan arşiv belgeleri konusunu gündeme getirmiş ve Muallim Cevdet başkanlığında yeni bir evrak tasnif heyeti oluşturulmuştur. Fakat Muallim Cevdet rahatsızlığının artması üzerine 1935'te bu görevinden istifa etmiştir. Bir ara İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Heyeti reisliğini yürütmüş ve yine Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde

²⁴⁴ Muallim Cevdet, **a.g.e.** , s. 10-11.

²⁴⁵ Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.** , s. 313.

²⁴⁶ Turan M. Türkmenoğlu, "**Doğumunun Yüzüncü Yılında Muallim M. Cevdet (İnançalp)**", Türk Kütüphaneciliği Dergisi, Cilt 32, Sayı 4, 1983, s. 178-179.

²⁴⁷ Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.** , s. 313.

bulunan kitap, harita ve krokileri inceleyen bir komisyonda görev almışsa da rahatsızlığı görevlerini yapmasına engel olmuş ve 1935 yılında vefat etmiştir²⁴⁸.

Kitap merakı konusunda kitapçı dostlarından A. Hamdi Tanyeli şunları anlatır: "Cevdet kitap meraklısı değil delisi idi. Onun merakından, tetkikinden hiç bir kitap kurtulamazdı. Türk matbuatının ilk devir gazetelerinin çoğunu ona ben satmışım. Tarihe ait olursa benden yazma da aldığı olurdu. Arabi, Farisi yazma ve matbu kitapları, ecnebi müellefatı hemen her kitapçıdan alırdı. Boş zamanlarının büyük bir kısmını kitapçılarda değerlendiren M. Cevdet, önemli bulduğu, sevdiği beğendiği kitapları eli altında, yanı başında bulundurmaya düşünerek basma ve yazma eserlerden meydana gelen bir kütüphane oluşturmuştu. [...] Bu kitaplarından 3000 kadarını uzun zaman öğretmen olarak hizmet verdiği İstanbul Darulmuallimini'ne bağışlamıştır. Diğer kitapları da vasiyeti üzerine İstanbul Belediyesi İnkılap Müzesi'ne verilmiştir²⁴⁹.

İhsan Şerif (Saru) da Muallim Cevdet'le ilgili şu kısa anıyı paylaşmıştır:

“Dünya Savaşı başladığı zaman öğrencilerimizden askere gidenler ilk talimlerini görmek için, Anadolu demiryolu boyunca garnizonlara yerleştirilmişlerdi. Pek sayın ve bilgin arkadaşım M. Cevdet de vakit buldukça buralara gider, bu gençleri yoklar, maneviyatlarını kuvvetlendirecek konuşmalar yapardı²⁵⁰.”

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de tarihî belgelerin ne kadar büyük değer taşıdığı bilincinin oluşmasında Muallim Cevdet, yazılarıyla, konferanslarıyla ve bu konuda vermiş olduğu mücadeleyle büyük hizmetler sağlamış ve bu sebeple Türk arşivciliğinin kurucusu sayılmıştır²⁵¹.

b. Eserleri

Muallim Cevdet, öğretmenliği, mesleki uygulamaları, tarih ve eğitim anlayışı, çalışmaları, kütüphaneciliğimize ve arşivciliğimize hizmetleri ve bırakmış olduğu yazılı eserler ile Türk eğitim tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

²⁴⁸ Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.**, s. 313.

²⁴⁹ M. Akif Kılavuz, **Muallim Cevdet'in Din Eğitimi ve Kurumları İle İlgili Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1987, s. 6.

²⁵⁰ Kâmrân Şerif Saru, **İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 80.

²⁵¹ Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.**, s. 314.

Muallim Cevdet'in bazı eserleri:

Şark İlyadası Şehname, Askerî Din Dersleri, İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği (İbn-i Battuta'ya Zeyl), Müderris Ahmed Naim.

Tarihî Sözlük: Yazarın vefatından dolayı tamamlanamamıştır. Osman Nuri Ergin basılmış olan kısımları Muallim Cevdet'le ilgili kitabına eklemiştir²⁵².

Muallim Cevdet'in millî tarih, dil gibi çeşitli konularda yetmiş beş makalesi yayımlanmıştır²⁵³.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Değerli eğitimci ve düşünce insanlarından birisi olan Muallim Mehmet Cevdet İnançalp, sadece tarihçilerin ya da tarih öğretmenlerinin değil tüm eğitimcilerin tanınması gereken önemli isimlerdendir. Hayatını öğrenmeye, öğretmeye, ilme ve kitaplara adanmış, eğitim ve kültür alanında önemli çalışmalar yapıp geride çok değerli bir miras bırakmıştır. Tek bir alanla sınırlı kalmayıp kendisini birçok konuda yetiştirmiş, özellikle eğitim konusunda önemli tespitlerde bulunmuş ve günümüz öğretmenlerine rehberlik edebilecek nitelikteki uygulamalara da imza atmıştır. Muallim Cevdet'in yaşam hikâyesi ve aktarmış olduğu hatıralar sadece eğitimciler için değil ileride okuyan, düşünen, araştıran, sorgulayan, ilme merak duyan bir insan yetiştirmek isteyen ebeveynler için de çok değerlidir.

Muallim Cevdet'in öğretmenlik yönü sadece sınıflardaki öğrencileriyle sınırlı kalmamış çevresindeki bütün insanlara bildiklerini öğretmeye çalışmıştır²⁵⁴.

Muallim Cevdet'in Türk tarihine ve Türk kültürüne en önemli hizmetlerinden birisi de Türk arşivinin temelini atılması için sağladığı katkılardır²⁵⁵. Muallim Cevdet'in çabaları sonucunda bütün arşiv belgeleri 1935 yılında hükümetin çıkarmış olduğu bir nizamname ile koruma altına alınmıştır²⁵⁶.

Muallim Cevdet babası için der ki;

"Tarih ve coğrafyada merakımı artıran babamdır. Şemseddin Sami Bey'in Kâmûsu'l-A'lâm'ından seçtiği kimselerin tercüme-i hallerini okur, kendisine anlatırsam gümüş para

²⁵² Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.**, s. 314.

²⁵³ Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.**, s. 314.

²⁵⁴ Hasan Işık, **a.g.e.**, s. 196.

²⁵⁵ Hasan Işık, **a.g.e.**, s. 196.

²⁵⁶ Ahmet Güner Sayar, **a.g.e.**, s. 314.

olarak bir kuruş verirdi. Bu sayede şark ve garp üdebasından, ulemasından ve tarihçilerinden bir kaç yüz adamın tercüme-i halini ve eserlerini daha lisede iken öğrenmişim. Babam bana ayrıca Taberi tarihi tercümesini okutur ve söyletirdi. Birçok hocalarımı babamla mukayese ediyordum da babamı çok yüksek buluyorum. [...] Babamın pek iyi bir âdeti vardı. Bana ballandıra ballandıra söylediği Pilevne ve Niş kaleleri muharebatını ne derece hararetle tekrar edebilirim o kadar çok efsane, hikâye söyler ve seyahatnameler alırdı²⁵⁷.

Cihanda hangi seyyahlar, alimler neler keşfetmişler? Bunu bana buldurtmak için haftalık paramı tevkif eder. Filân kâşifin, filân padişahın menkıbesini okuyup kendisine anlatmadıkça ve ara sıra durup sorduğu suallere makul cevaplar vermedikçe o hafta parayı vermezdi. Kristof Kolomba, İbn-i Rüşte, Jan Jak Rusoya, Muradı Rabie muhabbetim işte o hususi musahabelerin mahsulüdür²⁵⁸.

Muallim Cevdet hatıralarında ezbere dayalı eğitimin zorluğundan ve yine eğitim verilirken çocukların seviyesine inilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Ona göre, öğretmenler derslerini öğrencilerinin eğitim kademesine ve yaşına göre şekillendirmelidir. [...] Muallim Cevdet'in hatıralarında, kendisinin öğretmenlik yıllarında derslerini daha eğlenceli hale getirmek için resim vb. birçok yöntemden faydalandığı görülmektedir²⁵⁹.

M. Cevdet, medreselerin tarih ve coğrafyaya da hizmet ettiklerini belirtir. Avrupa okullarında ancak 19. yüzyılın sonlarında zorunlu ders olarak okutulan tarih ve coğrafya derslerinin Fatih Medreselerinde okutulmasını örnek olarak gösterir. Türklerin en iyi tarihini yazarak Türk Tarihine en büyük hizmeti gene medreselilerin yaptığını belirterek bu tarihçilerden "Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar" isimli ilk deniz tarihini yazan Kâtip Çelebi (ö.1658) ile ıkıh ve Mantık öğretiminde olduğu kadar tarih öğretiminde de müceddid saydığı Cevdet Paşa'nın ismini zikreder. "Cihannüma" isimli coğrafya eserini meydana getiren Kâtip Çelebi'yi de Türk coğrafyacılığına hizmet etmiş medreselilerden birisi olarak örnek gösterir²⁶⁰.

Muallim Cevdet, okul dışı öğretim konusunda öğrenciye milli duygu vermek için şehri gezdirmek ve tanıtmanın önemini savunmuş, abideler yanında verilen küçük bir bilginin bile

²⁵⁷ Osman Ergin, **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul Bozkurt Basımevi, 1937, s. 17-18.

²⁵⁸ Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 19.

²⁵⁹ Hasan Işık, **a.g.e.**, s. 199.

²⁶⁰ M. Akif Kılavuz, **a.g.e.**, s. 91.

okulda dört duvar arasında yapılan derslerden daha faydalı, daha sıcak, kalıcı ve daha sağlam olduğunu ifade etmiştir²⁶¹.”

Büyük bir tarih kültürüne sahip olan M. Cevdet, tarih için birinci elden kaynak olarak kabul edilen tarihi evrak ve vesikaların önemini savunanlardan birisidir. Onun Türk kültür hayatına yaptığı en önemli hizmetlerinden birisi de Türk arşivciliğinin temelini atmasıdır. O, İstanbul'un neresinde ne kadar tarihi defter, evrak, vesika varsa çoğunu görmüş, incelemiş, muhtevalarını ve ne durumda olduklarını tespit etmiştir²⁶². Muallim Cevdet, Avrupa programlarının birebir alınıp uygulanmasını da eleştirmiş ve “milli ahlakın, milli terbiyenin korunması ve geliştirilmesinin mekteplere bağlı olduğuna inanmıştır. Ona göre, bu değerlerde bir düşme varsa, mektepler doğru yolda değildir demektir²⁶³”

7. Mustafa Satı Bey (1880-1968)

a. Hayatı

Mustafa Satı (Satı el- Husri), 1884'te San'a'da doğmuştur. Bazı kaynaklarda ise, Satı Bey'in doğum tarihi 1880 olarak gösterilmektedir. Genç Satı, ilköğrenimini babasının Nizamiye mahkemelerinde hâkim olarak hizmet verdiği Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Arap vilayetlerindeki medreselerinde gördü. Mülkiye idadisinden sonra Mülkiye Yüksekokulu'nda okudu²⁶⁴.

1893'te girdiği Mekteb-i Mülkiye'de matematikteki başarısından dolayı Arşimed lakabını alan Sâtı Bey, 1900 yılında Mekteb-i Mülkiye'den mezun oldu. Mezun olduktan sonra bürokrat olmak istemeyen Sâtı Bey, bunun yerine öğretmenliği tercih etti. Öğretmenliği sırasında sadece tabiat bilimleri dersini değil tarih, hukuk ve iktisatla ilgili dersleri de okuttu. [...] II. Abdülhamid dönemindeki basın yayın politikasından dolayı yayımladığı eserlerine ve makalelerine bazı zamanlar anlamı bozacak şekilde yapılan müdahaleler sebebiyle öğretmenliği bırakmak istedi²⁶⁵.

1910'da Batı eğitim sistemlerini incelemek amacıyla iki ay süren bir Cenevre, Lozan, Zürih, Paris, Londra, Brüksel, Münih, Berlin gibi kentleri içeren bir Avrupa seyahatine çıktı.

²⁶¹ Galip Öner, “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ‘Okul Dışı Tarih Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, 4 (1), 2015, s. 99.

²⁶² M. Akif Kılavuz, **a.g.e.**, s. 7.

²⁶³ Hasan Işık, **a.g.e.**, s. 200.

²⁶⁴ Şerif Korkmaz, “Mustafa Satı Bey ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri”, **Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2007, s. 154.

²⁶⁵ Sâtı Bey, **Fenn-i Terbiye**, (Hazırlayanlar Cahid Şenel, Abdessamed Taibi, Abdulhalim Koçkuzu), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2017, s. 18.

Avrupa dönüşü verdiği konferansta başarının sırrının azim ve çalışma olduğu üzerinde durdu. 1911'de bu seyahatten döner dönmez tekrar İtalya'ya gitti. Torino'da yapılan mesleki okullarla ilgili Uluslararası bir fuara katıldı. 1912'de Lahey'de ahlâk eğitimiyle ilgili yapılan bir kongreye iştirak etti. Bu Avrupa seyahatleri esnasında J. J. Rousseou Enstitüsü'nü ziyaret ederek buranın kurucularından en önemlisi ve ilk müdürü olan Prof. Dr. Pierre Bovet ile tanışarak görüş alışverişinde bulundu²⁶⁶.

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve Arap topraklarının Osmanlı yönetiminden çıkmasıyla Osmanlılık fikrine bağlı ve Arap kökenli birçok kişiyle beraber Sâti Bey de yol ayrımında kalmış ve 1919 yılında İstanbul'dan ayrılma kararı vermişti. Ona göre Osmanlı çatısı altında iyi yetişen Arapların bu yeni şartlardaki en önemli görevi, bilgi ve birikimlerini Arap topraklarında kurulacak olan yönetimlerin hizmetine sunmaktı. Bundan sonrasında da Mısır, Irak gibi Arap ülkelerinde eğitime dair çalışmalarını sürdürdü²⁶⁷. Sâti Bey'in 1920'den sonra zengin bir yayın faaliyeti vardır²⁶⁸. 1957 yılında emekliye ayrıldı ve bu dönemdeki en önemli faaliyeti hâtıralarını yazmak oldu. [...] 24 Aralık 1968'de Bağdat'ta vefat etti²⁶⁹.

Sâti Bey, Dârülmualiminde görev yaptığı sürece çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Bunlardan birisi, günümüz eğitim fakültesi ayarında olan Dârülmualimîn bünyesine öğretmen adaylarını daha iyi yetiştirmek için ilk etapta üç sınıflık ilkokul ayarında Tatbikat Mektebi'ni(Uygulama Okulu) kurmuştur. Bu okul maalesef şu an dahi hiçbir eğitim fakültesinde yoktur. Canlı ders örneklerinin yapıldığı, eğitimin bir laboratuvarı niteliğinde olan Tatbikat Mektebi, o dönem için de oldukça modern bir okuldur. Bu okul sayesinde öğretmen adayları bizzat ders örneklerini canlı izlemişler ve dersleri nasıl öğreteceklerini görmüşlerdir. Öğretmen adaylarının da tecrübe kazanmaları için burada ders vermeleri istenmiş ve öğretim sırasında yaptıkları yanlışlıklar, eksiklikler ders sonunda özellikle Sâti Bey ve diğer eğitimciler tarafından "Ders Münakaşası" adıyla tartışmalar sonrasında düzeltilmeye tamamlanmaya çalışılmıştır²⁷⁰.

²⁶⁶ Sâti Bey, **a.g.e.** , s. 19.

²⁶⁷ Şit Tufan Buzpınar, "Sâti el-Husri", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul 2009, s.177.

²⁶⁸ Şerif Korkmaz, **a.g.m.** , s. 156.

²⁶⁹ Şit Tufan Buzpınar, **a.g.m.** , s. 177.

²⁷⁰ Şahin Oruç, **a.g.m.** , s. 44-45.

b. Eserleri

Sâtı Bey'in Türkçe ve Arapça yazılmış çok sayıda eseri vardır. Ayrıca çeşitli mecmualarda ve dergilerde makaleleri yayımlanmıştır²⁷¹.

Bazı eserleri:

Etnografya: İlm-i Akvâm, Fenn-i Terbiye (Eğitim bilimine dair Türkçe yazılmış önemli bir eserdir. Arapçaya da tercüme edilmiştir.), Vatan İçin, Eşyâ Dersleri.

Türkçe yazılmış bazı makaleleri:

İlmi Kıraatler: Rüştiyeler İçin, İstanbul Nasıl Fethedildi? , Kutup Memleketleri: Coğrafya Dersi, Sınıf Haritası: Coğrafya Dersi, Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi, Tûbâ Ağacı Nazariyesi, Ezbercilik, Usûl-i Takrir ve Usûl-i Tekşif.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

II. Meşrutiyet dönemiyle oluşan özgür ortamdan tarih eğitimi de nasibini alacak, müfredat genişleyecek ve yeni öğretim yöntemleri geliştirilecekti. Nitekim II. Meşrutiyet eğitiminin şekillenip gelişmesinde bir Pestalozzi ruhu ve çabası gösterdiği takdir edilen, öğretmen yetiştirme konusunda göstermiş olduğu çabaları sebebiyle Türk Frobeli diye isimlendirilen, dönemin ünlü eğitimcisi Satı Bey Dârümuallimîn müdürlüğü sırasında tarih dersiyle ilgili de uygulamalarda bulunmuştu²⁷².

Eğitim öğretim basamakları içinde ilköğretime özel bir önem veren Sâtı Bey'e göre ilköğretimin amacı, çocuklara ahlâkî, vatanî ve fikrî eğitim vermektir. İlkokullarda çocukların ahlâkî hislerine, millî ve vatanî duygularına en çok hitap edebilecek ders tarih dersidir. Tarih dersinde konular, millî ve vatanî bir bakış açısıyla işlenmelidir. Konular ve olaylar takrîr metoduyla işlenmeli, konular çocukların gözünde canlandırılarak ve betimlenerek şekilde anlatılmalıdır. Çocukların hayal gücünü harekete geçirmek için derste somut örneklerle ve sembollere başvurmakta fayda vardır. Çünkü çocuklar; harp, sulh, antlaşma, medeniyet, fetih, teslim, mağlubiyet, galibiyet, istiklâl, hürriyet gibi kelimeleri idrak etmekte zorlanacakları için dikkatlerini yeni ve güncel olaylara çekmek, böylece bu kavramları somut örneklerle açıklamak daha etkili olacaktır. Sâtı Bey, tarih ve coğrafya dersleri başta olmak üzere birçok derste

²⁷¹ Şit Tufan Buzpınar, **a.g.m.** , s. 177.

²⁷² İbrahim Caner Türk, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Tarih Öğretimi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 6, 2010, s. 146.

görsellikten faydalanmak şeklinde izah edebileceğimiz tadrîsat-ı ayanî yöntemini açıklamakla döneminde metot alanında bir yeniliğin öncüsü olmuştur²⁷³.

Satı Bey, dönemin eğitim anlayışında eleştirdiği konulardan birisi de ezberciliktir. Özellikle tarih derslerinde ezbercilikten vazgeçilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca yerel tarih ve sözlü tarihle ilgili de Satı Bey'in makalesinde ipuçları bulunmaktadır²⁷⁴. Sâti Bey'in dikkat çektiği bir diğer husus, öğretimde gezi ve gözlemden faydalanmaktır. Dârülmualiminde ilk defa öğrencileri geziye götüren Sâti Bey'dir²⁷⁵. Eğitim ve öğretimde yeni teknolojileri ilk olarak kullanan ve ilk kez projeksiyon makinesi ile ders yapmış olan da Satı Bey'dir²⁷⁶.

Satı Bey Osmanlı Devleti'nde hakiki birlik, yükselme ve ilerlemenin okullarda verilecek fikirlerden meydana gelebileceğini; bu fikirlerin en önemlilerinin de ancak tarih dersleriyle olacağını vurgulamıştır. Tarih dersleri, böyle fikirler saçacak hale getirilmedikçe asıl vazifesini yerine getirmiş olmayacaktır. Tarih eğitiminde ilk önce dikkate alınacak esas budur. Bütün konular milli ve vatani bir görüşle seçilmeli, düzenlenmeli ve sunulmalıdır. Daha kısa bir tabirle, her şeye milli ve vatanî bir görüşten bakılmalı ve gösterilmelidir²⁷⁷.

Satı Bey'in cevap aradığı soru şudur: Tarih nasıl okutulmalıdır? Bu ilmin hangi konuları, ne dereceye kadar ayrıntıyla öğretilmelidir. Bu konuda ne gibi temel kurallara riayet edilmeli? Bu meseleleri çözebilmek için, her şeyden önce "tarih dersinde nasıl bir yol takip etmek, nasıl bir maksadı elde etmeye çalışmak gerekli?" Bütün bunları çözebilmek için tarih öğretiminin ne sonuçlar verdiğini, ne faydalar sağladığını araştırmak ve belirlemek gereklidir. Ve nihayetinde bu amaca ulaşmak için derste nasıl bir yöntem takip edileceği bulunmalıdır. Satı Bey tarihin faydalarını beş madde olarak ele almıştır. Bu beş maddeyi şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Tarih, insana birtakım bilgiler verir. İnsanı, geçmiş milletlerin durumlarından, yaşama ve geçinme tarzından, ilerleme ve gerilemelerinden, tesirlerinden ve hizmetlerinden haberdar eder. Bu bilgiler ilk önce, insanda bir düşünce süsü teşkil eder. İnsanı insanlık şerefine daha yakın bir hale getirir. Fakat bundan başka bir maddi fayda da sağlar. Birçok düşüncelere, hele siyasi muhakemelere sağlam bir esas oluşturur. İnsanı gelecek hakkındaki çıkarımları daima, geçmiş hakkındaki tecrübeler ve gözlemlere dayanır.

²⁷³ Hatice Başar, "Sâti Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2003, s. 63.

²⁷⁴ Şerif Korkmaz, **a.g.m.**, s. 163.

²⁷⁵ Hatice Başar, **a.g.m.**, s. 63-64.

²⁷⁶ İbrahim Caner Türk, **a.g.m.**, s. 135-136.

²⁷⁷ Şerif Korkmaz, **a.g.m.**, s. 160.

2-Tarih dersi, insanın hayalinde uzak geçmişleri canlandırır. Şimdi az çok değişmiş hatta yok olmuş milletlerin, uzak ve yakın asırların durumlarını göz önüne getirtir. Bu sayede, insanın hayalde canlandırma anlayışını ve zihinde şekillendirme yeteneklerini uyandırır. Bu konuda tarih dersi hemen hemen bütün derslerden daha fazla bir etki sağlar.

3-Tarih dersi, birçok insanların iş ve hareketlerini tasvir eder. Düşünmeyi, birçok erdemli hareketleri ve kötülükleri gösterir. Bu sebeple ahlak duygularını uyandırır ve coşturur. Erdemleri ve fedakârlıkları tasvir ettikçe, kalpte onlara karşı bir değer verme ve ilgi duyma hissi doğar. Hiçbir şey, olaylar ve hikâyeler kadar bir ahlaki tesir yapamaz.

4-Tarih dersi, mutlakiyet idaresinin ne kadar kötülöklere neden olduğunu, meşrutiyet idaresinin ne kadar iyilikler ettiğini olaylarla gösterir. Hürriyetin, meşrutiyetin ne kadar uzun mahrumiyetler, ne kadar canını feda edencesine uğraşmalar sonucunda elde edildiğini anlatır. Bu suretle, meşrutiyetin getirdiği haklar hakkında hem daha açık bir fikir vermeğe ve hem de buna karşı daha samimi bir bağlılık ve ilgi duymayı oluşturmaya hizmet eder.

5-Tarih, bütün bu faydalarından başka ve daha fazla bir fayda daha sağlar ki, bu da vatanla ilgili hisleri artırması, vatan sevgisi ve vatanın yükselmesine hizmet etme duygusunu kuvvetlendirilmesidir²⁷⁸.

Satı Bey okullardaki tarih derslerinin belirttiği esaslara ne kadar uygun olduğunu sormakta ve ilk olarak ders kitaplarını eleştirmektedir. Buna göre, ders kitapları Fransızcadan harfi harfine tercüme edilmektedir. Uzun uzadıya anlatılan kitaplardan hiçbir seçme, ayıklama yapılmaksızın kısaltılmış "Küçük Tarihler" oluşturularak öğrencilere sunulmaktadır. Gerçekten II. Meşrutiyet ile birlikte, yazılan tarih ders kitaplarının genel özelliği, Batıda yazılan tarih kitaplarının pek fazla bir değişiklik yapılmadan çevrilmesi biçiminde idi. Bu konuda en çok Fransız tarih kitaplarından ve özellikle Seignobos'un kitaplarından yararlanılmıştır. Satı Bey'in şikâyetçi olduğu husus da budur. Öğretmenler ise, bunları öğrencilere ezberletmekle meşgul olmaktadır. Ve bütün bunlar Satı Bey'e acı ve derin bir üzüntü vermektedir. Bunlar bugün de tarih derslerinin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Satı Bey'in yıllar önce dile getirdiği tarih ders kitaplarının içeriği hala tam olarak düzenlenememiştir. Ezberci öğretim yöntemi diğer derslerde olduğu gibi tarih derslerinde de devam etmektedir²⁷⁹.

Satı Bey tarih öğretiminde ders kitabı olarak kullanılabilecek kitaplar arasında bir umut ışığı olarak gördüğü Ahmet Refik Bey'in Küçük Tarihi Osmanisi ile Ahmet Rasim Bey'in

²⁷⁸ Şerif Korkmaz, **a.g.m.**, s. 157-158.

²⁷⁹ Şerif Korkmaz, **a.g.m.**, s. 162.

Osmanlı Tarihi kitaplarının "Milli ve Vatani Tarih"in yolunu açacağı kanaatindedir. Satı Bey tatbikat mektebinde uygulanarak Tedrisat Mecmuasında yayınlanan çok sayıda ders örneğine de sahiptir. Bu ders örneklerinin tamamı günümüzde tüm derslerimizde kullandığımız yapılandırmacı yaklaşım anlayışına uygun olarak kullanılan buluş yöntemiyle hazırlanmıştır. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür ki II. Meşrutiyet döneminde tarih öğretimi buluş yöntemiyle yapılmaktadır²⁸⁰.

Sonuçta Satı Bey'in tarih öğretimine ve tarih ders kitaplarına dair tespitleri ve eleştirdiği konular bugün de geçerliliğini koruyan sorunlar arasındadır. Yine Satı Bey'in sunmuş olduğu çözüm yolları da bu sorunların çözümü için bugün de uygulanabilecek durumdadır.

²⁸⁰ Şahin Oruç, **a.g.m.** , s. 51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. Cumhuriyet Dönemi'ne Genel Bir Bakış (1923-1938)

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş Türk milleti egemenliğini ilan etmişti. Savaş şartları altında Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapıldı. Anadolu'yu işgal eden itilaf devletleriyle mücadele edilirken diğer taraftan İngilizlerin etkisi altında olan İstanbul hükümetine karşı da bir mücadele başlatılmıştı. Anadolu'daki işgallere karşı çıkan milletimiz durdurulmak istendiyse de bunda başarılı olamamışlardı.

Ülkenin işgale uğradığı dönemlerde savaşlar sürerken bile eğitim-öğretime yönelik çalışmalara başlanmış, ulaşılmak istenen bağımsızlığın daim olabilmesi için hazırlıklar yapılmıştır. Böyle olağanüstü bir dönemde Maarif Kongresi'nin toplanması, eğitim ve öğretime verilen önemi ve bu konudaki hassasiyeti ortaya koymasından oldukça değerlidir.

B. Cumhuriyet Dönemi Tarih Eğitimcileri

1. Emin Ali Çavlı (1888-1968)

a. Hayatı

1888 yılında İstanbul'da doğdu. Emin Âli Çavlı, ilk tahsilini babasının memuriyeti dolayısıyla Çanakkale'de yapmış ve daha sonra İstanbul'da özel bir rüştiyeye yatılı olarak girip buradan birincilikle mezun olmuştur. Babasının işlerinin bozulması sebebiyle öğrenimine ara vermek zorunda kalıp Uzunköprü'nün Kavaklı köyünde yaşayan halasının yanına gönderilmiştir. Orada üç yıl kalarak İstanbul'a dönmüş ve imtihanla 1904 yılında İstanbul İdadisine girmiştir. Büyük bir gayretle burayı iki yılda bitirmiş fakat aşırı çalışmaktan dolayı hastalanıp bir yıl Edirne'de babasının yanında dinlenmiştir. 1907'de Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolmuş ve mülkiyeyi bitirince de 1910 yılında idarecilik yerine öğretmenliği tercih etmiştir²⁸¹.

Bursa lisesinde tarih öğretmenliği yaptığı sırada İslam tarihine dair yayımlamaya başladığı bir eserin çıkan ilk beş formasını Maarif nezaretine bildirmeleri üzerine azledildi. Eser İslamiyet'in doğuşunun içtimai sebeplerini açıklamaktaydı. Fakat Emrullah Efendi tarafından nezarete çağrıldı, özel olarak takdir gördü ve Avrupa öğrenci müfettişliğine tayin edildi. Emin Ali, Lille üniversitesinde tarih metodu okudu. Dönüşünde İstanbul Lisesi'ne tarih öğretmeni oldu²⁸².

Bir süre sonra gönüllü olarak orduya katıldı. Fakat Maarif Nezareti'nin buna izin vermemesi sebebiyle beş ay sonra tekrar öğretmenliğe başladı. 1914-1920 yıllarında İstanbul Sultânîsi'nde ve çeşitli liselerde tarih öğretmenliği yaptı. 1920'de ikinci defa Bursa Sultânî'si tarih öğretmenliğine gönderildiyse de gitmediği için istifa etmiş sayıldı²⁸³.

Derslerinde tarih metodu konusunda verdiği bilgiler öğrenciler üzerinde önemli etkiler bıraktı. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 14 Kasım 1923'te Vefa Erkek Lisesi tarih öğretmenliğine atandı²⁸⁴.

Ağustos 1926'da hükümetin izniyle müşavir olarak Afganistan'a gitti ve bu görevi sırasında Türk hayatını inceleyip belge toplamak amacıyla yaptığı gezilerin birinde uyku

²⁸¹ Nurettin Albayrak, "Çavlı, Emin Âli (1888-1968)", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. Cildinde, Ankara 2020, s. 284.

²⁸² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1979, s. 408.

²⁸³ Nurettin Albayrak, **a.g.m.**, s. 284.

²⁸⁴ Mesut Çapa, **a.g.m.**, s. 91.

rahatsızlığına yakalandı. Dört ay kadar tedavi görmesine rağmen iyileşmeden felçli halde Türkiye'ye döndü. Bir gözünü kaybetmiş olarak sağlığı düzelince 1928 yılında yeniden tarih öğretmenliğine başladı. Ve yeniden başladığı görevine birçok lisede devam etti. 1950 yılında emekliye ayrıldı ve 1968 yılında yaşamını yitirdi²⁸⁵.

b. Eserleri

Emin Ali Çavlı, tarih öğretmenliğinin yanı sıra tarih araştırmaları, tarih metodu ve tarih kitaplarıyla ilgili de çalışmalarda bulundu. İlkokul ve ortaokul öğrencileri için tarih ders kitapları hazırladı. Bu kitaplar, Türk Çocuklarına Tarih Dersleri ve Umumi Tarih adıyla 1927-1930 yılları arasında yayımlandı²⁸⁶.

Cumhuriyet başında yeniden öğretmenliğe tayin edildiği sırada "Tarihte Usûl ve Usulde Tarih" adlı bir eser yazmaya başladı. Liseler için tarih kitapları serisi yayımladı. Cumhuriyet gazetesinde metotlu araştırmaya örnek olacak makaleler yazdı²⁸⁷.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

Erken cumhuriyet döneminin en ünlü tarih ders kitabı yazarlarından ve tarih öğretmenlerinden birisi de Emin Âli Çavlı'dır²⁸⁸. Öğrencilerine tarih metodu fikrini vermesi bakımından da derin tesir yapmıştır²⁸⁹.

Çavlı, çeşitli vesilelerle tarih eğitiminde müfredat, ders kitabı ve zamanın önemine değinmiştir. Ders kitabından bahsederken, "Kitaplar kanun mahiyetindedirler. Çocuğun maddi ve manevi hayatı üzerinde tesir yapar" demektedir. Çavlı, liselerde üç yıl okutulmakta olan tarih dersinin yeterli olmadığı görüşünü savunur²⁹⁰.

Emin Ali'nin 1930 yılında yayınladığı Umumi Tarih, Milli Talim ve Terbiye Heyeti'nin 23 Eylül 1929 tarihli kararıyla liselerle, ortaokul ve öğretmen okullarının üçüncü sınıflarında ders kitabı olarak kabul edilmişti. Kitap, Yeni zaman (Yeni Çağ) Tarihi ve Yakın zaman (Yakın çağ) Tarihi olarak iki bölüme ayrılmıştı. Birinci bölümde, Yeni Çağ tarihinin başlangıcında dünya tarihini ilgilendiren önemli olaylarla başlayan konular Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla sona ermektedir. Yürürlükteki müfredat programına göre hazırlanan kitap milli bir

²⁸⁵ Nurettin Albayrak, **a.g.m.** , s. 284.

²⁸⁶ Mesut Çapa, **a.g.m.** , s. 91.

²⁸⁷ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.** , s. 408.

²⁸⁸ Bahri Ata, "Öğrenci Anılarında Tarih Öğretmenleri ve Uygulamaları (1882-1957)", **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 83.

²⁸⁹ Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.** , s. 408.

²⁹⁰ Mesut Çapa, **a.g.m.** , s. 92.

anlayışla kaleme alınmıştır. [...] Sade bir üslup ve kısa cümlelerle kaleme alınan kitapta Osmanlıca deyimlerin yerine Türkçe karşılıkları tercih edilmiştir. Örneğin, Kurûn-ı Cedide ve Asr-ı Hâzırın yerini Yeni zaman ve Yakın zaman deyimleri almıştır. Kitap çok sayıda görselle (resim, harita, fotoğraf) daha cazip hale getirilmiştir. Öğrencinin ilgisini çekecek nitelikte seçilen görseller, metinle kolayca bağlantı kurulabilecek düzende sayfalara yerleştirilmiştir. Kitabın başında, öğretim yöntemi hakkında, "ilk devrede mühim vakaların muntazam bir sıra takip etmesine dikkat olunacak ve esbap ve netâyicin (sebeup ve sonuçların), sınıfın seviyesine göre, nispeten basit olanları izah edilecektir" önerisinde bulunmaktadır. Kitap, 350 sayfadan ibaret olup "İstanbul'un Fethi" olayıyla başlayıp "Gazi'nin Hitabesi" ile sona ermektedir²⁹¹.

2. İhsan Şerif Saru (1867-1939)

a. Hayatı

Mehmet İhsan 1866 yılında, İstanbul'da doğmuştur. Babası, Mehmet Şerif Efendi vefat ettiğinde dört beş yaşlarında olan İhsan Şerif, küçük yaşta vaktiyle babasının da yetişmiş olduğu Enderun Okulu'na yatılı olarak kabul edilmiştir. Daha sonra, Askeri Tıbbiyeye girerek burada sekizinci sınıfa kadar okumuş, aşağı yukarı yirmi yaşında bu okuldan ayrılmıştır²⁹². İhsan Şerif, gençlik yıllarında aceleyle aldığı bu kararın yanlış olduğunu ömrünün ilerleyen yıllarında dile getirmiştir²⁹³.

İhsan Şerif, okuldan ayrıldıktan sonra abisi Mehmet Emin Bey aracılığı ile 1886 yılında, 20 yaşında kâtiplik görevine getirilmiştir. Fakat bu ilk memuriyeti pek az sürmüştü ve bu görevden istifa ederek mütercim olarak tayin edilmiştir. İhsan Şerif, her ne kadar Muhasebat Dairesi'ne alınmışsa da bu dairede vazife görmemiş, yabancı dil bilgisi ve tercüme yeteneği olduğu için Ceride-i Askeriye adıyla yayımlanan resmi dergide muharrir ve mütercim olarak görev yapmaya başlamıştır²⁹⁴. 1889 yılına gelindiğinde Numune-i Terakki İdadisi'nde işe başlayıp 23 yaşında tarih öğretmeni olmuştur. İhsan Şerif'in ilk başlarda ek iş olarak yapmış olduğu tarih öğretmenliği bundan sonra onun temel mesleği olmuştur. Zira bu tarihten itibaren maddi manevi bütün varlığı ile ömrünün sonuna kadar aralıksız tam 50 yıl bu mesleğe kendisini

²⁹¹ Mesut Çapa, **a.g.m.**, s. 93.

²⁹² Muzaffer Başkaya, "İhsan Şerif Bey (Saru) 'Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri' Eseri", **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 5, Sayı 1, 2016, s. 299.

²⁹³ Resul Sinan, **İhsan Şerif Saru'nun Hayatı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında İlköğretim Tarih Eğitimi Katkısı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon 2020, s. 15.

²⁹⁴ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.**, s. 299-300.

adamıştır²⁹⁵. Nümune-i terakki gibi parlak bir okulda tarih okutma görevini o yaşta üstüne almaya cesaret etmesi ve seçkin bir öğretim kadrosu ile çalışan okulun da bu görevi ona vermesi İhsan Şerif'in o tarihte bilgi dağarcığının epey yüklü bulunduğunu ve kendisine bu hususta güveni olduğunu gösterir²⁹⁶.

1896 yılında İhsan Bey'in hayatının en zorlu süreci başlamıştır. Zira İhsan Bey, o dönemde Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı kurulan ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi için mücadele eden, İttihat ve Terakki'nin çekirdeğini oluşturan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin üyesiydi. Bu cemiyet gizli bir darbe planlamış ve bu plan gereği Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılması kararlaştırılmıştı. Bu darbe planında görevi olanlardan birisi de İhsan Şerif Bey idi²⁹⁷. Fakat bu planların hiçbiri gerçekleşmemişti. Yaşanan bu gelişmelerin ardından İhsan Şerif Bey darbeye adı karıştığından dolayı sürgün cezası almıştır²⁹⁸.

İhsan Şerif, Urfa'ya sürgüne gönderildiğinde 30 yaşındaydı. Urfa'dan ayrılmamak şartıyla, Urfa Rüştîye Mektebi başöğretmenliğine tayin edilmişti. 1902 yılına geldiğinde Urfa'daki Rüştîye Mektebi, iki sınıf daha eklenerek idadi seviyesine çıkarılmıştır. Okul, büyük törenlerle şehrin en iyi yerinde açıldı. Bu okulda tarih, Fransızca ve ziraat dersleri veren İhsan Bey'in sürgün yıllarında yaptığı en önemli faaliyetlerden birisi Urfa'da şehrin ileri gelenlerinin katıldığı parlak bir törenle açılan kız ilkokuludur²⁹⁹.

1908'li yıllara geldiğinde İhsan Şerif ve ailesinin sürgün hayatı, II. Meşrutiyet'in ilanı ile sona ermiştir. Urfa'dan İstanbul'a döndüğünde Ceride-i Askeriye'de başyazarlığa başlayan İhsan Şerif, tarih öğretmenliğine de farklı okullarda devam etmişti³⁰⁰.

İhsan Şerif Bey ömrü boyunca asıl ilgi ve sevgiyi öğrencilerinden görmüş, her zaman sevilip sayılmıştır. [...] 1939 yılına geldiğinde İhsan Bey'in sağlığı çok bozulmuş ve vefat etmiştir³⁰¹. İhsan Şerif için yazılanlardan anlaşıldığına göre; insanlık sevgisi ile dolu, güler yüzlü ve içtendi. Daima açık sözlü, iyilikten, doğruluktan yana olmuş, bu özellikleri ile öğrencilerinin ve arkadaşlarının sevgisini kazanmış, onların gönlünde taht kurmuştu³⁰².

²⁹⁵ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.**, s. 300.

²⁹⁶ Kâmrân Şerif Saru, **İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 17.

²⁹⁷ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.**, s. 300.

²⁹⁸ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.**, s. 301.

²⁹⁹ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.**, s. 301.

³⁰⁰ Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 18.

³⁰¹ Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 19-20.

³⁰² Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 21.

b. Eserleri

Türk eğitim tarihine çalışmalarıyla ve eserleriyle hizmet etmiş unutulmayacak isimlerden birisi de İhsan Şerif Bey'dir³⁰³.

İhsan Şerif Bey'in bazı eserleri:

Çocuklara Tarih-i Osmanî, Çocuklara Tarih-i Umumi, Çocuklara Tarih Dersleri-İslam ve Osmanlı Büyüklüğü, Mektubât, Mekatib-i İptidaiye Devre-i Mutavassıta 1.Sene, Tarihte İlk Adım, Mektubât-ı Mektubî, Mektubât-ı Sırrı Paşa, Cumhuriyette Tarih, Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri³⁰⁴.

İhsan Şerif Bey'in bazı makaleleri:

Mithat Paşa-Sanayi Mektepleri, Evkaf-ı İslamiye Müzesi, Kadınlarımızda Atâş-ı İrfan-I, Kadınlarımızda Atâş-ı İrfan-II, Tarihi Yaramazlıklarımız-Yarının Muallim ve Muallimelerine, Müzeyi Hümayunda Bir Ders, Gedik Ahmet Paşa, Tedrisat Mecmuası³⁰⁵.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

İhsan Şerif Bey ömrünü öğretmenliğe ve eğitim hizmetlerine adanmış bir eğitimcidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin uyguladığı eğitim modelinin ihtiyacı olan en ideal kişilerden biri olan İhsan Şerif Bey, yazdığı ilkokul tarih ders kitapları ile Cumhuriyetin ilk nesilleri olan çocukların zihin dünyasının şekillenmesinde rol oynayan kişilerden biri olmuştur³⁰⁶.

İhsan Şerif'i eski Nümune-i Terakki İdadisi'nde pek genç bir öğretmen olarak tanımış bir öğrencisi, sonradan dostu ve meslektaşısı, Erkek öğretmen Okulu müdür yardımcısı ve coğrafya öğretmeni Fuat Şemsi İnan, eski hocasıyla ilgili şu kıymetli bilgileri vermiştir:

"Benim Nümune-i Terakki'ye girişim aşağı yukarı 1894 yılına rastlar. Okul Şehzade Camii yakınında Mümtaz Efendi Konağı'nda idi. Ders yılının sonuna doğru rüştiyenin ikinci sınıfına girdim ve ertesi yıl da gene aynı sınıfa devam ettim. O tarihte İhsan Şerif çoktan beri okulun en ünlü öğretmenlerindendi. Kendisi yirmi sekiz-yirmi dokuz yaşlarında vardı. Öğrenciler onun bir hitabına nail olmak için peşinde koşarlardı. Başka hiçbir öğretmene yapılmadığı halde, onun dersi esnasında masasının üzerine bardakla su konulurdu. O bir bardak

³⁰³ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.**, s. 297.

³⁰⁴ Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 21.

³⁰⁵ Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 22.

³⁰⁶ Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 50.

suyu masasına getirip koymak, onu getiren için büyük bir şeref ve mazhariyet sayıldığından, ona nail olabilmek için herkes birbiri ile yarıştı. O gene, her zaman âdeti olduğu gibi, öğrencilerin yüzüne bakmaz, gözlerini tavanda bir noktaya dikip öyle ders anlatırdı, Tabii, bu sırada dershanede çıt duyulmaz, herkes kulak kesilirdi. Dersini dinlemek için başka sınıflardan gelenler de olurdu. Onun dersinin başka bir özelliği de, Okulun müdür yardımcısı Ömer Efendi'nin sık sık gelip dersini dinlemesi idi. Kendisi için öğretmen kürsüsünün yan tarafına hususi bir iskemle konulur, Ömer Efendi koca sarığı ile gelip o iskemleye oturur, ellerini de kavuşturur, ciddi ve saygılı bir tavırla dersi takip ederdi ki bu manzara da İhsan Şerif'in dersine ayrı bir mehabet verirdi³⁰⁷.

İhsan Şerif, kitap kurdu olmamakla beraber, kitaplara sık sık başvurur, ertesi gün vereceği ders için mutlaka birkaç kitap karıştırırdı. Fakat "bir" kitabın esiri olmazdı. Meşrutiyetin ilk yıllarında bir gün, İstanbul İdadisi'nde öğretmenler odasında otururken, birisi kendisine hangi kitabı takip ettiğini sorar. İhsan Şerif de: "Hiçbir kitabı takip etmem.", cevabını verir. [...] Onun ders vermede kendine göre bir usulü, adeta özel bir tekniği vardı³⁰⁸.

İhsan Şerif dersi kadar kendisini de sevdirmesini biliyordu. Öğretmen Okulunda şerefine tertiplenen bir müsameredeki konuşmasında yarının öğretmenlerine: "Gençler! Size açıkça söyleyeyim ki kendini sevdirmeyen hocanın dersi de sevilmez." diyordu. Bu okulda geçirdiği uzun yılların biricik fakat en değerli armağanını bir isim olarak, orada ki öğrencilerinden aldı: Baba!. Öğrencileri onun, kendileri için bir öğretmenden çok fazla ve büsbütün başka bir şey olduğunu içten duydukları için ona bu ismi vermişlerdi. Öğretmen Okulunda müdür yardımcısı olduğu sırada, elli yaşında iken çekilmiş ve okulun Tedrisat-ı İptidaiye Dergisi'nde yayımlandığı gibi kopyası birçok öğrencilerinde bulunan güzel bir fotoğrafının kenarında: "Sevgili evlatlarıma hatıra" sözleri okunur. Bu üç kelime en samimi bir duygunun ifadesi idi. Öğrencileri gerçekten onun evlatları idiler. Onların sayısı ne kadar çoğalsa, yine de onun gönlünde hepsine yer bulunurdu³⁰⁹.

İhsan Şerif Saru'nun yaşadığı dönem ve içinde bulunduğu şartlar onun tarih yazım anlayışını derinden etkilemiştir. Zira İhsan Şerif, zaman zaman objektif tarih yazım anlayışını terk etmiş, ideolojik ve duygusal değerlendirmelerde bulunmuştur³¹⁰.

³⁰⁷ Kâmran Şerif Saru, **a.g.e.**, s. 73-74.

³⁰⁸ Kâmran Şerif Saru, **a.g.e.**, s. 76-77.

³⁰⁹ Kâmran Şerif Saru, **a.g.e.**, s. 78.

³¹⁰ Resul Sinan, **a.g.t.**, s. 56.

İhsan Şerif'in kaleme aldığı tarih ders kitaplarından Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri³¹¹ ve Cumhuriyette Tarih eserlerinin genel yazım metot ve anlayışına bakıldığında, İhsan Şerif'in yetiştiği ve karakterinin şekillendiği günlerin bu eserleri derinden etkilediği açıkça görülmektedir. Zira İhsan Şerif Bey, genel olarak Osmanlı Devleti'ni ele alırken eleştirel bir yaklaşım sergilemiş bu üslup bilhassa Sultan II. Abdülhamit devrinde iyice sertleşmiştir. Bu da onun İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ve o dönemin genel kabul gören siyasi anlayışlarından biri olan Türkçülüğün etkisinde kalmasının bir sonucudur³¹².

İhsan Şerif Saru, Osmanlı tarihi yazımı konusunda duygusal ve subjektif değerlendirmeler yaparken diğer yandan Türk tarihinin diğer kısımları ile ilgili olarak oldukça sağlam bir üslubu benimsemiştir. İslam Öncesi Türk tarihi, Türklerin Anadolu'ya gelişi, Selçuklu Tarihi gibi konularda sık sık övgü dolu değerlendirmelerde bulunulmuştur. İhsan Şerif'in eserleri vatandaşlık eğitimi noktasında da dikkate değer bir öneme sahiptir. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarında ihtiyaç duyulan neslin yetiştirilmesi maksadıyla bir yönüyle tarih derslerinden ve İhsan Şerif'in eserlerinden istifade edilmiştir³¹³.

Görsel öğelere, harita ve resimlere fazlaca yer verilen ve masalsi bir tarzda yazılan "Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri" kitabı, o dönemde yaygın olarak kullanılan yakın geçmişten uzak geçmişe doğru tarih yazımı yöntemiyle kaleme alınmıştır³¹⁴. İlkokul üçüncü sınıflar için ders kitabı olarak hazırlanmış olan eserde, dil ve anlatım yönünden en dikkat çeken unsur, konuyu iyice vurgulamak için sık sık ikilemelere başvurulmuş olmasıdır³¹⁵. Bunun yanında konuyla ilgili tarihi şahsiyetlerin resimleri de kullanılmıştır³¹⁶.

Genel anlamıyla Cumhuriyette Tarih ve Cumhuriyet Çocuklarına Tarih dersleri adlı eserlerdeki dil ve anlatım özelliklerini konu alanı ders kitabı incelemede kullanılan kriterler bakımından şöyle ifade edebiliriz;

- Konular arasında anlam bütünlüğü yoktur.
- Atasözü ve deyimlere çokça değinmiştir.
- Resim ve harita gibi görsel öğelere bolca yer verilmiştir.

³¹¹ Bkz. , EK-9, EK-10: İhsan Şerif(Saru), **Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri**, örnek sayfalar.

³¹² Resul Sinan, **a.g.t.** , s. 51.

³¹³ Resul Sinan, **a.g.t.** , s. 57.

³¹⁴ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.** , s. 311.

³¹⁵ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.** , s. 304.

³¹⁶ Muzaffer Başkaya, **a.g.m.** , s. 305.

- Ele alınan kitaplarda öğrencinin anlaması için bol bol örnekler verilmiştir³¹⁷.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kaleme alınan Cumhuriyette Tarih ve Cumhuriyet Çocuklarına Tarih dersleri adlı eserler ders kitabı olarak sıkıcı bilgilerin yer aldığı bir kitap olmaktan ziyade öğrencilerle sohbet ediyormuş gibi bir anlatım ve üslupla yazılmıştır. Ele alınan eserlerin değişik kısımlarında da gördüğümüz gibi hikâyeci bir anlatım ve masalsi bir konuşma üslubu yöntemiyle eserler kaleme alınmıştır. Örneğin hemen her konunun başında “Evlatlarım”, “Çocuklarım” gibi ifadelerle yer verilmiştir. Görüldüğü üzere adeta öğrencileriyle yüz yüze konuşur tarzda bir yazım tekniğini benimseyen İhsan Şerif Bey’in, masalsi bir anlatım yolunu seçerek ilkokul çocuklarına tarihi ve tarih dersini sevdirmeyi amaçladığı düşünülmektedir³¹⁸.

İhsan Şerif Saru’nun tarih yazım anlayışında dikkat çeken hususlardan biri de Türk tarihinin en önemli olaylarından bazılarını görmezden gelmesidir. Mesela tarihçiler tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin ön sözü olarak nitelendirilen ve destansı bir kahramanlık öyküsü olan Çanakkale Zaferi, İhsan Şerif Bey’in eserlerinde çok az anlatılmıştır³¹⁹.

Başka başka tarihlere ait anıların ortak bir niteliği var. O da İhsan Şerif Bey’in, dersini öğrencilerine zevkle dinletmesini çok iyi bilen, bu işte olağan üstü hüner sahibi bir öğretmen olduğu. Her şeyden önce, öğrencide öğretilene karşı azami ilgi uyandırmak. Modern eğitimin de temel şart olarak kabul ettiği bu değil mi? O, dersine hayat ve heyecan katmasını, tarihi yavanlıktan, basmakalıplıktan kurtarıp onu canlı bir hale getirmesini biliyordu. Erkek öğretmen Okulundan eski bir öğrencisi, okulda iken onun dersini dinledikten sonra arkadaşlarıyla: "Ne olur, keşke her gün tarih dersi olsa!" dileğinde bulduklarını yazıyor. "Keşke her gün tarih dersi olsa!" İşte bütün mesele öğrenciye bu sözü söyletebilmektir³²⁰.

3. İhsan Şerif Sungu (1883-1946)

a. Hayatı

Mehmet İhsan Sungu, 1883 yılında Trablusşam’da doğdu³²¹. 1898’de Diyarbakır İdadisi’ni birincilikle bitiren genç İhsan, İstanbul’a gider. Mülkiye (Mercan) İdadisi’ni, ardından da Siyasal Bilgiler Okulunu bitirir. Daha yirmi bir yaşındayken Techizat-ı Askeriye

³¹⁷ Resul Sinan, **a.g.t.** , s. 54.

³¹⁸ Resul Sinan, **a.g.t.** , s. 55.

³¹⁹ Resul Sinan, **a.g.t.** , s. 57.

³²⁰ Kâmran Şerif Saru, **a.g.e.** , s. 76.

³²¹ Bahri Ata, “Mülkiyeli Bir Eğitim Bilimci: İhsan Sungu”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 23, 2003, s. 2.

Nezareti Evrak Müdür Muavini olarak göreve başlar. 1907 yılında da Washington Büyükelçiliği Üçüncü Kâtipliği görevindedir. Bu görevindeyken farklı ve yeni bir dünyayı tanır, demokratik yöntemlerle yönetilen bir toplumu ve devleti inceleme imkânı bulur, bir taraftan da İngilizce öğrenir. 1909 yılı sonuna doğru İstanbul'a döner. [...] Bu yıllarda İhsan Bey'in kitaplarla ve derslerle ilgili çalışmaları yoğundur. Derslerine girdiği öğretmen okulu öğrencileri için hazırlamış olduğu ders planları, örnek dersler, uygulamalı dersler ve Tedrisat Mecmuasında yayımlanan yazıları eğitim çevrelerince ilgiyle karşılanır. Öğretmen Okulunun ilk, orta ve yüksek sınıflarında tarih ve pedagoji öğretmeni-yken bir yandan da tarih öğretimine yepyeni bir değer ve anlam kazandırmış ve bunların yanı sıra pedagoji alanında da ülkede yeni ufuklar açmıştır³²². 1939-1946 arasında Maârif Vekaleti müsteşarlığını yürütmüş ve 1946 yılında vefat etmiştir. Cenazesi yağmura rağmen yetiştirdiği yüzlerce öğrencisinin katıldığı bir törenle defnedilmiştir³²³. Yahya Akyüz, İzmir'in işgali sonrasında İstanbul'da yapılan mitingler arasında düzenleyici ve konuşmacı olarak İhsan Bey'in ismini de zikretmektedir³²⁴.

b. Eserleri

İhsan Sungu'nun bazı eserleri:

Mahmut II. nin İzzet Molla ve Asakir-i Mansure Hakkında Bir Hattı, Cumhuriyet Devrinde Kültür İnkişafı Hakkında Bir Konferans, Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar³²⁵.

c. Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Tarih Anlayışı

İhsan Sungu, tarihçi, eğitimci, dilbilimci ve bürokrat olarak Türk eğitim sistemine çok önemli katkılarda bulunmuştur. İhsan Sungu, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı döneminde de program geliştirme, ders kitabı yazımı, eğitim dergisi çalışmaları, kongre ve şûraların düzenlenmesinde de kurumun etkili bir şekilde çalışmasını sağladı. İhsan Sungu, eğitim işlerinde çocukta problem çözme ya da bilimsel düşünmenin geliştirilmesini, ezbercilikle mücadeleyi, çocuğun ilgisini, iş birliği içinde çalışmayı, derslerde araç ve gerecin önemini,

³²² Hakan Önal, Niyazi Kaya, "Cumhuriyet Dönemi Eğitimcilerinden İhsan Sungu ve Coğrafya Eğitimine Katkıları", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 22, 2009, s. 13.

³²³ Bahri Ata, "Mülkiyeli Bir Eğitim Bilimci: İhsan Sungu", s. 3.

³²⁴ Bahri Ata, "İhsan Sungu'nun Hayatı, Eğitimciliği, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı", **Yeni Türkiye**, 59, 2014, s. 1614.

³²⁵ Hakan Önal, Niyazi Kaya, **a.g.m.**, s. 14.

proje yönteminin uygulanmasını vurgulayarak ilerlemeci eğitim anlayışına mensup olduğunu göstermiş ve bu görüşleri Türkiye'de yaymaya çalışmıştır³²⁶.

1917 yılında Maarif Nezareti tarafından ressam Nazmi Ziya Bey'e bazı önemli tarihi gelişmelerin tabloları yaptırılmış ve bu tablolar öğretim materyali olarak kullanılmak üzere okullara gönderilmiştir. [...] Tabloların hazırlanması sırasında ressama önemli noktaları İhsan Sungu Bey aktarmıştır³²⁷.

İhsan Sungu, eğitimciliği boyunca öğrencilerde bilimsel zihniyetin ve araştırmacı kişiliğin gelişmesine önem verdi. [...] Sungu'ya göre, öğrenci, günlük hayatta karşılaştığı problemleri bilimsel yöntemle çözmeyi öğrenmeliydi³²⁸.

1927 yılında yazdığı "Tarih Tedrisatı Hakkında" isimli makalesiyle İhsan Sungu'nun tarih öğretimiyle ilgili düşüncelerine doğrudan ulaşılabilir. Sungu'nun, tarih öğretiminin hedefleri konusunda Dewey'in görüşlerini benimsediği anlaşılmaktadır. Sungu'ya göre, geçmişteki her olay önemli değildir. Tarihi olayların öğretim amaçlı olarak seçimi, insanlığın ilerlemesini gösterecek şekilde olmalıdır. İhsan Sungu, tarih derslerinde büyük adamların biyografilerine yer verilmesinin yararlılıklarına değinirken, tarih derslerinin sadece biyografilere indirilmesinin sakıncalarını da ifade etmiştir³²⁹. Eski tarih kitaplarında yüzlerce, binlerce isim vardır. İhsan Sungu'ya göre, bunların hepsinin öğrencilere verilmesi doğru olmayıp, tarihî olguların amaca yönelik olarak seçilmesi gerekir³³⁰. İhsan Bey, okulların hepsinin aynı derecede ıslaha muhtaç olduğunu düşünmektedir. İhsan Bey'e göre, profesör ve öğretmenlerin yalnız maddî ihtiyaçları değil, kültür ve irfanlarını sürekli yükseltecek, onları çağdaş ülkelerdeki meslektaşları düzeyine getirecek, bu mesleğin dışında başka bir yerde yükselme yolu aramalarına yer bırakmayacak şekilde, gelecekleri teminat altına alınmalıdır. Üstelik İhsan Bey, yüksek tahsili bitiren gençleri mesleklerine ilişkin inceleme ve araştırma yapmaları için Avrupa ve Amerika'ya göndermek yolunun bulunması, diğer taraftan memleketin her tarafında lisanî, edebî, tarihî, coğrafi, iktisadî, fennî inceleme ve yayında bulunmak için yüksek kültür kurumları, kütüphaneler, müzeler açılması gerektiği görüşünü taşımaktadır³³¹.

³²⁶ Bahri Ata, "İhsan Sungu'nun Hayatı, Eğitimciliği, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı", s. 23-24.

³²⁷ Ebru Ardiç, Fahri Kılıç, "Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Öğretim Materyalleri: Tarih ve Yurt Bilgisi Dersleri", **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 6, Sayı 2, 2017, s. 370-371.

³²⁸ Bahri Ata, "Mülkiyeli Bir Eğitim Bilimci: İhsan Sungu", s. 10.

³²⁹ Bahri Ata, "Mülkiyeli Bir Eğitim Bilimci: İhsan Sungu", s. 16.

³³⁰ Bahri Ata, "John Dewey ve Türkiye'de İlköğretimde Tarih Öğretimi (1923-1930)" **Atatürk'ün Cumhuriyetin İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1998, s. 68.

³³¹ Bahri Ata, "İhsan Sungu'nun Hayatı, Eğitimciliği, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı", s. 17.

SONUÇ

Tanzimat Dönemi'nde etkileri günümüze kadar süren birçok yenilik yapılmıştır. Bu yeniliklerin önemli bir kısmı da eğitimde yaşanmış, eğitimin iyileştirilmesiyle devletin olumsuz gidişatının değiştirilebileceği konusunda dönemin aydınları ve yöneticiler fikir birliği sağlamış, tarih bilimi ve tarih eğitimi açısından da son derece önemli gelişmeler ve yenilikler yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen Meşrutiyet Dönemi'nde devletin içinde bulunduğu sorunların yine eğitim alanında yapılacak çalışmalarla çözülebileceği konusunda dönemin devlet adamları, aydınları, eğitimcileri hemfikir olmuş, topluma ve gençliğe okumayı sevdirmek ve tarihini öğretebilmek için ömrünü toplum yararına eserler vererek, önemli çalışmalar yaparak geçirmişlerdir. Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik akımı, bu yüzyılda devletleri ve milletleri kendi geçmişini ve köklerini araştırmaya yöneltmiş ve tarih büyük önem kazanmıştır. Bu dönemde de tarih, tarih anlayışı ve tarih yazımına dair önemli ve değerli gelişmeler yaşanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ise yeni kurulan devletimizin, cumhuriyetimizin ve büyük zorluklarla kazanılan bağımsızlığımızın daimî olmasını sağlayabilmek için eğitime büyük önem verilmiş, eğitim alanındaki çalışmalar olağanüstü şartlarda bile devam etmiştir. Yine istenilen özelliklere sahip, cumhuriyeti ve bağımsızlığımızı sahiplenecek ve koruyacak nesillerin yetişmesi için tarihe ve tarih derslerine verilen önem daha da artmış bu konuda birbiri ardına önemli çalışmalar yapılmıştır.

Tarih geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Yetişen yeni nesillerde devlete bağlılığın, devlete ve millete karşı hissedilen sorumluluğun sağlanabilmesi ve gençliğimize milli bilincin aşılabilmesi için tarih eğitiminden yardım alınır. Yine devlet yöneticileri tarihten dersler çıkararak devletin gidişatına dair öngörü sahibi olabilirler. Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki tarihe bakış açısı, tarih alanında yaşanan değişim ve gelişmeler, tarih eğitimcileri ve tarih anlayışları, tarih derslerinde ve tarih ders kitaplarında kullandıkları kendilerine özgü yöntemler günümüz tarihçileri ve tarih eğitimcileri için ufuk açıcı niteliğe sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

I. KİTAPLAR

- AKTAŞ, Şerif, **Ahmet Rasim**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- AKYÜZ, Yahya, **Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınevi, İstanbul 2001.
- CEVDET, Muallim, **Mektep ve Medrese**, (Hazırlayan Erdoğan Erüz), Çınar Yayınları, İstanbul 1978.
- DEMİRYÜREK, Mehmet, "Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017.
- ERGİN, Osman, **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul Bozkurt Basımevi, 1937.
- ERTAN, Veli Ertan, **Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri ve İlim Değeri (1822-1895)**, Hilal Yayınları, 1964 Ankara.
- HİKMET, İsmail, Ahmet Vefik Paşa, **Milli Kütüphane Külliyesi**, 1932.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, **Muallim Naci Eserlerinden Seçmeler**, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- KOCAKAPLAN, İsa, **Muallim Naci İki Cihan Arasında 5**, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- KOÇU, Reşad Ekrem, **Ahmed Refik Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları**, Sühulet Kitabevi, İstanbul 1938.
- KUDRET, Cevdet, **Ahmet Mithat**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1962.
- ORKUN, Hüseyin Namık, Büyük Türkçü Süleyman Paşa Hayatı ve Eserleri, **Milli Kalemler Serisi**, Ankara 1952.
- RADO, Şevket, **Ahmet Mithat Efendi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- RASİM, Ahmed, **Küçük Tarih-i İslam**, (Sadeleştiren Berkan Buğra Aydın), Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2021.
- RASİM, Ahmed, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, Cilt 2, İstanbul 1335.
- RASİM, Ahmed, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, Cilt 4, İstanbul 1930.
- RASİM, Ahmed, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, Şems Matbaası, Cilt 1, İstanbul 1330.
- RASİM, Ahmed, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, Şems Matbaası, Cilt 3, İstanbul 1329.
- SARU, İhsan Şerif, **Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri**, İkdam Matbaası, İstanbul 1927.
- SARU, Kâmrân Şerif, **İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Sâtı Bey, **Fenn-i Terbiye**, (Hazırlayanlar Cahid Şenel, Abdessamed Taibi, Abdulhalim Koçkuzu), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2017.
- SEYDİ, ALİ, **Devleti Osmaniyye Tarihi**, Kanaat Matbaası, İstanbul 1338.

ŞENLER, Yaşar, “Ahmet Mithat Efendi’nin Mukaddimeleri”, **Ahmet Mithat Efendi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği**, Hil Yayın, İstanbul 1986.

TÜRK, İbrahim Caner, “Tanzimat Döneminde Tarih Eğitimi”, **Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017.

URAZ, Murat, **Ahmet Mithat Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Yazılarından Seçme Parçalar**, Kültür Basımevi, İstanbul.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1979.

YAZAN, Ümit Meriç, **Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Görüşü**, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.

II. MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

AKÇALI, Aslı Avcı, İrfan Davut Çam, “II Abdülhamid ve II Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmed Refik’in (Altınay) Umûmî Tarih Ders Kitapları”, **Milli Eğitim Dergisi**, Cilt 45, Sayı 207, 2015, ss. 119-144.

AKMAN, Zekeriya, “Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Tarihçiliği ve Hz. Peygamber Tasavvuru”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Cilt 43, 2019, ss. 229-242.

AKTAŞ, Şerif, Nuri Özcan, “Ahmed Rasim (1865-1932)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, ss. 117-119.

AKÜN, Ömer Faruk, “Ahmet Vefik Paşa”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, ss. 143-157.

ALBAYRAK, Nurettin, “Çavlı, Emin Âli (1888-1968)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. Cildinde, Ankara 2020, ss. 284-285.

ARDIÇ, Ebru, Fahri Kılıç, “Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Öğretim Materyalleri: Tarih ve Yurt Bilgisi Dersleri”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 6, Sayı 2, 2017, ss. 363 – 382.

ARGUNŞAH, Hülya, “Tarih, Tarihle İlgili Roman ve Midhat Efendi”, **Ahmet Mithat Efendi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, ss. 196-197.

ARIKAN, Zeki, “Cevdet Paşa’nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, ss. 173-197.

ARIKAN, Zeki, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, ss. 1584-1594.

ASLAN, Erdal, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları”, **Eğitim ve Bilim**, Cilt 35, Sayı 158, 2010, ss. 215-231.

AŞIKOĞLU, Nevzat Y., “Selim Sabit ve Rehnümâ-i Muallimîn Adlı Eserindeki Eğitim Görüşleri”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt 31, Sayı 4, 1995, ss. 115-120.

ATA, Bahri, “İhsan Sungu'nun Hayatı, Eğitimciliği, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı”, **Yeni Türkiye**, 59, 2014, ss. 1613-1627.

ATA, Bahri, “John Dewey ve Türkiye’de İlköğretimde Tarih Öğretimi (1923-1930)” **Atatürk’ün Cumhuriyetin İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1998, ss. 57-77.

ATA, Bahri, “Mülkiyeli Bir Eğitim Bilimci: İhsan Sungu”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 23, 2003, ss. 1-20.

ATA, Bahri, “Öğrenci Anılarında Tarih Öğretmenleri ve Uygulamaları (1882-1957)”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, ss. 73-98.

ATA, Bahri, “Selim Sabit Efendi’nin Okul Tarihi İnşası”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2009, ss. 377-392.

ATA, Bahri, “Üniversite Öncesi Tarih Öğretiminde Siyasi Tarih’in Yeri”, **Prof. Dr. Oral Sander’in Anısına Türkiye’de Siyasi Tarihin Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu**, Ankara, 2006, ss. 31-48.

AYKURT, Çetin, “XIX. Yüzyıla Damgasını Vurmuş Bir Şahsiyet: Ahmet Vefik Paşa”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 27, 2021, ss. 389-396.

BALCI, Serdal, “Ahmet Rasim ve Tarih”, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 9, 2004, ss. 111-118.

BAŞAR, Hatice, “Sâti Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2003, ss. 47-67.

BAŞKAYA, Muzaffer, “İhsan Şerif Bey (Saru) ‘Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri’ Eseri”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 5, Sayı 1, 2016, ss. 297-315.

BATIR, Betül, “Ali Seydi Bey’in Eğitime Dair Gölgede Kalmış Bir Eseri: İptidailere Mahsus Tarih-i Osmani”, **V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu**, İstanbul 2018, ss. 115-131.

BEYDİLLİ, Kemal, “Süleyman Hüsnü Paşa (1838-1892)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 38, 2010 İstanbul, ss. 89-92.

BUYRUKÇU, Ramazan, “Selim Sabit Efendi’nin Rehnümâ-i Muallimin’ine Pedagojik Bir Yaklaşım”, **Dini Araştırmalar**, Cilt 4, Sayı 12, 2002, ss. 7-30.

BUZPINAR, Şit Tufan, “Sâti el-Husrî”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul 2009, ss. 176-178.

ÇAĞ, Galip, İsmet Sarıbal, “Meşrutiyet Devri Tarih Eğitimine Dair Bir Kaynak: Fatihli Mehmet Tevfik Paşa ve Eseri “Osmanlı Tarihi””, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, Yıl 2012, Cilt 1, Sayı 1, ss. 56-72.

ÇAPA, Mesut, “Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih Eğitimi (1923-1938)”, **Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, ss. 63-131.

ÇETİN, Nurullah, “Ahmet Mithat Efendi’nin Romancılığı”, **Ahmet Mithat Efendi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, ss. 131-147.

DEĞİRMENCİ, Hakan, “Muallim Naci’nin Manzum Hikâyelerinde Kahraman Tipi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 4, 2020, ss. 2023-2039.

DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı, “Osmanlı Devleti’nde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri”, **Milli Eğitim**, Sayı 193, 2012, ss. 115-125.

- DEMİR YÜREK, Mehmet, “Biyografi Yazarı Olarak Abdurrahman Şeref Efendi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1, Temmuz 2003, ss. 45-59.
- EFE, Aydın, “Ahmed Rasim: Bir Osmanlı Tarih Sözlükçüsü”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2017, ss. 182-204.
- EFE, Aydın, “Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı”, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 9, 2014, ss. 207-215.
- ERGÜN, Mustafa, “Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 17, 1990, ss. 435-457.
- ERTÜRK, Bayram Eyüp, “Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 10, 2000, ss. 205-227.
- GÖKTAŞ, Yüksel, Nuray Temurgedik, Aslıhan Kocaman Karoğlu, Kürşat Çağıltay, “Öğretim Teknolojilerinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 24, 2009, ss. 1-17.
- GÜRKAN, Hasan, “Türkiye’de İlkokullarda Tarih Öğretimi: Ders Kitapları Örneği (1869-1920)”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 18, 2017, ss. 198 – 229.
- GÜVEN İsmail, Ümüt Akagündüz, “Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsûs Târîh-i Osmânî Adlı Eseri”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM**, Sayı: 26, 2009, ss. 141-164.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Kendi Kaleminden Ahmet Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, ss. 1-6.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, M. Akif Aydın, “Cevdet Paşa (1823-1895)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul 1993, ss. 443-450.
- HUT, Davut, “Tevfik Paşa, Mehmed (1855-1915)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 41, 2012 İstanbul, ss. 16.
- İŞİK, Hasan, “Muallim Cevdet’in Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Derslerinde Yerel Tarih Uygulamaları”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, Cilt 9, Sayı 1, 2020, ss. 189-208.
- KORKMAZ, Şerif, “Mustafa Satı Bey ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri”, **Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2007, ss. 152-163.
- KÖSE, Ömer Faruk, “Tarih Öğretmek İçin Yazmak Ali Reşad ve Ali Seydi'nin Tarih-i Umûmî'si”, **Toplumsal Tarih**, sayı 244, 2014, ss. 22-26.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Tarihçi Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, ss. 107-114.
- NEMUTLU, Özlem, “Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Roman Kahramanları ve Yazar-Anlatıcının Okudukları Tarih Kitapları, Tarihçiler”, **III. Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları**, Ankara 2016, ss. 57-67.
- OKAY, M. Orhan, “Ahmet Midhat Efendi (1844-1912)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, ss. 100-103.

- OKLAY, Erdem, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme”, Yıl 2014, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 29/1, 2014, ss. 233-251.
- OKTAY, Metin, “Muallim Naci'nin 'Ömer'in Çocukluğu' Adlı Eserinde Kök Değerler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 12, Sayı 66, 2019, ss. 161-173.
- ORUÇ, Şahin, “II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Öğretimi”, **Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, ss. 37-61.
- ÖNAL, Hakan, Niyazi Kaya, “Cumhuriyet Dönemi Eğitimcilerinden İhsan Sungu ve Coğrafya Eğitimine Katkıları”, **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 22, 2009, ss. 11-22.
- ÖNER, Galip, “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin ‘Okul Dışı Tarih Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”, **TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi)**, 4 (1), 2015, ss. 89-121.
- ÖZCAN, Abdulkadir, “Abdurrahman Şeref (1853-1925)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul 1988, ss. 175.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Ahmed Refik Altınay”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, ss. 120-121.
- ÖZCAN, Ahmet, “Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik”, **Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 1**, Cilt 1, Sayı 2, 2020, ss. 109-117.
- ÖZKAYA, Yücel, “Ahmet Cevdet Paşa'nın, Tarihinde Arşiv Belgelerini Kullanış ve Değerlendirilişi”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, ss. 145-162.
- ÖZTAŞ, Sezai, “Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2, Sayı 2, 2009, ss. 94-107.
- ÖZTÜRK, Cemil, “Selim Sabit Efendi (1829-1911)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul 2009, ss. 429-430.
- ÖZTÜRK, Şeyda, “Muallim Naci'nin Dünyasında Tasavvuf”, **Sufiye Dergisi**, Sayı 10, 2021, ss. 203-237.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Tarih Yazarı Olarak Ahmet Rasim”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt 21, Sayı 2, ss. 117-127.
- SARIBAL, İsmet, “Fatihli Mehmed Tevfik Paşa'nın Şehzade Cem Kitabı”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Haziran 2018, Yıl 11, Sayı XXXIV, ss. 197-232.
- SARIÇOBAN, Gülay, “Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 40, 2018, ss. 279-289.
- SAYAR, Ahmet Güner, “Muallim Cevdet (1883-1935)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul 2020, ss. 311-313.
- ŞİRİN, İbrahim, “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 11, 2000, ss. 555-574.
- TARAKÇI, Celal, Muallim Naci Efendi'nin Dil Hakkındaki Görüşleri, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1986, ss. 67-75.
- TAŞER, Seyit, “Abdurrahman Şeref Bey ve ‘Coğrafya-yı Umumi’ Kitabı”, **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2017, ss. 86-94.

TEKİNER, M. Efdalettin, “Abdurrahman Şeref Efendi (Biyografisi, Resmi ve Özel Hayatı)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, Temmuz 2009, ss. 253-278.

TÜRK, İbrahim Caner, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Tarih Öğretimi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 6, 2010, ss. 133-148.

TÜRK, İbrahim Caner, “Osmanlı Son Dönem Tarihçi-Eğitimcisi Ahmed Refik (Altınay) ve Tarih Eğitimi”, **History Studies Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 2011, ss. 351-362.

TÜRKMENOĞLU, Turan M., “Doğumunun Yüzüncü Yılında Muallim M. Cevdet (İnançalp)”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt 32, Sayı 4, 1983, ss. 178-179.

UÇMAN, Abdullah, “Muallim Naci (1849-1893)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, İstanbul 2005, ss. 313-316.

UZUN, Mustafa İsmet, “Ali Seydi Bey (1870-1933)”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul 1989, ss. 442-445.

UZUNDAL, Edip, “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, Cilt 2/2, 2013, ss. 108-128.

VURGUN, Ahmet, “Tarih Eğitiminin Tarihinden Bir Kesit: 20. Yüzyılın Başlarında (1898-1904) Osmanlı Devlet Okullarında Tarih Dersinin Yeri”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2020, ss. 604-627.

III. YAYINLANMAMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLER

AKTÜRKOĞLU, Mustafa Enes, **Mülkiye Mecmuasında (1909-1911) Tarihi**, İdari ve Sosyal Tartışmalar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

DAVULCU, Mesut, **Ahmet Mithat Efendi'nin Tarih Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2019.

KANAL, Hatice Kübra, **Ali Seydi Bey'in Ahlak Düşüncesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

KILAVUZ, M. Akif, **Muallim Cevdet'in Din Eğitimi ve Kurumları ile İlgili Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1987.

KILIÇ, Zeynep, **Ahmet Vefik Paşa'nın “Hikmet-i Tarih'i” Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2009.

NAKIP, Tahir, **Osmanlı Devleti'nde Geç Dönem Tarih-i Umumiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

ÖZEÇOĞLU, Halil, **Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi, Hayatı ve Eserleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2004.

SARIBAŞ, Erdal, **Ali Seydi Bey'in Tarih Düşüncesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2020.

SİNAN, Resul, **İhsan Şerif Saru'nun Hayatı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında İlköğretim Tarih Eğitime Katkısı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon 2020.

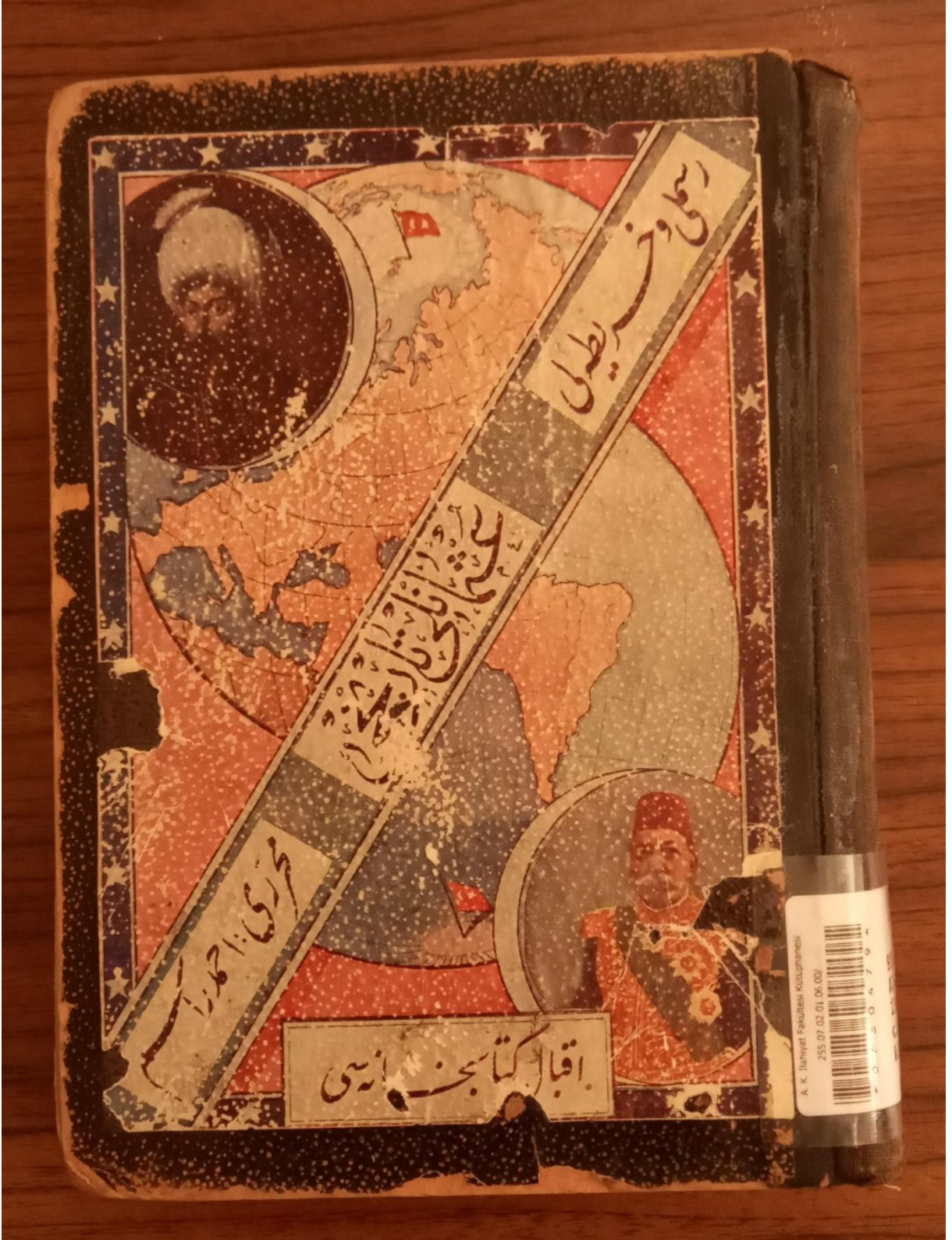
TEMİZYÜREK, Fahri, **Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

EKLER

EK-1: Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi (Cilt 1), Yazar Ahmed Rasim, kitap kapağı.

— حبله ایدیور .
سکز، بکانت سلطنت
نه لازم ؛ قنداشم صاع
اولسون . بدن نه ایتر .
سکز؟ دیه جواب و بره درک
امتناع کوستردی . کوستر .
مزمی یا ؟

ایشته قتل و تدهیش
پولتیقه سنک سیثانندن
بری ده بودر که حکمدار ایله
وکلا ، وزرا ، مأمورین
آره سنده بر رابطه صمیمه
اولدینی و حکومت ایله
خلق یکدیگرینه دشمن
نظریله باقدینی کبی آنا ،
برادر ، همشیره والحاصل
اقربا نامنه کیملر واریسه

سلطان ابراهیم خان

کان سور ازدواج تفصیلاتنده : (لوازم سوردن اولان خواننده وسازنده لردن
مهارتلی مسلم اولانلر انتخاب و خاص باغچه ده «یالی کوشکی» قیوسی داخلنده
واقع بر موضع کندولره آرامگاه مشق و تعلیم تعیین اولنوب رقص و لعبده
ماهر چنکیلر ، جانبازلر و سائر شعبده بازلر جمعنده اهتمام و میدان سورده هجوم
وزحام ناسدن جلوه کاه لعب و تماشایی محافظه ایچون یوز یکریمی عدد طلوجی
تعبیر اولنور اشخاص طرفه اشکال تدارک اولنوب میشندن شبکلاه و جبه
وشلوار و یاغلی طلوم کبی کسود ولوازملی امین سور طرفندن آماده قلندغه
مسارعت و اقدام قلندی .) تعریفی موجوددر .

ایکی سور مراسمنده کوریلن بو طلومجیلرک میدان آچق ایچون احضار
ایدلکلری آکلاشیلور . فقط بونلرک دخی کندیلرینه مخصوص مسخره لقلری
والدینی عین فخراتک صوکنی تشکیل آیدن : (طلومجیلرک کسود مخصوصه لرپله

ایران) ده برمدنبری اختلال ایچنده ایدی. « نادرشاه » ك قتلی اوزرینه « صفوی » دن ویا « نادر » شاه سلاله سندن برینك تخته اجلاسی مسئله سی ظهور ایتشیدی . بودعوالر آره سنده (زندیه) عشرتندن « کریم » خان « ۱۱۷۳ » ده « فارس » ، « عراق عجم » و « خراسان » ه مالك اوله رق کندیسینی (شاه وکیلی) نامیله ایران حکمداری اعلان ایتش وحتی حکمدارلنی (سلطان حمید) اولك بدایت جلوسنده برنامه ارسالیله تصدیق ایدلشیدی .

(بابان اوجاقلنی) خاندانی آره سنده ظهور ایدن مجادلات - که الك مهمی بابان سنجاغی متصرفی (محمد پاشا) ایله « کوی » سنجاغی متصرفی

ایله چرکستان آره سنده بر شکل مربع منحرف کبی واقع اولوب چرا کسه نك بریوک وکزیده قبیله سی اولان (قبارطای) ایله (نوغای) ، (قره بولاق) ، (اوس) ، (تغالور) نام قوملردن عبارتدر . کافه سی اهل سنتدر . و بیوک قبارطای و کوچك قبارطای دیه ایکی قسمه تقسیم اولنور . دولت علیه (فاینارجه) معاهده سنده بوقطعه دن فراغت ایله مشدر .

قفقاس طاغنك اوچنجی قطعه سی (داغستان) ممالکیدر که جبل مذکورك بحر حزر طرفنده کی پارچه سی اولوب (داق) قومنك بعض عشایرینه ماوی اولدیغندن (داغستان) تسمیه اولمشدر . بوقطعه نك هر گوشه سنده بر برینه مغایر قوملر ساکن اوله رق هر طرفنده بشقه بشقه لسانلر سویلندیکنندن عربلر بوراسنی (جبل السنه) تسمیه ایتشلر ایدی . قطعه مذکوره اوج قسمه تقسیم اولنورق (داغستان اوسط)

شهزاده قیافتی

۲ — اولجه (روسيه) و (آوستريا) اياچيلرينك اوج ماده اوزرينه
ويردكارى تقريرده مندرج (مملكيتين) مسئلهسى دخى حل ايديلهرك
افلاقدن (۶۱۹,۰۰۰) كيسه جزيه ، (۹۰,۰۰۰) غروش عيديه ،
(۴۰,۰۰۰) غروش ركابيه ، بغداددن (۱۳۵,۴۴۴) كيسه جزيه ،
(۹۰,۰۰۰) غروش عيديه و (۲۵,۰۰۰) غروش ركابيه آلنوب يكيدين
تعين ايديلهرك و بوده لردن جائزه ايسته نيلميه چكنه و و بوده لرك دخى
بووسيله ايله اهاليدن پاره طويلاميه جققرينه دائرينه روسيه به بر سنده
اعطاسى (۱۱۹۸) .

۳ — انكلتره تبعه سنك دخى ادخال ويا اخراج ايتدكلرى امتعه

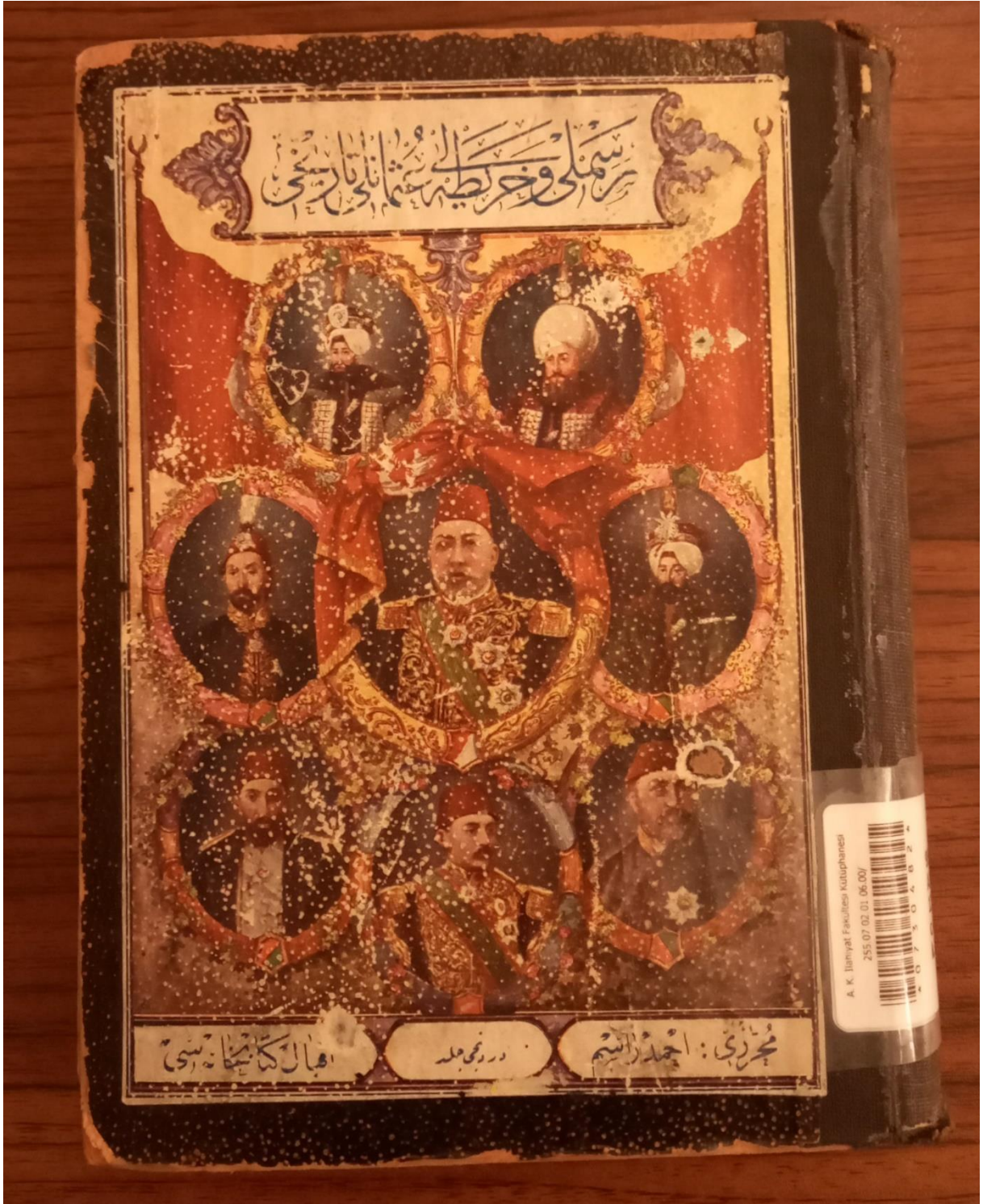
اولنان اولكى سنه به محسوباً دول عليه پيشين اوله رق بش يوز كيسه آچه اعطا
ايله و باقى قالان بيك بش يوز كيسه آچه بهر درت آى بش يوز كيسه اولقى
اوزره ختام سنه دن صكره ، جنك اثناسنده سالف المقدار سنوى ايكي بيك كيسه
آچه بهر اوج آى ختامنده بش يوز كيسه اعطا اولنه .

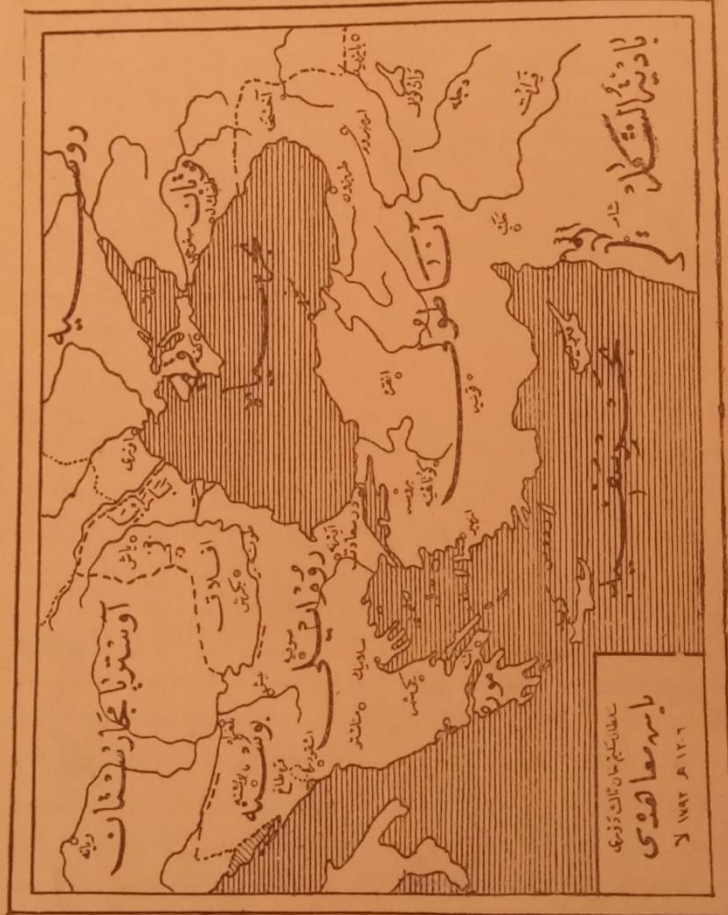
بر روم پاپاسى

بر ترك خواجهسى

EK-5: Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi (Cilt 4), Yazar Ahmed Rasim, kitap kapağı.

ایشته بو عظیم قارغه شلق ایچنده سلطان محمودی تخلصه اوغراشانلر

مشار الیہی کوچ حال ابله طامدن ایندیردیلر . امام حافظ « احمد » افندی

اوزر لرینه شریعتک نورایتنی ظاهر و باهر ایدوب عامه موحدین مستریح البال
اولهز و علمای عظام ورجال دولتم و او جاقلو قوللرم ابله اتفاق واتحاد اوزرم
امور دولتمی رؤیت ایدوب اجداد عظامک قانونتی اجرا و اهل مناصبک خدمت
معینه لری هر نه ایسه هرکس کندو امورینی وؤیت ایدوب ماده خلاف و نفاقه

٦ - برنجی پادشاه [عثمان غازی بن ارطغرل]

٦٩٩ - ٧٢٦

دولت سلجوقیه نك - بروجہ بالا - انقراضیله کسب استقلال
ایلین و بر حکومتک ناصل تشکیل و تأسیس اولنه بیله چکنه تمامیله واقف

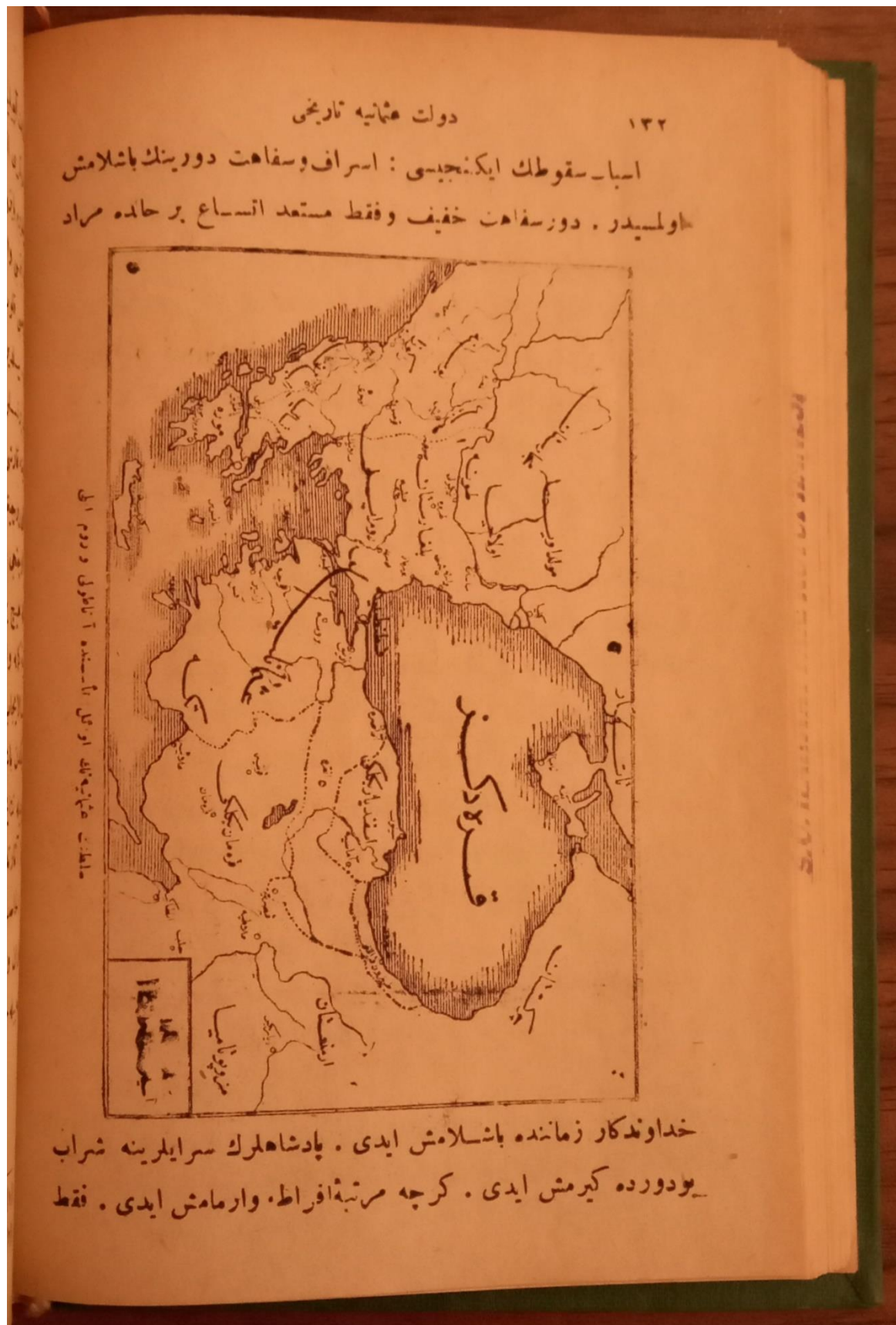
اولان (عثمان غازی) بر
مدت موقته ایچون شمشیر
بسالت و استیلاسنی قینه
صوقه رق حکومت
جدیده سنک دوام و اقبالی
تأمین ایده چک اساسلری
حاضر لامغه وقف وجود
وامل ایلدی .

عثمان غازی

ایدن [١] مملکتی بر طاقم سنجاقلره ، قضالره تقسیم ایدرک پیدرپی

[١] عثمان غازی نك حین استقلالنده حکمران اولدینی یرلر شونلرایدی :
قرهجه طاغ ، دومانیج ، سکود ، قرهجه حصار ، اسکیشهر ، بیله چک ،
اینه کول ، یار حصار ، قولاجه حصار ، کونیک ، طراقلی بکیجه سی ، این اوکی ،
کوری حصار ، بوز اوپوک .

— ۳۲ —

هپ بزه دوندى . يونانيليره رقيب اولان ايتاليانلر بزم بو
موفقيتمزى گورونجه آ نطاليادن چكيلوب گيتديلر . فرانسزلرده
« آتقرمه اوله نامه سييله » آطنه يي » يكي مى حكومهته تسليم ايتديلر .

يونانى قوووالايان تورك قهرمانلرى

غازى عيتابك ، اورفانك ، آطنه نك بوتون حميتلى ،
جانلى و قانلى اءاليسى طوپراقلىنى فرانسزلره ، ارمنيلره قارشى
جانله باشله مدافعه ايتديلر . و اولادينه وطن عشقى ، وطن
بامهسى كيبي شرفلى ، اولمز خاطرهلر براقديلر .

ملته كندینی سهودیرمش ایدی. كندینی سهومینلر یالکیز پادشاهلرله سرایدی کی دالقاووقلر و پادشاهلرک قاریلری ایدی. چونکه بونلری هیچ بر ایشه قاریشدیرمازدی. کوزده اولان قادینلر، کیجه کوندوز پادشاهه بونی عزل ایت دیرلردی. پادشاهده عزل ایتمک ایستردی. فقط یرینه او اقتدارده آدام یوق ایدی. برکون قوناغنده دیه ان قوروش ایدی. ایچهری بر بوشناق کیردی. پاشایه بر عرضحال وپردی. پاشاهه عرضحالی او قورکن بوشناق بردن بره اوزهرینه آتیلدی. خنجری

صوقولی محمد پاشا

ناصاپنه قادار یوره کنه باتیردی. کویا تحقیقات یاپیلدی. فقط بر تورلو بوجنایتک ایچ یوزی، سببی آ کلاشیلامادی. حالبوکه بو سبب پک آشکار ایدی. اونی سرایک قادینلری سرای طاقی بلکه پادشاهک معلوماتی تختنده اولدورتمش ایدی.

زماننده « اینه بختی » نماننده آوروپانک متفق دوناتماسی بزم دوناتمازلی محضا قاپیتان پاشامزک عنادی

دوشمان دوناتماسک
یتیشدی ده یاکلی
« آندریا »

کی آوجینک
کیز قیسنده کی

ش سنه دن
لی ایدی .
مشدی .
. بوتون .